

TEMA BROJA**@RTVE I GLOBALIZACIJA**

Ilegalna tr`i{ta, trgovina ljudima i transnacionalni organizovani kriminalitet <i>Dr Vesna Nikoli}-Ristanovi}</i>	3
Ekonomska globalizacija i paradoksi <i>Mr Mirjana Dokmanovi}</i>	15
Globalno razmi{ljanje, lokalno delovanje: pri~e aktivistkinja <i>Pam Alldred</i>	23

OSTALE TEME

Ubistva u Srbiji u kontekstu tranzicije i rata <i>Mr Biljana Simeunovi}-Pati}</i>	33
Prostitucija i ilegalna migracija kao pojave iza kojih se krije mogu}a trgovina ljudima - analiza prakse organa za prekr{aje u Beogradu <i>Marija An elkovi}</i>	47

NAU^NI SKUPOVI I STRU^NI SASTANCI

---

65. me unarodni regionalni seminar: "Nove tendencije kriminaliteta i kriminalne politike u Centralnoj i Isto-noj Evropi" <i>Mr Sanja]opi}</i>	57
Me unarodni kongres: Usluge bez granica (GATS, privatizacija i posledice na `ene) <i>Mr Mirjana Dokmanovi}</i>	59
XI me unarodni viktimolo{ki simpozijum <i>Mr Sanja]opi}</i> <i>Dr Vesna Nikoli}-Ristanovi}</i>	61

PRIKAZI KNJIGA

Dr VESNA NIKOLI]-RISTANOVI] Social Change, Gender and Violence: Post-communist and war affected societies <i>Mr Sanja Milivojevi}</i>	67
Mr MIRJANA DOKMANOVI] New World Order - uticaj globalizacije na ekonomska i socijalna prava `ena <i>Dr Tatjana \uri} Kuzmanovi}</i>	69
Feminist Review <i>Prof. dr Andjelka Mili}</i>	71

DR VESNA NIKOLI] -RISTANOVI] *

Ilegalna tr`i{ta, trgovina ljudima i transnacionalni organizovani kriminalitet¹

Uradu se analizira veza izme|u neoliberalne tr`i{ne ekonomije i rata, i sa njima povezanog razvoja ilegalnih tr`i{ta i sive ekonomije, na jednoj strani, i viktimizacije trgovinom ljudima, na drugoj strani. Ove veze se ispituju prvenstveno na primeru balkanskih zemalja. Putem lociranja trgovine ljudima u narastaju}a lokalna i globalna ilegalna tr`i{ta, autorka je poku{ala da poka`e da bez uzimanja u obzir {ireg dru{tvenog konteksta u okviru kojeg se stvaraju strukturalni uslovi za razvoj ilegalnih tr`i{ta i transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, te{ko da mo`emo da razumemo uzroke i izgradimo efektivne represivne i preventivne strategije u vezi sa trgovinom ljudima. Na osnovu analize trgovine ljudima kao oblika transnacionalnog organizovanog kriminaliteta i vrste ilegalnog tr`i{ta, na kraju rada su dati predlozi mogu}ih strategija za kontrolu i prevenciju trgovine ljudima na makro i mikro nivou.

klju-ne re-i: trgovina ljudima, transnacionalni organizovani kriminalitet, ilegalna tr`i{ta, globalizacija, rat, tranzicija, Balkan.

Uvod

Transnacionalni organizovani kriminalitet uop{te, a trgovina ljudima posebno, postali su poslednjih godina predmet mnogih kriminolo{kih studija. Istovremeno, prou-avanje kriminaliteta u kontekstu globalizacije sve vi{e je po-elo da zaoku-

plja pa`nju kriminologa.<sup>2</sup> Tako |e, uz studije koje su se trgovinom ljudima bavile iz perspektive ljudskih prava, organizovanog kriminaliteta, migracija i rada, prou-avanje trgovine ljudima iz perspektive tr`i{ta³, u velikoj meri je razvilo na{e razumevanje trendova i dinamike trgovine ljudima u savremenom svetu.

Me|utim, nema mnogo autora koji su poku{avali da kombinuju globalni i lokalni pristup prou-avanju organizovanog kriminaliteta i trgovine ljudima. Kao {to su dobro uo-ili Hobbs i Dunnigham⁴, "ozbiljni nedostatak globalnih (transnacionalnih, me|unarodnih) istra`ivanja organizovanog kriminaliteta je u tome {to su ona ignorisala ili su{tinski potcenila zna-aj lokalnog konteksta kao sredine u kojoj kriminalne mre`e funkcioni{u." Imaju}i to u vidu, za bolje razumevanje transnacionalnog organizovanog kriminaliteta neophodno je istra`iti dinamiku lokalnog konteksta "mre`a i sistema kriminalnih i legitimnih komercijalnih aktivnosti," kao i dijalekti-ki odnos izme|u lokalnog i globalnog konteksta. Po svemu sude}i, tzv. glokalni pristup se -ini neizbe`nim<sup>5</sup> u prou-avanju ovog oblika kriminaliteta. Taj pristup je od posebnog zna-aja u istra`ivanju organizovanog kriminaliteta i trgovine ljudima u, kroz i iz balkanskih zemalja. Imaju}i u vidu geografski polo`aj Balkana koji povezuje Istok i Zapad, kao i visok nivo me|uza-

* Autorka je predsednica Viktimolo{kog dru{tva Srbije i nau-na savetnica u Institutu za kriminolo{ka i sociolo{ka istra`ivanja u Beogradu, E-mail: vnikolic@EUnet.yu

1 Ovaj rad predstavlja rezultat ostvaren na projektu Instituta za kriminolo{ka i sociolo{ka istra`ivanja 1642 "Te{ki oblici kriminala u uslovima tranzicije", koji je delimi-no finansiran od strane Ministarstva za nauku, tehnologije i razvoj Republike Srbije. Tako |e, rad je prezentovan na IV me|unarodnoj konferenciji o prekograni-nom kriminalu, Ljubljana, 2002, i bi}e objavljen na engleskom jeziku u knjizi radova sa ove Konferencije.

2 McDonald, W. (1995) "The Globalization of Criminology: The New Frontier is the Frontier", *Transnational Organised Crime*, 1., Findlay, M. (1999) *The Globalisation of Crime: Understanding Transitional Relationships in Context*, Cambridge: Cambridge University Press.

3 Van Duyne, P. (1996) "The Phantom and Threat of Organized Crime", *Crime, Law and Social Change*, 24; Williams, P. (1999) "Trafficking in Women and Children: A Market Perspective", *Transnational Organized Crime*, Special Issue "Illegal Immigration and Commercial Sex - the New Slave Trade" (ed. P.Williams), Vol. 3-4; Ruggiero, V. (2000) *Crime and Markets: Essays in Anti-Criminology*, Oxford:Oxford University Press.

4 Hobbs, D., Dunnighan, C. (1998) "Glocal organised crime:context and pretext" u: Ruggiero, V., South, N., Taylor, I., *The New European Criminology: Crime and Order in Europe*, London and New York: Routledge, str. 289.

5 Ibidem, str. 291.

visnosti izme|u potra`nje za ilegalnim radom na Zapadu i ponude ilegalne radne snage sa Istoka, Balkan igra veoma va`nu ulogu u povezivanju lokalnih i me|unarodnih tr`i{ta. Na osnovu toga proizilazi da su tr`i{ni i globalni strukturalni pristup prou-avanju trgovine ljudima i transnacionalnog organizovanog kriminaliteta u savremenom svetu neizbe`ni, ukoliko `elimo da razumemo njihove uzroke i izgradimo adekvatne preventivne i represivne strategije.

Osnovni cilj ovog rada je analiza veza izme|u neoliberalne tr`i{ne ekonomije i rata, i sa njima povezanog razvoja ilegalnih tr`i{ta i sive ekonomije, na jednoj strani, i viktimizacije trgovinom ljudima, na drugoj strani. U ovom radu, ove veze }e biti prvenstveno ispitivane na primeru balkanskih zemalja. Putem lociranja trgovine ljudima u narastaju}a lokalna i globalna ilegalna tr`i{ta, nastojim da poka`em da, bez uzimanja u obzir {ireg dru{tvenog konteksta u okviru kojeg se stvaraju strukturalni uslovi za razvoj ilegalnih tr`i{ta i transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, te{ko da mo`emo da razumemo uzroke i izgradimo efektivne, represivne i preventivne, strategije u vezi sa trgovinom ljudima. Tako|e, na osnovu analize trgovine ljudima kao oblika transnacionalnog organizovanog kriminaliteta i vrste ilegalnog tr`i{ta, na kraju rada su dati predlozi mogu}ih (kratkoro-nih i dugoro-nih) strategija za njegovu kontrolu i prevenciju na makro i mikro nivou.

Pregled najva`nijih pojmova i globalni kontekst

S obzirom na postojanje razli-utih definicija koje ponekad dovode do konfuzije pojmova u vezi sa transnacionalnim kriminalitetom, posebno u pogledu trgovine ljudima, za bolje razumevanje kasnijih izlaganja neophodno je najpre izvr{iti poja{njenje pojmova i koncepcija koje se koriste u ovom radu. Pored toga, s obzirom da, kao {to je ve} pomenu- to, razumevanje lokalnog konteksta trgovine ljudima iz/u/kroz zemlje Balkana nije mogu}e bez razumevanja globalnog konteksta, u ovom odeljku je dat pregled najzna-ajnijih globalnih faktora koji doprinose razvoju ilegalnih tr`i{ta uop{te i trgovine ljudima, posebno.

Zna-enje pojma organizovani kriminalitet, koji je u posebnoj ekspanziji poslednjih decenija, Mueller⁶

je odredio kao "kriminalnu aktivnost koja se prostire i povre|uje zakone nekoliko zemalja". Na osnovu toga bi se moglo re}i da je "prela`enje dr`avnih granica ili granica koje razdvajaju razli-ita zakonodavstva"⁷, zajedni-ka karakteristika krivi-nih dela koja spadaju u transnacionalni organizovani kriminalitet, koja ih ujedno -ini i razli-itim od drugih krivi-nih dela. Me|utim, kako je dobro primetio Williams,⁹ s obzirom da prela`enje granice ima nekoliko komponenata koje su multidimenzionalne, pojam transnacionalnog kriminaliteta je mnogo kompleksniji nego {to to na prvi pogled izgleda. Pomenute komponente uklju-uju prela`enje granice od strane izvr{ioca, robe, ljudi koji se tretiraju kao roba, profita i digitalnih signala. Pored toga, transnacionalni kriminalitet mo`e imati oblik organizovanog kriminaliteta, ali se mo`e sastojati i iz krivi-nih dela koja vr{e pojedinci.

Transnacionalni kriminalitet uklju-uje postojanje ilegalnog tr`i{ta, koje je Arlacchi<sup>9</sup> definisao kao "mesto ili princip u okviru koga se vr{i razmena roba i usluga, -ija proizvodnja, prodaja i potro{nja je zabranjena ili strogo regulisana od strane ve}ine zemalja i/ili u okviru me|unarodnog prava" (npr. droge, oru`je, ljudi). Me|utim, za organizovani kriminalitet u severozapadnoj Evropi,¹⁰ a mo`da jo{ vi{e u zemljama Balkana, -ini se osnovanim napraviti razliku izme|u dve vrste ilegalnih tr`i{ta: ilegalna trgovina robama i uslugama kojima je strogo zabranjeno trgovati (npr. droge i ljudi) i ilegalna trgovina robama i uslugama kojima se obi-no trguje legalno (npr. cigarete, alkoholna pi}a ili nafta i druga roba koje u Srbiji nije bilo dovoljno za vreme va`enja sankcija me|unarodne zajednice, 1992-2000). Ova druga vrsta ilegalnog tr`i{ta se naziva jo{ i neformalno tr`i{te ili neformalna (siva) ekonomija,¹¹ tako da }u ja ovaj termin upotrebljavati u tom smislu u nastavku ovog rada. Tako|e, sli-no kao i Ruggiero, ja }u za dru{tveni i proizvodni prostor u kome egzistiraju kako neformalna tako i ilegalna ekonomija koristiti termin "prikrivena

7 Ibidem.

8 Ibidem.

9 Arlacchi, P. (1998) "Some observations on illegal markets", u: Ruggiero, V., South, N., Taylor, I., *The New European Criminology: Crime and Order in Europe*, London and New York: Routledge, str. 203; Arlacchi, P. (2001) "The Dynamics of Illegal Markets", u: Williams, P., Vlassis, D., *Combating Transnational Crime: Concepts, Activities and Responses*, London and Portland: Frank Cass, str. 5.

10 Van Duyne, P., op. cit. str. 341.

11 UNDP (1998) *Poverty in Transition - Republic of Bulgaria*, Geneva: UNDP, str. 4; Ruggiero, V., op. cit. str. 66.

6 Navedeno prema Williams, P. (2001) "Organizing Transnational Crime: Networks, Markets and Hierarchies", u: Williams, P., Vlassis, D., *Combating Transnational Crime: Concepts, Activities and Responses*, London and Portland: Frank Cass, str. 61.

ekonomija" (hidden economy).¹² Na drugoj strani, za razliku od Ruggiera, za prvo napred navedeno tr`i{te ja }u u ovom radu koristiti termin ilegalno a ne kriminalno tr`i{te, s obzirom da se, imaju}i u vidu dru{tveni kontekst balkanskih zemalja, i neformalna i ilegalna tr`i{ta mogu smatrati kriminalnim. Razumevanje kako razlika tako i veza izme|u ova dva tr`i{ta je od posebnog zna-aja za razumevanje trgovine ljudima u balkanskim zemljama, s obzirom da je u ovim zemljama razlikovanje legalnog i ilegalnog veoma rastegljivo i kao takvo slu`i kao podsticaj za organizovani kriminalitet.

Trgovina ljudima, kao oblik transnacionalnog kriminaliteta, se ~esto me{a sa krijum-arenjem ljudi. To nije ~udno kada se zna da se oba oblika kriminaliteta vr{e povezano i od strane istih kriminalnih grupa. Me|utim, veoma je va`no da se izme|u njih napravi razlika, i to posebno kada se prou-ava veza izme|u ilegalnih/neformalnih tr`i{ta i trgovine ljudima. Ali, s obzirom da su i trgovina ljudima i krijum-arenje ljudi povezani sa ilegalnom migracijom i ilegalnim tr`i{tima, postoji potreba za prou-avanjem kako njihovih sli-nosti tako i razlika koje me|u njima postoje.

Dok krijum-arenje podrazumeva prevo|enje ljudi preko granice za novac, trgovina ljudima se mo`e vr{iti i unutar granica jedne zemlje. Pored toga, za razliku od krijum-arenja ljudi, trgovina ljudima uvek uklju-uje i `elju da se drugi eksploati{e, odnosno dr`i u ropskom odnosu. Postojanje eksploatacije je, dakle, klju-ni element trgovine ljudima, pa samim tim i glavna karakteristika koja je razikuje od krijum-arenja ljudi. Moglo bi se re}i da krijum-arena osoba `eli da bude prokrijum-arena¹³, dok `rtva trgovine nema izbora jer je prevarena ili primorana na ekonomsku zavisnost. Tako|e, dok krijum-arenje ljudi mo`e biti povezano sa kriminalnim tr`i{tem, trgovina ljudima sama po sebi jeste oblik kriminalnog tr`i{ta, koje je naj-e{e u tesnoj vezi sa drugim kriminalnim tr`i{tima. Me|utim, ne sme se izgubiti iz vida ~injenica da krijum-arenje ljudi mo`e lako da se pretvori u trgovinu ljudima. Ustvari, kao ilegalni migranti, krijum-arene osobe obi-no nemaju mnogo izbora tako da

naj-e{e tra`e posao na ilegalnom tr`i{tu. To ih vodi u eksploataciju ili ropstvo, ~esto ih pretvaraju}i u `rtve trgovine ljudima. U toj situaciji, granice izme|u krijum-arenja i trgovine ljudima se rasta-u, tako da je u stvarnosti najve}a razlika zapravo u svoti novca koju osoba/`rtva pla}a pre odlaska iz zemlje porekla.

Razlika se mo`e utvrditi tek nakon {to ta osoba stigne u zemlju destinacije: krijum-arena osoba pla}a ceo iznos unapred i nakon dolaska u zemlju destinacije ona je slobodna od lica koje ju je prokrijum-arilo preko granice. Me|utim, `rtva trgovine pla}a deo ili ne pla}a ni{ta i, po dolasku u zemlju destinacije, dolazi u du`ni-ko ropstvo i ne mo`e da napusti krijum-ara. To je momenat kada krijum-arena osoba mo`e postati `rtva trgovine ljudima.¹⁴ To se obi-no de{ava kada krijum-arena osoba iz bilo kog razloga ne mo`e sebi da obezbedi ekonomski nezavistan `ivot po dolasku u zemlju destinacije i ostaje ili postaje zavisna, odnosno ekploatisana od strane lica koje ju je prokrijum-arilo i/ili lica sa kojim on sara|uje.

Iako je transnacionalni kriminalitet oduvek bio u vezi sa ekonomskom regulativom, njegov porast 1980-tih i 1990-tih godina dogodio se pod uticajem globalnih trendova, me|u kojima su najva`niji:

- Pove}avanje nejednakosti na globalnom nivou i razvoj globalnog "tr`i{nog dru{tva",
- Veliki pokreti (migracije) stanovni{tva,
- Slabljenje kontrole granica, vezano za raspad biv{eg SSSR i Var{avskog pakta, kao i demokratizacija velikog broja afri-kih, azijskih i latinoameri-kih dr`ava,
- Globalizacija trgovine, tehnologije, transporta, komunikacija, informacija i finansijskih sistema,
- Globalna "tr`i{na kultura" i kolonizacija i komodifikacija seksualnosti,
- Ekspanzija "prikrivene ekonomije" (ilegalnih tr`i{ta i neformalne ekonomije) i inkorporiranje neformalne u formalnu ekonomiju.¹⁵

Kroz proizvo|enje zna-ajnog porasta nejednakosti i procesa koji generi{e potpuno destruktivnu koncentraciju veoma izra`ene ekonomske deprivacije<sup>16</sup>, "tr`i{no dru{tvo"¹⁷ podsti-e pove}anje kriminaliteta kako unutar pojedinih

12 Prikrivena ekonomija" je deo {ireg konteksta sive ekonomije, koja je u ekspanziji ne samo u zemljama u razvoju, ve} i u razvijenim zemljama. Na primer, u ve}ini OECD zemalja, 1970. godine siva ekonomija je bila daleko ispod 10% dru{tvenog proizvoda, dok je u 1990. godini do{lo do njenog pove}anja za skoro 20% od vrednosti dru{tvenog proizvoda u Belgiji, Danskoj, Italiji, Norve{koj, [paniji i [vedskoj - Schneider, F., Ernste, D., (2000) *Shadow Economies Around the World: Size, Causes, and Consequences*, IMF Working Paper, International Monetary Fund, str. 41, 44.

13 IOM Pristina, Situation report, 2000/2001.

14 Aronowitz, A. (2001) "Smuggling and Trafficking in Human Beings: the Phenomenon, the Markets that Drive it and the Organisations that Promote it", *European Journal on Criminal Policy and Research*, 9 (2), str. 167.

15 Ruggiero, V. op. cit., str. 94.

16 Taylor, I. (1999) *Crime in Context: A Critical Criminology of Market Societies*, Cambridge: Polity Press, str. 53.

17 Prema Currie, navedeno u: Taylor, I., op. cit. str. 52.

zemalja tako i na međunarodnom planu. Osim toga, povećanje jaza između bogatih i siromašnih zemalja proizvodi značajne pokrete ljudi, koji su pod neposrednim uticajem mešovite faktora guranja i privlačenja (push and pull factors).

Faktori guranja se kreću od etničkih konflikata i uništavanja prirode, želje za materijalnim privlačenjem ili poboljšanjem ekonomske situacije do bekstva od povećane rodne nejednakosti, porodičnih problema, nasilja u porodici, seksualnog nasilja i beskućništva.¹⁸ Povećanje migracija i etničkih mreža koje se prostiru preko šitavog niza granica pokazali su se kao veoma pogodna osnova za operacije kriminalnih organizacija.¹⁹ To je posebno postalo očigledno tokom 1990-tih godina, nakon kolapsa komunizma i otpočinjanja etničkih konflikata u Istočnoj Evropi i na Balkanu, s obzirom da povećanje migracija nije praćeno povećanjem veće smanjivanjem spremnosti zemalja destinacije da prime migrante.

Razvoj globalne "tržišne kulture" predstavlja snažan faktor privlačenja. Prema Taylor-u,²⁰ "tržišna kultura otvoreno trguje sa idejom i šitavim nizom mogućnosti globalizacije," pothranjujući fantaziju da "rešenje" problema materijalnog siromaštva "leži, ne u okviru pojedinačne države već u okviru globalnog tržišta". Pored toga, u savremenom "tržišnom društvu" sve je na prodaju - sve je roba, uključujući ljudsko telo i seksualnost. Takođe, kolonizacija ili komodifikacija (pretvaranje u robu) seksualnosti sada igra sve veću ulogu u javnoj kulturi tržišnih društava širom sveta.²¹ To uključuje ne samo razvijene države i zemlje u razvoju, gde je komodifikacija svega uvezena kao novi način života i ponuđena kao civilizacijska norma ili mera normalnosti života (nasuprot onome što je postojalo u komunizmu).²²

Kao posledica toga, nesrazmerno više poslova za žene je na raspolaganju u okviru seks industrije nego u okviru drugih sektora i to kako u razvijenim tako i u zemljama u razvoju. Sve to služi kao jak

faktor guranja za trgovinu ljudima iz nerazvijenih zemalja uopšte, a posebno za trgovinu ženama, i to bilo kroz pothranjivanje njihovih nerealnih očekivanja prema Zapadu,²³ ili preko njihovog uvlačenja u lokalnu prostituciju i druge sumnjive poslove. I mada trgovina ljudima nije nova pojava, ono što je novo jeste njena geografska distribucija kao i rastuće uključivanje organizovanog kriminaliteta u tržište i njegova specijalizacija za krijumčarenje i trgovinu ljudima.²⁴

Transnacionalni kriminalitet se može delimično smatrati i odgovorom na međuzavisnost i globalizaciju, ili kao njihova "tamna strana."²⁵ Važnost međuzavisnosti i globalizacije u smislu olakšavanja transnacionalnog organizovanog kriminaliteta je posebno evidentna u oblasti trgovine, tehnologije, transporta, komunikacija, informacija i finansijskih sistema, gde globalizacija stvara nove mogućnosti za funkcionisanje kriminalnih preduzeća preko granica pojedinih zemalja. Nije neuobičajeno da nedozvoljena trgovina razvije parazitski odnos sa legalnom trgovinom. Međutim, sistem slobodne trgovine u velikoj meri je olakšao ubacivanje nedozvoljene robe među onu koja se (zakonito) uvozi ili izvozi u okviru savremene međunarodne trgovine (npr. ilegalni migranti koji se transportuju zajedno sa legalnom robom). Kako je dobro primetio Williams,²⁶ "kao što su dozvoljeni poslovi postali transnacionalni, tako su i kriminalna preduzeća takođe postala transnacionalna."

Razvoj organizovanog kriminaliteta uopšte, i trgovine ljudima kao njegovog značajnog dela posebno, je, takođe, povezan sa ekspanzijom prikrivene ekonomije, pošto izgleda da postoji vrlo jasna međuzavisnost između ilegalnih i neformalnih tržišta. Posledica toga je da tolerisanje neformalnih tržišta pothranjuje razvoj ilegalnih tržišta. Ovo je posebno očigledno na Balkanu, ali postoji i u zapadnim zemljama. Kao rezultat toga, "neformalna ekonomija i konvencionalni kriminalitet se na kraju skoro poklapaju."²⁷

18 Kelly, L. (2002) "Journeys of Jeopardy: A Review of Research on Trafficking in Women and Children in Europe", IOM, str. 24; Nikoli]-Ristanovi], V (2002) *Social Change, Gender and Violence: Post-Communist and War-Affected Societies*, Dordrecht/Boston/London:Kluwer, str. 136.

19 Williams, P. (2001), str. 68.

20 Taylor, I. op. cit., str. 62.

21 Taylor, I., Jamieson, R. (1999) "Sex Trafficking and the Mainstream of Market Culture", *Crime, Law and Social Change*, 32, str. 264.

22 Kotzeva, T. (1999) "Re-imaging Bulgarian Women: The Marxist Legacy and Women's Self-Identity", *The Journal of Communist Studies and Transition Politics*, str. 187.

23 Jedan od veoma jakih faktora privlačenja je mit o nezavisnosti i emancipaciji koje navodno ženkaju žene kada dođu na Zapad - Wijers, M, Lap-Chew, L. (1997) *Trafficking in Women: Forced Labour and Slavery-like Practices in Marriage, Domestic Labour and Prostitution*, Utrecht:STV, str. 44. Drugi važan faktor privlačenja je povezan sa mitom o boljem životu i lakom zapošljavanju. Idealizovana slika o Zapadu dolazi sa globalnih medija, bioskopa, oglasa itd., gde sve izgleda moguće i gde su svi srećni. - Konig, I. (ed) (1997) *Trafficking in women*, Vienna: Federal Chancellery, str. 187.

24 Arnowitz, A., op. cit. str.170.

25 Williams, P. (2001), str. 66, 67.

26 Ibidem.

27 Ruggiero, V., op. cit. str. 64.

Me|utim, posebno va`an aspekt trgovine ljudima je utapanje neformalne ekonomije u formalnu "u smislu da prikrivene prakse, paralelne procedure i oblici ilegalnog ekonomskog pona{anja u sve ve}oj meri postaju potrebni kao izvor prihoda za zvani-nu ekonomiju."<sup>28</sup> Ilegalna tr`i{ta se delimi-no pojavljuju "kao rezultat razvoja instrumenata -iji cilj je za{tita dru{tva od destruktivnih efekata samih tr`i{nih sila."<sup>29</sup> Me|utim, navodne pretnje koje dolaze od neformalnog tr`i{ta imaju tendenciju da se, tako|e, preokrenu u njegovu korist, imaju}i u vidu da su "neke zvani-ne industrije u stanju da uspostave sopstvene nezakonite usluge kako bi podstakle svoje ekonomske aktivnosti...oficijelna ekonomija usvaja nedozvoljene prakse, dok se ilegalni preduzetnici bore da dobiju pristup oficijelnoj ekonomiji."³⁰ Jedan od najboljih primera za to mo`da je ilegalno tr`i{te rada u Velikoj Britaniji, koje obezbe|uje jeftin rad i pove}ava profit glavnih britanskih lanaca supermarketa poput Teska i Sainsbury-a, ili planta`e u [paniji i Holandiji koje proizvode jeftino povr}e. Ni malo ne iznena|uje -injenica da su ilegalni migranti ti koji tra`e posao na ilegalnom tr`i{tu rada. Oni obi-no ulaze u zemlju preko krijum-arskih kanala i ponekad zavr{avaju u ropskom odnosu prema licima od kojih zavise.

Tranzicija, rat i ilegalna tr`i{ta

Dru{tvane promene u zemljama Isto-ne i Centralne Evrope, do kojih je do{lo vezano za politi-ku i ekonomsku tranziciju, dovele su do stvaranja povoljnih uslova za razvoj ilegalnih tr`i{ta. Uz to, u balkanskim zemljama uticaj tranzicije prepl}e se sa negativnim uticajima rata. Primer Balkana je veoma ilustrativan u tom pogledu, jer pokazuje kako odnos ponude i potra`nje cigareta, droga, oru`ja, ilegalnih migranata, roba u pogledu kojih postoji nesta{ica itd., a koji je pod uticajem faktora vezanih za rat, tranziciju i globalizaciju, uti-e na razvoj ilegalnih tr`i{ta.³¹ Pri tome, me|u uslovima koji su nastali kao posledica tranzicije, politi-ka i ekonomska liberalizacija imaju najva`niju ulogu u kreiranju ilegalnih tr`i{ta.

Politi-ka tranzicija u Isto-noj Evropi dovela je do otvaranja granica isto-noevropskih zemalja i do pove}ane mobilnosti ljudi. Me|utim, u isto vreme, Evropska unija je zatvorila svoje granice. Restriktivna imigraciona politika Evropske unije koja je najvi{e

do{la do izra`aja u [ engenskom sporazumu (1985), koju neki autori pe`orativno nazivaju i «Tvr|ava Evropa» ili «Tvr|ava Evropska unija»,³² dovela je do pove}anja ilegalnih i kriminalnih ulazaka, {to je jo{ jedna potvrda dobro poznatog efekta zabrana na pojavu ilegalnih tr`i{ta. Kao {to su dobro приметili Rees i Webber<sup>33</sup> «model unutra{nje sigurnosti Evropske unije nastao je kao odgovor na uo-avanje pove}ane pretnje koja EU preti od organizovanog kriminaliteta. Evropska unija je prepoznala svoju ugro`enost organizovanim kriminalitetom koja je u vezi sa okolno{}u da unutar nje postoji sloboda kretanja roba, usluga, novca i ljudi i jedno jedinstveno tr`i{te. Organizovani kriminalitet koristi tu situaciju tako {to stvara ilegalna i prodire u legalna tr`i{ta.

Ekonomska liberalizacija, odnosno zamena planske ekonomije tr`inom, omogu}ila je lak protok dobara, uklju-uju}i droge i ljude -`rtve trgovine. Na taj na-in, kao {to je uo-io Andreas, «gubljenje dr`avne kontrole nad protokom roba, usluga, informacija i kapitala, ohrabruje kako legalnu tako i ilegalnu ekonomsku aktivnost».<sup>34</sup> U uslovima siroma{tva, porasta nezaposlenosti i stroge poreske politike, mnogi ljudi su primorani da tra`e posao (osnovni ili dodatni) u okviru neformalnog sektora koji je, zajedno sa, sa njim povezanim tr`itima rada, u porastu u mnogim tranzicionim ekonomijama. Ne tako retko, neformalni sektor nudi bolje pla}ene poslove nego formalni sektor, tako da deo gra|ana zara|uje znatan dodatni prihod upravo u okviru njega.<sup>35</sup> Razvoj neformalnog tr`i{ta rada zna-i da je sve vi{e ljudi (`ena i mu{kara) relativno neza{t}eno i izlo`eno eksploataciji na svojim radnim mestima (neodgovaraju}e plate, produ`eno radno vreme, odsustvo bilo kakvih prava itd.).³⁶

32 Goody, J. (2002) "Whose security? Organised crime, its victims and the EU", in A.Crawford *Crime and Insecurity: The Governance of Safety in Europe*, Devon:Willan Publishing, str. 135.

33 Rees, G., Webber, M. (2002) "Fighting organised crime: the European Union and internal security" u: Crawford *Crime and Insecurity: The Governance of Safety in Europe*, Devon:Willan Publishing, str. 89.

34 Prema Andreas-u, 1995, 1996, navedeno u: Lewis, R. (1998) "Drugs, war and crime in the post-Soviet Balkans" in: Ruggiero, V., South, N., Taylor, I., *The New European Criminology: Crime and Order in Europe*, London and New York: Routledge, str. 217.

35 UNDP, op. cit. str. 4.

36 UNICEF (1999), *Women in Transition*, The MONEE Project CEE/CIS/Baltics, Regional Monitoring Reports, No.6., Florence:UNICEF International Child Development Center, str. 6; Efremov, B. (1998) "Nerabotnost i sivata ekonomija" (Unemployment and Shadow Economy) in: Nanevski, B., Stojanova, V. (eds) *Socijalnata sigurnost na naselenieto vo R Makedonija vo uslovi na tranzicija*, Skopje: Fridrich Ebert Foundation, str. 138; Vaknin, S. (2000) "The Grow Out of Unemployment", <http://samvaknin.tripod.com>.

28 Ibidem.

29 Prema Polanyi-u, navedeno u: Arlacchi (1998), str. 203.

30 Ruggiero, V., str.105.

31 Nikolic-Ristanovic, V. (2003) "Sex Trafficking: The Impact of War, Militarism and Globalization in Eastern Europe", Michigan Feminist Studies (u {tampi).

Te{ko}e tranzicije, na jednoj strani, i razvoj seks industrije kao neformalnog sektora najzainteresovanijeg da privu-e `ene, doveli su do brzog porasta broja `ena koje, voljno ili nevoljno, rade kao prostitutke i koje su veoma izlo`ene riziku nasilja i eksploatacije. Sve to je stvorilo povoljne uslove za razvoj svih vrsta kriminalnih tr`i{ta i organizovanog kriminaliteta koji imaju fukciju kako strategije pre`ivljavanja tako i oblika primitivne akumulacije kapitala.

Svi gore navedeni uslovi su dalje pogor{ani pod uticajem oru`anih sukoba koji su se vodili na teritoriji biv{e Jugoslavije, «kada su kriminalizovane paramilitarne i dr`avne bezbednosne trupe investirale u, sponzorisale, ili se direktno uklju-ivale u kriminalna tr`i{ta»<sup>37</sup> Kao posledica toga, ratne zone su postale legla organizovanog kriminaliteta vezanog za nedozvoljenu trgovinu drogom, gorivom, oru`jem i ljudskim organima.³⁸ U zemljama Balkana, ekonomske sankcije protiv SRJ i sankcije koje je Gr-ka uvela Makedoniji tako|e su doprinele razvoju neformalne ekonomije u celom regionu. Naime, neformalna ekonomija je nudila kako poslove tako i robu koje nije bilo na legalnom tr`i{tu³⁹ i na taj na-in kompenzirala odsustvo ili neefikasnost formalne ekonomije.

Ekonomska kriza u SRJ, na primer, koja je bila posledica rata i ekonomskih sankcija, dovela je do kriminalizacije dru{tva u celini. Tokom rata, skoro svaki gra|anin SRJ je bio uklju-en u neku nedozvoljenu aktivnost. Ogromna inflacija i nemogu}nost legalne zarade ohrabрили su veliki broj ljudi da koriste stranu umesto doma}e valute, da {vercuju i prodaju na crnom tr`i{tu robu koje nije bilo dovoljno, ili da se odaju drugim ilegalnim aktivnostima kako bi pre`iveli.⁴⁰ Prikrivena ekonomija uklju-ivala je kako kriminalizovane biznismene anga`ovane u velikim izvozno-uvoznim poslovima tako i sitnu ili uli-nu ekonomiju, u okviru koje je bilo anga`ovano «na hiljade osiroma{enih obinih pojedinaca koji su poku{avali da zarade novac kako bi pre`iveli».⁴¹ Kao {to je primetio

Bol-i},⁴² svakodnevni `ivot ljudi postao je mu-na borba za pre`ivljavanje, koja nije ostavljala mnogo prostora za razmi{ljanje o pravnoj dozvoljenosti onoga -ime su se bavili. [tavi{e, obim u kome su ljudi bili uklju-eni u ilegalne aktivnosti bio je toliki da je bilo li{eno svakog smisla pretiti im sankcijama. Izgledalo je kao da su pravne norme prestale da postoje, dok je destruktivni individualizam spontano sam sebe uspostavio kao dominantni kulturni obrazac.⁴³

Ako se uzme u obzir sve {to je napred re-eno moglo bi se zaklju-iti da su se politi-ka destabilizacija, rat i militarizacija regiona pokazali kao plodno tlo za razvoj ilegalnih poslova, istovremeno nude}i mnoge podsticaje za organizovani kriminal da postane transnacionalni: mali rizik, visoki profit, velika potra`nja droga, oru`ja, `ena, velika ponuda ljudi spremnih da pre|u granicu ilegalno itd.<sup>44</sup> Na primer, militarizacija i veliko prisustvo me|unarodnih organizacija i biznisa, kao sna`an faktor privla-enja, stvorili su veliku potra`nju roba i usluga koje kriminalne organizacije mogu da obezbede (na primer, izgradnja vojnih baza na Balkanu uticala je na stvaranje potra`nje za seks industrijom).

U isto vreme, visoko razvijena tr`i{ta seksualnih usluga u Zapadnoj Evropi i profit koji ona obe}avaju igraju, tako|e, zna-ajnu ulogu. Pored toga {to su zemlje destinacije `tava trgovine `enama, balkanske zemlje su i tranzitne i zemlje koje snabdevaju zemlje Zapadne Evrope u ovom pogledu. Na jednoj strani, to zna-i da kriminalne organizacije, koje deluju na Balkanu, koriste postojanje velike "ponude" o-ajnih izbeglica i ekonomskih migranata sa Balkana i iz drugih postkomunistikih zemalja kako bi iza{li u susret velikoj potra`nji Zapadne seks industrije i drugih ilegalnih tr`i{ta rada. Na drugoj strani, trgovci ljudima zloupotrebljavaju mitove o Zapadu daju}i `enama i mu{karcima iz Isto-ne Evrope la`na obe}anja posla u zapadnim zemljama, da bi ih onda odveli na Balkan kao privremenu ili trajnu destinaciju.

Sli-no je i sa pove}anom tra`njom za cigareta-ma i drogama na Balkanu, koja je povezana sa odsustvom perspektive velikog dela populacije, kao i sa malom koli-inom ovih roba na lokalnim tr`i{tima, {to je dovelo do razvoja drugih ilegalnih tr`i{ta. Trgovina drogom, oru`jem i krijum-arenje

37 Lewis, R., op. cit. str. 217.

38 Nikolic-Ristanovic, V. (1998) "War and Crime in the former Yugoslavia", u: Ruggiero, V., South, N., Taylor, I. (eds.) *The New European Criminology: Crime and Order in Europe*, London and New York: Routledge, str. 466.

39 Ibidem, str. 462.

40 Ibidem, str. 471.

41 Bol-i}, S. (1995) "Izmenjena sfera rada" u Bol-i}, S.(ed) *Dru{tvne promene i svakodnevni `ivot: Srbija po-etkom 1990s*, Beograd: Institut za sociolo{ka istra`ivanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, str. 153.

42 Bol-i}, S. (1994) "O 'svakodnevnicima' razorenog dru{tva Srbije po-etkom devedesetih - iz sociolo{ke perspektive" u: Pro{i}-Dvorni} (ur) *Kulture u tranziciji*, Beograd: Plato, str.143.

43 Derens, Jean-Arnault (2000), *Balkans: la crise*, Paris: Gallimard, str. 186.

44 Williams, P., op. cit. str. 69.

cigareta, kao i drugi ilegalni poslovi, ~esto se kombinuju. Tako |e, kriminalne organizacije ~esto prelaze na trgovinu ljudima kao manje rizi-nu ali visoko profitabilnu alternativu. Crna tr`i{ta svih vrsta roba, od benzina i hrane do droga, oru`ja i ilegalnih migranata predstavljala su realnost Bosne, Crne Gore i pograni-nih oblasti u Srbiji, Rumuniji, Makedoniji i Bugarskoj.

Neujedna-ena pravna regulativa, kao i neravnomena raspore|enost rizika trgovine ljudima u celini, posebno su va`ni faktori razvoja ilegalnih poslova. Neprecizna i lo{e primenljivana regulativa, posebno u kriti-nim sektorima poput finansija i bankarstva u postkonfliktnim dru{tvima, posebno privla-e organizovani kriminalitet koji ima tendenciju da se seli iz dr`ava sa strogom pravnom regulativom u dr`ave sa zakonima koji su prema njemu popustljiviji. Drugim re~ima, kriminalne organizacije poku{avaju da svedu rizike na minimum nastavlja-ju}i da deluju prvenstveno iz zemalja u kojima je rizik mali. Za to su ilustrativni, na primer, slu-ajevi Srbije i Bosne ~ija atraktivnost za tranzit krijum-arenih kineskih, kurdskih i rumunskih migranata, `ena iz Isto-ne Evrope, kao i cigareta, droge i sl. Je posebno bila izra`ena za vreme rata-va u biv{oj Jugoslaviji i neposredno posle njih.

Trgovina ljudima i ilegalna tr`i{ta

Kao {to je napred ve} pomenuto, trgovina ljudima je jedno od najprofitabilnijih ilegalnih tr`i{ta. Ona postoji na globalnom, regionalnom i nacionalnom nivou, pri ~emu se crno tr`i{te migrantima "stalno prilago|ava promenama vezanim za pravnu regulativu u vezi sa imigrantima u okviru Evrope."⁴⁵ Tr`i{ta migranata, `ena i dece su sli-na svim drugim ilegalnim tr`i{tima, s obzirom da, sa ta-ke gledi{ta kriminalaca, i ljudi predstavljaju robu.<sup>46</sup> Me|utim, postoje i neke specifi-nosti trgovine ljudima, kao {to je, na primer, ropski odnos, kao i neke specifi-nosti dinamike ponude i tra`nje. @ene i deca se tretiraju kao "potro{na dobra namenjena upotrebi i zloupotrebi od strane klijenata, koja se prebacuju od jednog trgovca ili vlasnika bordela do drugog, jednom re~ju, oni su moderni robovi."⁴⁷

Dinamika ponude i potra`nje manifestuje se u razli-itim kombinacijama faktora guranja (ekonomski problemi, politi-ka nestabilnost, konflikti, nasilje nad

`enama) i faktora privla-enja (mogu}nosti za zapo{ljavaenje, uklju-uju}i i zapo{ljavaenje u seks industriji, mitovi o zapadnim zemljama, prisustvo vojske i me|unarodnih organizacija i preduze}a).<sup>48</sup> Glavni faktori koji podsticajno uti-u na razvoj kako ponude tako i potra`nje u vezi sa trgovinom ljudima nalaze se u samom strukturalnom kontekstu sada{njeg sveta: potra`nja za ilegalnim radom uop{te i, posebno, za komercijalnim seksom, se pove}ava, dok su mogu}nosti unutar legalnog sektora limitirane, kako u postkomunisti-kim tako i u zapadnim zemljama (posebno za ilegalne migrante, me|u kojima su `ene naro-ito ranjive). [tavi{e, mapiranje glavnih kanala trgovine `enama pokazuje<sup>49</sup> da su oni uvek tr`i{no orijentisani, idu}i od zemalja sa velikom ponudom ka zemljama sa velikom potra`njom: Istok-Zapad, Istok-Istok ili od zemalja u razvoju ka razvijenim zemljama, od ratom pogo|enih ka razvijenim zemljama, ali i od siroma{nih ka manje siroma{nim zemljama u razvoju i ~ak od siroma{nih ka ratom pogo|enim zemljama.

Strukturalne promene u postkomunisti-kim i ratom pogo|enim zemljama predstavljaju, tako |e, i izvor kriminalizacije. Kriminalizacija je povezana sa nezaposleno}u, siroma{tvom ili `eljnom da se postane bogat preko no}i, sa marginalizovano}u i dru{tvenom isklju-eno}u i sl. Kao {to isti-u mnogi autori, i `rtve i u-inioci obi-no pripadaju istoj etni-koj grupi ("samo-viktimizacija", prema Ruggiero).⁵⁰ "Izuzetno je retko da kriminalni preduzetnici iz okvira imigranata uspeju da vrbuju zapadnoevropske dr`avljanke za prostituciju, koje obi-no rade samostalno ili rade u okviru za{ti}enih luskuznih oblika prostitucije." Tako |e, prema teoriji tenzija (strain theory), kriminalitet je organizovan oko etni-ke linije, i, kad god ameri-ki autori primenjuju tu teoriju na empirijska istra`ivanja, ona se uvek odnosi na imigrante koji su ostvarili ameri-ki na-in `ivota.⁵¹ Kako je istakao Taylor, "imigracija je kontekst u kome se kriminalizacija i dru{tvena isklju-enost spajaju."⁵²

48 Za detaljniju analizu o delovanju ovih faktora na Balkanu videti Nikolij-Ristanovi}, V. (2002) op. cit. str. 123-134.

49 Global Survival Network (1997) "Crime and Servitude - An Expose of the Traffic in Women for Prostitution from the Newly Independent States", Washington D.C: Global Survival Network.

50 Ruggiero, V. op. cit. str. 54.

51 Bovenkerk, F. (2001) "Organised Crime and Ethnic Minorities: Is There a Link? u: Williams, P., Vlassis, D. (eds) *Combating Transnational Crime: Concepts, Activities and Responses*, London and Portland: Frank Cass, str. 119.

52 Taylor, citiran u Coutin, S. (2002) "Questionable transactions as grounds for legalisation: Immigration, illegality, and law", *Crime, Law and Social Change*, 37, str. 20.

45 Albrecht, H. J. (2002) "Fortress Europe? - Controlling Illegal Immigration", *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 1, str.17.

46 Williams, P. (1999), op. cit. str. 147.

47 Ibidem, str. 148.

Iako istorija, tako|e, daje takve primere, u savremenom svetu talase imigracije na globalnom nivou prate kriminalne organizacije, i, u velikoj meri, ti talasi uklju-uju i `rtve i kriminalce iz Isto-`ne i Centralne Evrope. Na primer, u Evropi, Aziji i Severnoj Americi, albanske, kineske, kolumbijske, nigerijske, ruske, -e-enske, ukrajinske i druge etni-ke kriminalne grupe mogu se na}i kako rade u okviru novih imigrantskih zajednica.⁵³ Prema Albrecht-u,⁵⁴ "cena koju imigranti danas pla}aju za sigurno mesto u evropskim zemljama u mnogim slu-ajevima se sastoji u produ`enom periodu nesigurnosti, ilegalnosti i u ogromnom riziku od kriminalizacije." To ni u kom slu-aju nije iznena|u-ju}e, imaju}i u vidu da su oni potpuno marginalizovani. Samim tim, imigranti su spremni da sara|uju sa organizovanim kriminalitetom kako bi dobili dobili posao na crnom tr`i{tu i tako zaradili vi{e nego u okviru legalne ekonomije u zemljama iz kojih su do{li.⁵⁵ Ulazak u Evropu tajnim kanalima, tako|e, ih -ini izlo`enim svim vrstama kriminalne i druge viktimizacije. Veza izme|u viktimizacije/kriminalizacije i dru{tvene isklju-enosti o-igledna je i u isto-noevropskim zemljama u kojima i prostitutke i svodnici/trgovci obi-no dolaze iz redova marginalizovanih siroma[nih slojeva. Dobra ilustracija toga je citat iz intervju-a koji sam vodila sa Julijom, prostitutkom iz Budimpe{te:

"Mnogi makroi ne bi radili u prostituciji da je ekonomska situacija bolja. Da su zaposleni. Mnogi od njih nisu kriminalci kao u zapadnim zemljama. Oni su nesre}ni ljudi koji ne mogu da na|u posao. Nekada `ive od prostituisanja sopstvenih supruga, devojaka i k}erki. De{ava se da ne zarade ni{ta po nekoliko dana. Siroma{tvo je -esto me|u makroima. Malo je onih koji imaju mre`u, dobra kola itd., dok ve}ina `ivi samo od prostituisanja svojih supruga i k}eri." (Nikoli]-Ristanovi], 2002a:127).

Jedna druga povezanost nezaposlenosti i razvoja kriminalnih mre`a vidi se i na primeru iz Rusije. Prema rezultatima istra`ivanja Global Survival Network-a, mnogi -lanovi ruske mafije su nekada bili zaposleni u dr`avnoj bezbednosti (KGB), namesto koje je posle 1991. godine oformljen dr`avni obave{tajni biro (FSB). Kao posledica te (sa tranzicijom povezane) promene, na hiljade ljudi, obu-enih u obave{tajnom radu i za upotrebu

sile, izgubilo je posao. S obzirom da ljudi iz dr`avne bezbednosti -esto imaju "politi-ke veze, pristup oru`ju, i poznaju bankarstvo i svet biznisa, oni su dobro pozicionirani za u-estvovanje u me|unarodnim kriminalnim aktivnostima." (Global Survival Network, 1997:33).

O-igledno je da socioekonomske promene u svakodnevnom `ivotu kako `ena tako i mu{k}araca u postkomunisti-kim zemljama (na primer, nezaposlenost i/li gubitak ranijih dru{tvениh pozicija ili privilegija) imaju zna-ajan uticaj na njihovo uklju-ivanje u prostituciju i trgovinu ljudima.⁵⁶ Distribucija rada je u velikoj meri rodno odre|ena tako da me|u namamljiva-ima (koji dobijaju najmanji profit⁵⁷) `ene u-estvuju u jednakoj meri kao mu{k}arci, dok mu{k}arci dominiraju na vi{im mestima u hijerarhiji.

Tako|e, uo-ene su veze izme|u viktimizacije i kriminalizacije. Na primer, narkomani, izbeglice, ilegalni migranti i `rtve trgovine ljudima -esto postaju dileri droge ili namamljiva-i. U tim slu-ajevima, vr{enje krivi-nih dela koristi se kao strategija pre`ivljavanja, odnosno kao na-in snala`enja u uslovima zavisnosti od droge ili druge osobe.

Trgovina ljudima kao oblik ileganog tr`i{ta ne mo`e da egzistira bez drugih povezanih (ilegalnih) tr`i{ta roba i usluga. Najva`nija povezana ilegalna tr`i{ta su crna tr`i{ta dokumenata (paso{i, vize, radne i boravi{ne dozvole) i crna tr`i{ta radne snage. Neki trgovci se ograni-avaju na krijum-arenje, dok drugi, pored krijum-arenja, obezbe|uju i adrese potencijalnih poslodavaca. Drugi tip trgovaca su oni koji deluju kao posrednici izme|u migranata i sitnih biznismena, i mogu se smatrati skrivenim posrednicima za zapo{ljavaње⁵⁸.

Kriminalne organizacije, u obliku kriminalnih preduze}a, predstavljaju integralni deo ilegalnog tr`i{ta. Ipak oni nisu "jedini igra-i" (Williams, 2001:79-81). Su{tinsko obele`je tih tr`i{ta je da kriminalna preduze}a -ine sr` mre`e snabdevanja. Te mre`e se zatim prote`u du` funkcionalnih linija kako bi uklju-ile sve druge elemente neophodne za lako odvijanje procesa trgovine: posrednici i agenti koji namamljuju `ene, vlasnici bordela, korumpirani slu`benici koji poma`u u obezbe|ivanju paso{a, korumpirani policajci, slu`benici koji primaju mito da bi se pravili da ne vide trgovinu `enama koja

53 Friman, R., Andreas, P. ed. (1999) *The Illicit Global Economy and State Power*, Lanham, Boulder, New York and Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, inc., str. 12.

54 Albrecht, op. cit. str. 7.

55 Williams, P (2001), op. cit. str. 68

56 Feher, L. (1995) "Forced Prostitution and Traffick in Persons" u: Klap, M., Klerk, Y., Smith, J. (eds.) *Combating Traffick in Persons*, Utrecht: SIM, str. 76.

57 Na primer, kriminalne grupe kupuju `ene od namamljiva-a za sumu od 50-100 \$, a preprodaju ih za 5000\$ i vi{e.

58 Ruggiero, V. op. cit. str. 94.

spada u njihovu nadležnost i sl. Kako bi prikriili svoje prave namere, neki od njih su legalno registrovane firme i pojedinci u koje države imaju poverenje (na primer, turističke agencije, prijatelji koji rade kao namaljivači, agencije za zapošljavanje koje nude kako legalne poslove tako i rad na crno i sl.).

Ruggiero⁵⁹, na primer, opisuje štetan niz raznih agencija koje su specijalizovane u vrbovanju muškaraca i žena iz zemalja u razvoju koji traže posao u razvijenim zemljama, i koje sarajuju kako sa trgovcima ljudima tako i sa državnim službenicima. U nekim slučajevima, legalno registrovane agencije i (ilegalni) trgovci ulaze u privremena ili dugoročna partnerstva sa policajcima koji rade na aerodromima i deluju kao dileri viza, kao i sa službenicima konzulata, nastojeći da dobiju vize za svoje klijente (na primer, u Francuskoj, Italiji i Velikoj Britaniji). Trgovina služavkama često uključuje službenike stranih ambasada i međunarodnih organizacija (na primer, [vajcarska i Francuska). [štaviše, legalno registrovane agencije nekada pokušavaju da preuzmu monopol. Na primer, u napred pomenutim slučajevima imigranata iz Istočne Evrope, koji su nađeni bez legalne dozvole u radionicama i fabrikama hrane srednje veličine u Velikoj Britaniji, nijedna osoba niti agencija koja je bila uključena (na primer, turističke agencije, posrednici u zapošljavanju, prevoznici itd.) nije ni na koji način pripadala svetu kriminala. To, dakle, može da sugerise da su "funkcije koje inače vrše kriminalne grupe preuzete od strane legitimnih poslovnih grupa."⁶⁰

Umesto zaključka: izgradnja kontrolnih mehanizama i prevencije

Strukturalni uzroci, povezani sa razvojem liberalne (globalne i lokalne) tržišne ekonomije i rata imale su značajnu ulogu u stvaranju raznih ilegalnih tržišta, uključujući i trgovinu ljudima. Tržišni i globalni pristup koji sam koristila u ovom radu pokazao se korisnim za bavljenje problemom trgovine ljudima kao najtamnijom stranom globalizacije. Pored toga, ovaj pristup se čini veoma korisnim prilikom utvrđivanja postojanja pretpostavki za stvaranje kontrolnih mehanizama kao i u kreiranju kratkoročnih i dugoročnih mera prevencije.

Dugoročni ciljevi treba da uključuje, na prvom mestu, bolju kontrolu globalnog tržišta i smanjivanje jaza između bogatih i siromašnih

zemalja širom sveta. U tesnoj vezi sa time je i potreba za stvarnom demokratizacijom, državnim suverenitetom i nezavisnim ekonomskim razvojem zemalja u razvoju, ali i razvijenih zemalja. Za ostvarenje ovih ciljeva je, naravno, potrebno vreme i mnogo napora od strane različitih (progresivnih) subjekata širom sveta, koji su rešeni da se bore za obnavljanje države blagostanja kako u Zapadnoj tako i u Istočnoj Evropi.

Istovremeno, kratkoročni ciljevi treba da uključuje štetan niz mera koje bi trebalo preduzeti kako na evropskom nivou tako i na nivou pojedinih država.

S obzirom da se "tvrdjava Evropska unija" pokazala kao snažan podsticajni faktor za razvoj ilegalnih tržišta, jedna od najhitnijih mera koje treba preduzeti na evropskom nivou očigledno je uklanjanje barijera slobodnom kretanju ljudi preko granica Evropske unije, uz, istovremeno, pojačavanje pogranične kontrole za kriminalce. Uobičajeni strah od visoke cene olakšavanja migracije u smislu nekontrolisanog priliva ekonomskih migranata i izbeglica je neosnovan, posebno imajući u vidu dosadašnja iskustva: uklanjanje ili ublažavanje viznog režima za pojedine istočnoevropske zemlje (na primer, Bugarska i Rumunija) nije izazvalo spektakularno povećanje migracije.⁶¹ Uz to, važna je i dekonstrukcija mitova o migrantima u Istočnoj Evropi kao opasnim "drugima," koji utiču na produbljivanje marginalizacije, društvene isključenosti, viktimizacije i kriminalizacije migranata. Pored toga, kada se radi o Balkanu kao destinaciji država trgovine ljudima, demilitarizacija i deinternacionalizacija Bosne i Kosova predstavljaju *conditio sine qua non* eliminacije potražnje za jeftinim radom, posebno za jeftinim seksualnim uslugama, u regionu u celini.

Međutim, mere koje su potrebne na nivou države, dve grupe mera su od posebnog značaja:

1. Stvaranje tržišnih barijera na svim nivoima - ponuda, transfer i potražnja;⁶²
2. Razvoj demokratskih institucija i pravne države.

Stvaranje tržišnih barijera podrazumeva niz mera i to:

- Obrazovni i preventivni programi koji upozor-

61 Odnos troškova i dobiti, naravno, mora biti pažljivo istražen pre nego što se donesu odluke ove vrste. Međutim, moje lično iskustvo putovanja u zemlje Evropske unije iz Srbije i Crne Gore, kao zemlje prema kojoj se još uvek strogo primenjuje engleski vizni režim, pokazuje da je taj vizni režim mnogo efikasniji u smislu smanjenja građana koji počinju propise nego što je u stanju da spreči ilegalne migracije i organizovani kriminalitet.

62 Williams, P. (1999), op. cit. str. 157.

59 Ibidem, str. 95, 96.

60 Ibidem, str. 99.

ravaju `ene i mu{kcarce na opasnosti, kao i pove}anje mogu}nosti `ena za prekvalifikaciju i zapo{l}javanje, vi{e mogu}nosti za legalne poslove itd. (nivo ponude);

- Senzibilisanje stru-njaka, pravne i politi-ke promene, krivi-no gonjenje izvr{ilaca i za{tita `rtava, kao i saradnja izme|u zemalja Evropske unije sa zemljama ne--lanicama (nivo transfera);
- Promene u odnosu dru{tva prema prostituciji i ilegalnoj migraciji (dekriminalizacija ili/ delimi-na legalizacija, zastoj u deportaciji itd.) i vi{e mogu}nosti za legalno zapo{l}javanje `ena u zemljama destinacije (nivo potra`nje).

Obrazovni i preventivni programi, kampanje za senzibilizaciju, kao i zakonodavne i druge promene do sada su preduzimane u velikom broju zemalja, uklju-uju}i balkanske i druge postkomunisti-ke zemlje. [tavi{e, ove mere, koje su u velikoj meri sprovedene od strane i na inicijativu nevladinih organizacija, su izgleda ra{irenije u zemljama u razvoju nego u razvijenim zemljama⁶³. Me|utim, pritisak me|unarodne zajednice na vlade postkomunisti-kih zemalja da preduzmu odlu-ke korake ka krivi-nom gonjenju izvr{ilaca, iako nemaju dovoljno ljudskih i materijalnih resursa za to, a jo{ manje za bavljenje uzrocima i obezbe|ivanje efektivne za{tite `rtava, jo{ jedan je dokaz hipokrizije te iste me|unarodne zajednice. Sli-no je i sa nere-alnim oslanjanjem na `enske organizacije u borbi protiv mo}nih kriminalnih mre`a.⁶⁴ Uz to, opasnost od organizovanog kriminaliteta iz Isto-ne Evrope, posebno sa Balkana, se preuveli-ava, dok se, na drugoj strani, potcenjuje opasnost "grupa koje vode poreklo i deluju na teritoriji zemalja iz okvira Evropske unije" i to sve uprkos izve{tajima koji ukazuju da upravo ovi poslednji "predstavljaju zna-ajno ve}u opasnost".⁶⁵

Sve napred navedene mere mogu biti efikasne jedino ukoliko se, kako na globalnom nivou tako i na nivou dr`ava, preduzmu odgovaraju}e pravne i politi-ke reforme usmerene ka razlikovanju izme|u legalnih i ilegalnih aktivnosti. To je posebno zna-ajno u postkomunisti-kim zemljama uop{te, a u ratom pogo|enim balkanskim zemljama posebno. Kao {to se vidi iz prethodne analize, sveop{ta

kriminalizacija i status anomalije predstavljaju glavne faktori koji podsticajno deluju na transnacionalni organizovani kriminalitet koji dolazi sa teritorije balkanskih zemalja. Me|utim, napred pomenute promene ne mogu biti efektivne ukoliko nisu pra}ene odgovaraju}im promenama u razvijenim zemljama. Izgleda da razvoj jake dr`ave blagostanja, demokratskih institucija i pravne dr`ave predstavljaju *conditio sine qua non* prevencije i kontrole transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, ilegalnih tr`i{ta i trgovine ljudima u savremenom svetu.

Literatura

Albrecht, H. J. (2002) "Fortress Europe? - Controlling Illegal Immigration" *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 1.

Arlacchi, P. (1998) "Some observations on illegal markets" u: Ruggiero, V., South, N., Taylor, I. (eds.) *The New European Criminology: Crime and Order in Europe*, London and New York: Routledge.

Arlacchi, P. (2001) "The Dynamics of Illegal Markets" u Williams, P., Vlassis, P., *Combating Transnational Crime: Concepts, Activities and Responses*, London and Portland: Frank Cass.

Aronowitz, A. (2001) "Smuggling and Trafficking in Human Beings: the Phenomenon, the Markets that Drive it and the Organisations that Promote it", *European Journal on Criminal Policy and Research*, 9 (2).

Bol-i}, S. (1994) "O 'svakodnevnici' razorenog dru{tva Srbije po-etkom devedesetih - iz sociolo{ke perspektive", u: Pro{i}-Dvorni} (ur.) *Kulture u tranziciji*, Beograd: Plato.

Bol-i}, S. (1995) "Izmenjena sfera rada" u Bol-i}, S. (ur) *Dru{tvene promene i svakodnevni `ivot: Srbija po-etkom 1990-ih*, Beograd: Insitut za sociolo{ka istra`ivanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Bovenkerk, F. (2001) "Organised Crime and Ethnic Minorities: Is There a Link?" u Williams, P., Vlassis, D. *Combating Transnational Crime: Concepts, Activities and Responses*, London and Portland: Frank Cass.

Coutin, S. (2002) "Questionable transactions as grounds for legalisation: Immigration, illegality, and law", *Crime, Law and Social Change*, 37.

]opi}, S. (2002) "Trafficking in human beings in the Balkan's post-war societies: legal reforms and practical issues", Paper presented at British Criminology Society Conference "Crossing border", Keele, July 17-21, 2002.

Derens, Jean-Arnault (2000), *Balkans: la crise*, Paris: Gallimard.

Efremov, B. (1998) "Nerabotnost i sivata ekonomija" u B.Nanevski and V.Stojanova (ur) *Socijalnata sigurnost na nase-lenieto vo R Makedonija vo uslovi na tranzicija*, Skopje: Fridrich Ebert Stiftung.

Fekete, L., Webber, F. (1997) "The Human Trade", *Race and Class*, 39, 1.

63 Kelly, L., op. cit. str. 54;]opi}, S. (2002) "Trafficking in human beings in the Balkan's post-war societies: legal reforms and practical issues", Paper presented at British Criminology Society Conference "Crossing border", Keele, July 17-21, 2002.

64 Vi{e o tome u Kelly, L., op. cit. str. 54.

65 Rees, G., Webber, M., op. cit. str. 81, 95.

- Feher, L. (1995) "Forced Prostitution and Traffick in Persons" u M. Klap, Y.Klerk and J.Smith *Combating Traffick in Persons*, Utreht: SIM.
- Friman, R., Andreas, P. ed. (1999) *The Illicit Global Economy and State Power*, Lanham, Boulder, New York and Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, inc.
- Findlay, M. (1999) *The Globalisation of Crime: Understanding Transitional Relationships in Context*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Goody, J. (2002) "Whose security? Organised crime, its victims and the EU", u Crawford, A. *Crime and Insecurity: The Governance of Safety in Europe*, Devon:Willan Publishing.
- Global Survival Network (1997) "Crime and Servitude - An Expose of the Traffic in Women for Prostitution from the Newly Independent States", Washington D.C: Global Survival Network.
- Hobbs, D. and Dunnighan, C. (1998) "Glocal organised crime:context and pretext" u Ruggiero, V., South, N. and Taylor, I. (ur) *The New European Criminology: Crime and Order in Europe*, London and New York: Routledge
- IOM Pristina, Situation report, 2000/2001.
- Kelly, L. (2002) "Journeys of Jeopardy: A Review of Research on Trafficking in Women and Children in Europe", IOM.
- Kotzeva, T. (1999) "Re-imaging Bulgarian Women: The Marxist Legacy and Women's Self-Identity", *The Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 1.
- Konig, I. (ur) (1997) *Trafficking in women*, Vienna: Federal Chancellery.
- McDonald, W. (1995) "The Globalization of Criminology: The New Frontier is the Frontier", *Transnational Organised Crime*, 1.
- Lewis, R. (1998) "Drugs, war and crime in the post-Soviet Balkans" u Ruggiero, V., South, N., Taylor, I. (ur) *The New European Criminology: Crime and Order in Europe*, London and New York: Routledge.
- Nikoli}-Ristanovi}, V. (1998) "War and Crime in the former Yugoslavia" u Ruggiero, V., South, N., Taylor, I. (ur) *The New European Criminology: Crime and Order in Europe*, London and New York: Routledge.
- Nikoli}-Ristanovi}, V (2002) *Social Change, Gender and Violence: Post-Communist and War-Affected Societies*, Dordrecht/Boston/London:Kluwer.
- Nikoli}-Ristanovi}, V. (2003) "Sex Trafficking: The Impact of War, Militarism and Globalization in Eastern Europe", *Michigan Feminist Studies* (u {tampi).
- Rees, G., Webber, M. (2002) "Fighting organised crime: the European Union and internal security" u Crawford, A. (ur) *Crime and Insecurity: The Governance of Safety in Europe*, Devon:Willan Publishing., str.
- Ruggiero, V. (2000) *Crime and Markets: Essays in Anti-Criminology*, Oxford:Oxford University Press.
- Schneider, F., Ernste, D. (2000) *Shadow Economies Around the World: Size, Causes, and Consequences*, IMF Working Paper, International Monetary Fund.
- Taylor, I. (1999) *Crime in Context: A Critical Criminology of Market Societies*, Cambridge: Polity Press.
- Taylor, I., Jamieson, R. (1999) "Sex Trafficking and the Mainstream of Market Culture", *Crime, Law and Social Change*, 32.
- UNDP (1998) *Poverty in Transition - Republic of Bulgaria*, Geneva: UNDP.
- UNICEF (1999), *Women in Transition*, The MONEE Project CEE/CIS/Baltics, Regional Monitoring Reports, No.6., Florence:UNICEF International Child Development Center.
- Van Duyne, P. (1996) "The Phantom and Threat of Organized Crime", *Crime, Law and Social Change*, 24.
- Vaknin, S. (2000) "The Grow Out of Unemployment", <http://sam-vaknin.tripod.com>
- Wijers, M, Lap-Chew, L. (1997) *Trafficking in Women: Forced Labour and Slavery-like Practicies in Marriage*, Domestic Labour and Prostitution, Utreht:STV.
- Williams, P. (1999) "Trafficking in Women and Children: A Market Perspective", *Transnational Organized Crime, Special Issue "Illegal Immigration and Commercial Sex - the New Slave Trade"* (ur. Williams, P.), Vol. 3-4.
- Williams, P. (2001) "Organizing Transnational Crime: Networks, Markets and Hierarchies" u Williams, P. and Vlassis, D. *Combating Transnational Crime: Concepts, Activities and Responses*, London and Portland: Frank Cass.

Vesna Nikoli}-Ristanovi}, PhD

Illegal markets, human trade and transnational organised crime

In this paper the author explores, focusing largely on the example of the Balkans, the connection between the expansion of neoliberal market economy and war, and related to it the growth of illegal markets and the shadow economy, on one hand, and the victimisation by human trafficking, on the other. By locating human trade within expanding local and global illegal markets, the author is arguing that, without taking into consideration wider social contexts, which create structural incentives for illegal markets and transnational organised crime, we can hardly understand the causes, let alone build effective strategies to combat and prevent it. Consequently, on the basis of the analyses of human trade as a form of both transnational organised crime and illegal markets, some strategies (short-term and long-term) for the prevention and control of human trafficking on both the micro and macro level are suggested.

MR MIRJANA DOKMANOVI] *

Ekonomska globalizacija i paradoksi

Ekonomska globalizacija, pretežno zasnovana na neoliberalnoj ekonomskoj logici i ostvarenju profita po svaku cenu, stvara uslove za ja-anje paradoksa u vidu sve ve}eg i br`eg tehnolo{kog i informacijskog razvoja, s jedne strane, i pove}anja broja onih kojima su ove pogodnosti nedostupne. Produbljuju se istorijske i postoje}e nejednakosti po polnoj, rasnoj, etni-koj, nacionalnoj, klasnoj i ekonomskoj osnovi unutar i izme|u dr`ava, podrivaju}i mogu}nost ostvarivanja pravi-nog i odr`ivog razvoja za sve. Ovakav kontekst razvoja koji pove}ava diskriminaciju marginalizovanih grupa naro-ito poga|a `ene, {to se ogle-da u njihovoj sve ve}oj izlo`enosti siroma{tvu, eksploataciji i dru{tvenoj isklju-enosti. Ostvarivanje rodne ravnopravnosti, smanjenje siroma{tva i drugih Milenijumskih ciljeva UN do 2015. godine nije mogu}e bez primene heliocentri-ne koncepcije razvoja zasnovane na po{tovanju, unapre|enju i za{titi ljudskih prava.

Klju-ne re-i: globalizacija, neoliberalizam, siroma{tvo, feminizacija siroma{tva, razvoj zasnovan na ljudskim pravima

"Prema izve{taju Kofi Anana, Generalnog sekretara UN u 2002. godini, od 1997. godine svi neto transferi finansijskih sredstava zemljama u razvoju bili su negativni. Drugim re-ima, novac se uzima siroma{nima i daje bogatima. Svetska ekonomija funkcionije kao obrnuti Robin Hud."¹

"Mi verujemo da je glavni izazov sa kojim se danas suo-avamo da obezbedimo da globalizacija postane pozitivna snaga za sve ljude na svetu."²

* Konsultantkinja za ljudska i `enska prava, predsednica @enskog centra za demokratiju i ljudska prava, Subotica, e-mail: mirad@eunet.yu

1 Social Watch (2003), *Report 2003: The Poor and the Market*, Montevideo, Uruguay, str. 9.

2 Milenijumska deklaracija UN, 1.5. (A/RES/55/2).

Uvod

Uprkos sve brojnijim teorijama i koncepcijama globalizacije, jedne od najeksploatisanijih tema po-etkom 21. veka, jo{ nije postignuta saglasnost oko jasne i op{te prihvatljive definicije ovog fenomena. Razni autori prilaze razmatranju i analizi ovog procesa sa razli-itih stanovi{ta i oblasti, kao {to su ekonomija, politika, politi-ka ekonomija, sociologija, kultura, tehnologija, komunikacije, informacije i dr³. Ono {to je zajedni-ko ovim pristupima jeste shvatanje da se globalizacija odnosi na intenzifikaciju dru{tvenih i ekonomskih odnosa izvan i preko dr`avnih granica, a koja ima za posledicu sve te{nje i sve ve}e me|usobne uticaje globalnih i lokalnih de{avanja. Osnovna polja na kojima se «de{ava» globalizacija su tr`i{te i tehnologija, a naro-ito informaciona tehnologija. U ovom radu pod globalizacijom }e se podrazumevati prvenstveno njeni ekonomski aspekti koji proisti-u iz ekonomske integracije dr`ava, regiona i tr`i{ta koji karakteri{u svet dana{njice kako na globalnom, tako i na regionalnom nivou.

Dominantne politi-ke tendencije koje uobli-avaju ekonomski aspekt globalizacije uklju-uju liberalizaciju trgovine, deregulaciju raznih aktivnosti dr`ave i drugih subjekata, privatizaciju dr`avnih funkcija i usluga, i javljanje novih mo}nih me|unarodnih aktera na ekonomskom planu i ja-anje njihovog uticaja, kao {to su Svetska Banka, Me|unarodni monetarni fond, Svetska trgovinska organizacija, transnacionalne korporacije, multinacionalne kompanije i neformalne grupe kao {to su G7 i G8. Osnovni trendovi koji danas uobli-avaju makroekonomiju polaze sa neoliberalnog stanovi{ta, koji podrazumeva potpunu slobodu kretanja robe, kapitala i usluga, smanjivanje javnih izdataka za socijalne usluge, deregulaciju u svakoj oblasti koja mo`e da doprinese umanjenju profita, privatizaciju i eliminisanje koncepta javnog dobra. Ipak, globalizacija kao takva ne mo`e se identifikovati sa

3 Beynon, J., Dunkerley, D. (eds.) (2000) *Globalization: The Reader*, Routledge, New York.

neoliberalnom ekonomskom politikom, koja je tek trenutni politički izbor međunarodnih finansijskih institucija, vlada i drugih međunarodnih aktera.

Globalizacija i siromaštvo

Statistički pokazatelji i studije UNDP poslednjih godina pokazuju da je preovlađujuća tendencija ekonomske globalizacije doprinela prodiranju jaza između bogatih i siromašnih, kako između razvijenih i nerazvijenih zemalja, tako i unutar pojedinih društvenih slojeva unutar država i regiona, uključujući i najbogatije delove sveta. Raspon u prihodima između petine svetske populacije koja se nalazi na vrhu po primanjima i petine koja se nalazi na dnu bio je 30:1 u 1960. godini, 60:1 u 1990. toj i 74:1 u 1999. godini.⁴ U periodu od 1979. do 1997. godine prihodi 60% svetske populacije su se umanjili, 20% stanovništva je ostvarilo skromno povećanje prihoda, dok je 20% na vrhu po primanjima ostvarilo drastično povećanje prihoda. Ovoj grupi najbogatijih je u 1999. godini pripadalo 68-86% svetskog bruto nacionalnog proizvoda, izvoza roba i usluga i stranih direktnih investicija, dok je petina sa dna ostvarivala svega 1%. Te godine indeks humanog razvoja koji se primenjuje u Izveštaju humanog razvoja UNDP po prvi put je opao u 30 zemalja sveta, što ilustruje tendenciju porasta apsolutnog siromaštva.

Krajem devedesetih godina 20. veka, dve stotine najbogatijih ljudi sveta udvostručili su vrednost svoje imovine u roku od svega nekoliko godina. Imovina trojice najbogatijih ljudi sveta premašuje BNP svih najsiromašnijih zemalja sveta sa preko 600 miliona stanovnika. Jedan procenat najimuljnijih ima veći prihod nego 57% najsiromašnijih. U tom periodu 20% svetske populacije na vrhu tabele po prihodima ostvarilo je 82% svetskog izvoza, 68% stranih direktnih investicija i 93% internet priključaka. S druge strane, u ekstremnoj bedi živi 1,2 milijarde ljudi.

Siromaštvo kao kršenje ljudskih prava

Analiza uticaja globalizacije na siromaštvo zahteva da se ono prethodno definiše. U prethodnim prilazima, siromaštvo se definisalo kao nedostatak materijalnih dobara ili resursa za sticanje tih dobara. Danas se siromaštvo posmatra u znatno širem smislu koji uključuje i postojanje odnosno nepostojanje mogućnosti i šansi za ostvarivanje prava na život u dostojanstvu, kao što su pristup resursima i mehanizmima ostvarivanja i

zaštite ljudskih prava i učestvovanje u odlučivanju.

Koncept siromaštva nije decidno uključen u osnovne međunarodne konvencije o ljudskim pravima koje čine osnovu prava ljudskih prava. Međutim, nesporno je da siromaštvo i beda ukidaju mogućnost ljudima da uživaju svoja osnovna ljudska prava. Nepismen odnosno nedovoljno obrazovan čovek, koji nema krov nad glavom i dovoljno hrane ne može ni da učestvuje u odlučivanju o svojoj sudbini i u upravljanju državom i društvom u kojem živi. Ostvarivanje građanskih i političkih prava pretpostavlja mnogo više od zadovoljenja osnovnih čovekovih potreba, kao što su pristup informacijama, obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti i zadovoljavanju kulturnih potreba. Siromaštvo nije problem pojedinca i njegove (ne)sposobnosti da se "snađe", već predstavlja kršenje osnovnih ljudskih prava⁵ za čija odgovornost snose ne samo države, po tradicionalnom shvatanju prava ljudskih prava, već i novi međunarodni akteri koji su preuzeli primat u odlučivanju i upravljanju globalnim, nacionalnim i regionalnim poslovima, kao što su međunarodne organizacije, transnacionalne korporacije i međunarodne finansijske institucije.⁶ Rezultat ovog širenjeg shvatanja je formulisanje prava na kontrolu transnacionalnih korporacija u trećoj generaciji ljudskih prava, kojim uobličavanju doprinosi i Potkomisija UN za unapređenje i zaštitu ljudskih prava koja je izradila i u avgustu ove godine usvojila "Nacrt normi za odgovornost transnacionalnih korporacija i drugih poslovnih kompanija u pogledu ljudskih prava".

Od Svetske konferencije o ljudskim pravima održane u Beču 1993. godine unapređenje i zaštita ljudskih prava i osnovnih sloboda postale su se smatrati prioritarnim ciljevima UN u skladu sa njegovim ciljevima i principima, a naročito u pogledu međunarodne saradnje. U ovom periodu dolazi do sve većeg priznanja postojanja veze između siromaštva i ljudskih prava. Komisija UN za ljudska prava i njena potkomisija postale su se sve više zalagati da se siromaštvu pristupa sa stanovišta ljudskih prava.⁷ Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava je izrazio želju za politike za

4 UNDP (1999), *Human Development Report*, str. 3.

5 *Poverty and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, Statement adopted by the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, UN doc. E/C.12/2001/10, para. 1.

6 Opširnije: Skogly, S. (2001) *The Human Rights Obligations of the World Bank and the International Monetary Fund*, London, Cavendish Publishing Limited.

7 Rezolucija Komisije UN za ljudska prava 2001/31 ("Ljudska prava i ekstremno siromaštvo"), Rezolucija Potkomisije UN za ljudska prava 2001/8 ("Primena postojećih normi ljudskih prava i standarda u kontekstu borbe protiv ekstremnog siromaštva").

smanjenje siromaštva retko uzimaju u obzir njenu dimenziju sa stanovišta ljudskih prava, s obzirom da ovakav pristup siromaštvu može da ojača i uini efikasnijim strategije za smanjivanje siromaštva.⁸ U definisanju siromaštva Komitet je usvojio koncept prema kojem je ono stanje -oveka koje karakteriše "stalno ili hronično lišavanje resursa, mogućnosti, izbora, sigurnosti i moći koji su potrebni za ušivanje odgovarajućeg standarda življenja i drugih građanskih, kulturnih, ekonomskih, političkih i socijalnih prava" (para 8).

U kontekstu Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Komitet je identifikovao prava koja su neposredno vezana za smanjivanje siromaštva. To su pravo na rad, odgovarajući standard življenja, smeštaj, hranu, zdravlje i obrazovanje. Nadalje, Komitet je ocenio da su osnovni elementi uspešne strategije protiv siromaštva isti oni koji čine osnovu normativnog okvira ljudskih prava: nediskriminacija, ravnopravnost, učestvovanje u javnom životu i odgovornost. Zabrana diskriminacije i pravo na jednakost odnose se na sva prava pojedinaca i marginalizovanih i socijalno isključenih grupa.

Navedeno predstavlja tek početak aktivnosti UN na širenju razumevanja da se siromaštvo posmatra u kontekstu ljudskih prava. U tom cilju, imenovani su specijalni izveštaji i nezavisni eksperti za istraživanje pojedinih pitanja koja su povezana sa siromaštvom, kao što su ekstremna beda, distribucija prihoda, programi strukturalnog prilagođavanja i globalizacija.

Iskorenjivanje siromaštva kao milenijumski cilj razvoja

UN su odredile borbu protiv siromaštva kao jednu od osnovnih aktivnosti UN, međunarodne zajednice i država članica UN u 21.veku⁹. Kao konkretni ciljevi određeni su prepolovljivanje broja siromašnih koji pate od gladi i žive od manje od 1 dolara prihoda dnevno do 2015. godine u odnosu na 1990. godinu. U svom poslednjem izveštaju UN o ostvarivanju Milenijumskih ciljeva razvoja, Kofi Anan, generalni sekretar UN, istakao je da po prvi put u istoriji -oveanstva ono ima potrebne resurse

i znanje za iskorenjivanje siromaštva i gladi, no realizacija tog cilja najviše zavisi od ostvarivanja pravnog i ravnomernog razvoja¹⁰. Uprkos sadašnjoj tendenciji pada stope siromaštva u zemljama tranzicije nasuprot rapidnom povećanju siromaštva devedesetih godina, zabrinjava da je ono u porastu u 37 od 67 siromašnih zemalja. Ako bi se sudilo po kretanju svetskog proseka, glad u svetu se polako ali sigurno smanjuje,¹¹ no zabrinjavaju velike regionalne nejednakosti i činjenica da se u istoj dekadi, devedesetih godina prošlog veka, desila ogromna prekomerna proizvodnja hrane i porast broja neishranjene dece u Aziji i Africi (do 50% u južnoj Aziji i podсахarskoj Africi). Ovo je prvenstveno posledica strukturalnih uzroka, kao što su dugoročne ekonomske i agrarne politike, loše i podređene politike, socijalne nejednakosti i endemni konflikti.¹²

Globalizacija, zabrana diskriminacije i pravo na jednakost

Naravno, bilo bi apsurdno reći da globalizacija stvara neravnopravnost i diskriminaciju. Ispravno je - globalizacija stvara uslove na globalnom nivou koji pogoduju jačanju diskriminacije i neravnopravnosti. Za potvrdu ove tvrdnje dovoljno je pogledati statistiku¹³ i analizirati, primera radi, korišćenje interneta kao pokazatelj pristupa resursima i zapitati se ko je sve u mreži, kako to čini UNDP. Činjenica je da je van internetske mreže velika većina svetskog stanovništva. Ako dalje analiziramo ko su oni po rasi, polu i jeziku, na primer, veza između globalizacije i marginalizacije postaje ilustrativna.¹⁴ Ovo se odnosi i na telekomunikacije koje predstavljaju temelj savremene globalizacije. Bitna svojstva korišćenja i pristupa telekomunikacijama su pol, jezik, geografske koordinate i nivo prihoda.¹⁵ Osim ovih određenja, globalizacija stvara jaz i između gradskog i ruralnog stanovništva, i doprinosi daljem produbljivanju jaza između onih koji imaju i onih koji nemaju. Na prostorima gde je većinski

11 Ibid. str. 19.

12 Ibid. str. 10.

13 UNDP, (2000) *Human Development Report 2000*; UNDP, (2003) *Human Development Report 2003*, Social Watch (1999), No. 3; Social Watch (2003), *Report 2003: The Poor and the Market*.

14 Preliminarni izveštaj specijalnih izveštilaca J. Oloka-Onyango i Deepika Udagama o uticaju globalizacije na ostvarivanje i ušivanje ljudskih prava (E/CN.4/Sub.2/2000/13), para. 26.

15 Smith, G., Naím, M. (2000), *Altered States: Globalization, Sovereignty and Governance*, Ottawa, International Development Research Council, 2000, str. 43.

8 *Poverty and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, Statement adopted by the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, UN doc. E/C.12/2001/10, para. 2.

9 A/RES/55/2.

10 *Implementation of the UN Millennium Declaration, Report of the Secretary-General*, General Assembly, fifty-eight session, Follow-up of the Millennium Summit, A/58/323, September 2, 2003, str. 9.

stanovništvo seosko, kao što je to na afričkom kontinentu, činjenica je da globalizacija nije dovela do poboljšanja kvaliteta življenja.

Otvaranje tržišta, uklanjanje carinskih barijera i liberalizacija trgovine ne garantuju da će od toga svi imati koristi. Naprotiv, sadašnje tendencije i efekti ovih politika ukazuju da one pogoduju samo velikima i bogatima (tržištima, državama, regionima, pojedincima...) na račun malih i siromašnih (tržišta, država, regiona, pojedinaca...). Paradoksalno je da od rasta integracije, jedne od zamajaca globalizacije, veoma male koristi imaju oni koji značajno doprinose stvaranju dobara i bogatstava – radnici, među kojima naročito migranti. Migranti danas predstavljaju «nevidljivu državu» unutar Evropske unije i industrijski razvijenih država Severne Amerike. Ujedinjavanje tržišta EU podstaklo je mobilnost radne snage na području cele Evrope. Uprkos tome što se privrede zemalja EU velikim delom baziraju na korišćenju ove jeftine, fleksibilne i dostupne radne snage, ona je nezahvalna populacija čija su prava vanzahtitne legislative kako domicilne države tako i države odakle dolazi. Migranti se sve više suočavaju sa raznim ograničenjima: ne mogu da glasaju na lokalnim i državnim izborima, ne mogu da osnivaju svoja udruženja, a u mnogim zemljama ne mogu da se zapošljavaju u javnom sektoru¹⁶. Zbog nedostatka odgovarajuće pravne zaštite raste nesigurnost rada i radnog mesta, te se sve više migranata seli sa polja formalnog rada na neformalne, privremene i povremene poslove, bez sigurnosti u pogledu odgovarajuće nadnice i adekvatne zaštite na radu. Činjenica da većina migranata ne pripada beloj rasi jasno ukazuje na rasnu i diskriminatorску pozadinu ove problematike, nevidljive za zvaničnu politiku tih zemalja.

Globalizacija podstiče ne samo tradicionalne nejednakosti između Severa i Juga, već i unutar Severa, u državama koje se tradicionalno smatraju najvećim dobitnicima globalizacije. U Kanadi, zemlji koja je po indeksu ljudskog razvoja UNDP godinama na vrhu tabele, prihodi 5 miliona najsiromašnijih porodica opali su tokom devedesetih u proseku za 5%, dok su prihodi najbogatijih porasli za 7%. Slične tendencije javaju i u Nemačkoj, Italiji i drugim razvijenim ekonomijama, dok se skandinavske države socijalnog blagostanja suočavaju sa sve jačim pritiscima za smanjivanjem izdataka za socijalnu brigu i društvene delatnosti. Od zapadnih zemalja, siromaštvo je najraširenije i najzraćenije u SAD. Čak 68 miliona Amerikanaca, dakle svaki

četvrti, živi u siromaštvu; 2 miliona Amerikanaca su beskućnici; osamdesetih godina prihod najsiromašnije petine Amerikanaca povećan je za 83% dok je prihod najsiromašnije petine opao za 14%. Paradoks je da rastuće bogatstvo i boljitak koji sa sobom donosi globalizacija i integracija tržišta istovremeno dovodi do rasta nejednakosti i diskriminacije. Paradoksi globalizacije nigde nisu tako vidljivi i oštri kao u rodnim odnosima i u statusu žena.

Uticaji globalizacije na položaj žena

Ne postoji jednoznačan i nedvosmislen odgovor na pitanje kako ekonomska globalizacija utiče na žene i njihov život i položaj u društvu i porodici. Kako bi se analizirao ovaj uticaj, trebalo bi da se prethodno izdvoje određeni faktori koji su povezani sa globalizacijom i posmatraju kako utiču na položaj žena, uz prethodno izolovanje drugih faktora koji takođe proizvode promene i efekte, ali nisu neposredno povezani sa globalizacijom. Brojne studije u ovoj oblasti ipak nedvosmisleno ukazuju da globalizacija ima uticaja na položaj žena, s tim da efekti variraju zavisno od države, regiona i društvenog sloja.¹⁷ Očita je ocena da uticaj globalizacije na žene ima kako pozitivne tako i negativne aspekte. Primera radi, osnivanje novih fabrika u izvoznoorijentisanim privrednim granama može da stvori nove mogućnosti zapošljavanja žena i tako im stvori izvore prihoda i osnov za sticanje ekonomske nezavisnosti.¹⁸ S druge strane, značajan porast učestaloće ženske radne snage u zemljama u razvoju kao što su Malezija, Tajland, Indonezija i Filipini praćen je snižavanjem nadnica, pogoršavanjem uslova rada i povećanjem nesigurnosti radnog mesta, što stvara uslove za povećanje siromaštva.

U ovom pogledu globalizacija predstavlja masu dve oči i u razvijenim zemljama.¹⁹ Dominantne politike koje uobličavaju globalizaciju

17 O tome kako globalizacija utiče na ekonomska i socijalna prava žena opširnije u: Dokmanović, M. (2002), *New World Order: Uticaj globalizacije na ekonomska i socijalna prava žena*, Subotica: Ženski centar za demokratiju i ljudska prava.

18 Međunarodna organizacija rada sačinila je niz studija posvećenih ovoj problematici. Vidi: ILO, (1996b), *Globalization of the Footwear, Textiles and Clothing Industries*, Geneva: ILO; ILO, (1998) *Labour and social issues relating to export processing zones*, Geneva: ILO; ILO, (2002), *ILO Activities on the Social Dimension of Globalization: Synthesis Report*, Geneva: ILO.

19 Bakker, I. (1999) «Globalisation and Human Development in the Rich Countries: Lessons from Labour Market and Welfare States», *Globalisation with a Human Face*, Background paper, Vol. II, str. 32.

16 Ibid. para. 28.

su imale slabog uspeha u podsticanju ekonomskog razvoja i sni`avanju inflacije u mnogim bogatim zemljama, dok su, s druge strane, doprinele rastu}oj polarizaciji prihoda, socijalnoj isklju`enosti i rastu stope nezaposlenosti. Umanjenje uloge «dr`ave blagostanja» i sistema socijalne za{tite doveli su do prenosa ovih usluga sa javnog tj. dr`avnog sektora na tr`i{te ili u porodicu, {to je istovremeno doprinelo pove}anju tereta za obavljanje ovih funkcija na `ene, uz rastu}u tendenciju prevo|enja `ena iz formalne u neformalnu ekonomiju. Ekonomski sistemi koji se zasnivaju na profitu `esto ga ostvaruju na tro{ak `enskog rada<sup>20</sup>. U mnogim studijama se globalizacija povezuje i sa rastu}om eksploatacijom `ena u vidu trgovine `enama radi prostitucije, naro-ito u zemljama koje karakteri{e ubrzana transformacija radi prelaska na tr`i{ni model privre|ivanja.²¹

Zahvaljuju}i sve ve}em broju feministi-kih istra`iva-ica, pokazuje se da svi aspekti ekonomske globalizacije, kao {to su me|unarodna trgovina, nezaposlenost, zapo{ljavaenje, globalno upravljanje, me|unarodni resursi, spoljni dugovi i siroma{tvo imaju rodnu dimenziju, odnosno da proizvode razli-ite efekte na mu{korce i na `ene.²² To se odra`ava kako na njihov ekonomski i socijalni polo`aj u dru{tvu i u porodici, tako i na mogu}nosti ostvarivanja, u`ivanja i za{tite gra|anskih, politi-kih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

Jedno istra`ivanje UN je potvrdilo `injenicu da je industrijalizacija pod okriljem globalizacije isto toliko orijentisana na `ensku radnu snagu koliko je izvezno orijentisana<sup>23</sup>. `ene su osvojile tr`i{te radne snage u najve}em broju zemalja koje su prihvatile liberalnu ekonomsku politiku. Ukupna ekonomska aktivnost `ena izme|u 20-54 godine u 1996. godini pribli`ila se prose`noj stopi od 70%.

20 Izve{taj Radhike Coomaraswamy, specijalne izve{ta-ice o nasilju nad `enama, njegovim uzrocima i posledicama (UN doc. E/CN.4/1995/42, para. 55).

21 Izve{taj Radhike Coomaraswamy, specijalne izve{ta-ice o nasilju nad `enama, njegovim uzrocima i posledicama (UN doc. E/CN.4/2000/68).

22 Women in Development Europe (WIDE), Brussels, objavile su niz zna-ajnih studija i publikacija iz ove oblasti, izme|u ostalih: *Transformation, Participation and Gender Justice: Feminist Challenges in a Globalised Economy* (October 2003); *Globalisation, Development and Sustainability* (July 2002) *International Trade and Gender Inequality: A Gender Analysis Between the EU and Latin America* (September 2001); *From Seattle to Beijing +5: The Impact of Macroeconomy on Women* (December 2000).

23 United Nations, *1999 World Survey on the Role of Women in Development: Globalization, Gender and Work*, (United Nations Publication, Sales No. E.99.IV.8), str. 9.

Najvi{e `enske radne snage absorbovala je izvezno orijentisana industrija. To je naro-ito slu-aj sa izveznim zonama i specijalnim ekonomskim zonama u kojima se zahvaljuju}i stranim investicijama i slobodnom kretanju kapitala radnointenzivna industrija premestila u zemlje u razvoju u potrazi za jeftinom radnom snagom. U granama kao {to su ko`arska, tekstilna, obu}arska i kompjuterska industrija koje zahtevaju polukvalifikovanu radnu snagu investitori su prilikom zapo{ljavaenja po pravilu davali prednost `enama. Istovremeno, to su radnointenzivne grane sa niskim nadnicama. Paralelno sa rastom izvoza industrijskih proizvoda na Sever, zemlje u razvoju bele`e proporcionalni rast zapo{ljavaenja u tim industrijskim granama.

U trci za privla`enjem stranog kapitala, mnoge zemlje, naro-ito one u razvoju, sni`avaju za{ti}enu najni`u cenu rada, standarde rada i standarde za{tite na radu i uvode poreske olak{ice za investitore, koje u krajnjoj liniji imaju negativne posledice na mogu}nosti ostvarivanja ekonomskih i socijalnih prava zaposlenih, kao i onih koji su u potrazi za poslom. U stvaranju komparativnih prednosti koje bi privukle investicije sni`ava se cena radne snage. Dr`ave olabavljaju standarde u oblasti radnog zakonodavstva pa radni odnos na neodre|eno vreme sve vi{e zamenjuju onima na odre|eno vreme, honorarnim poslovima, povremenim i privremenim poslovima, obja`njavaju}i to fleksibilizacijom tr`i{ta radne snage, merom koja }e dovesti do porasta zaposlenosti. Istina je, me|utim, da ovakva politika pogoduje samo krupnom kapitalu kojem se time olak{ava pristup jeftinoj radnoj snazi, sni`avanju tro{kova i ostvarivanju ve}eg profita. U tom smislu postaje sve te{nja veza izme|u liberalizacije trgovine i sve jeftinije radne snage koja postaje prete`no `enska.²⁴

Fenomen potra`nje za jeftinom radnom snagom dovodi do pove}anja interne i eksterne migracije `ena, a njihova ranjivost ih `ini lako dostupnim za eksploataciju, kako radnu tako i seksualnu. Veliki broj nedovoljno obrazovanih i seoskih `ena, naro-ito mladih, migrira u gradove i razvijene zemlje u potrazi za poslom. U populaciji migranata, ve} ugro`ene i marginalizovane socijalne grupe, one `ine najranjiviji deo kome su nedostupni skoro svi mehanizmi za{tite ljudskih prava. U Aziji, gde su velike migracije stanovni{tva, odnos `ena naspram mu{kara je me|u Filipincima migrantima 12:1, a me|u Indonezjcima 3:1. Mnoge od ovih `ena su doma}ice, negovateljice, prodava-ice, pomo}ne

24 Karadenizli, M. (2002) «Instruments for Engendering Trade Agreements», *Instruments for Gender Equality in Trade Agreements*, WIDE, Brussels.

radnice u restoranima i prodavnicama, i zabavljačice u industriji zabave i seks industriji. Uprkos tome što dobijaju priliku da zarade više nego kod kuće, ove žene su nezahvalne i izložene visokoj stopi eksploatacije i socijalnoj i radnoj nesigurnosti. Ovome umnogome doprinose i države koje primaju migrante, jer im ne obezbeđuju mogućnost ulivanja i zaštite osnovnih ekonomskih i socijalnih prava, što se naročito odnosi na žene.

Rast neformalnog sektora podrazumeva da se tradicionalni radnopravni mehanizmi i prava i pogodnosti koje uživaju radnici u formalnom sektoru ne primenjuju na one koji rade u neformalnoj ekonomiji. U nesigurnim tržišnim uslovima povećanje gubitka posla muškaraca dovodi do smanjenja prihoda u domaćinstvu, a što navodi žene da sve više ulaze na tržište rada u potrazi za zaposlenjem. One koje ne mogu naći posao u formalnoj ekonomiji ili ne poseduju odgovarajuće obrazovanje i radno iskustvo, primorane su da se okrenu neformalnom sektoru u kojem su uslovi rada još gori. Transnacionalne kompanije su tako otkrile da upošljavanje na privremenim ili povremenim poslovima znatno snižava njihove troškove. Rezultat svega ovoga je još jedan paradoks savremene globalizacije – rast siromaštva među zaposlenima.

Zaključci

Neoliberalni model ekonomske globalizacije produkuje istorijske i postojeće nejednakosti po rasnoj, etničkoj, polnoj i ekonomskoj osnovi unutar i između država, podrivajući mogućnost uspostavljanja održivog i pravnog razvoja za sve. Multilateralne institucije, uključujući Svetsku banku, MMF i STO, podstiču takav tip globalizacije kojom dominiraju liberalizam trgovine i privatizacija svega, uključujući i usluge. Ovakav model globalizacije i podsticanje ekonomskog rasta rezultirao je pogoršanjem ekonomskih, socijalnih i kulturnih uslova pod kojima žive najosetljivije grupe i doprineo rastu siromaštva i društvene isključenosti.²⁵

Prateći fenomen ekonomske globalizacije i ekspanzije siromaštva je povećanje nesigurnosti i pojedinaca, i grupa, i država u raznim domenima – ekonomskom, finansijskom, kulturnom, radnopravnom, socijalnom, zdravstvenom, ekološkom, političkom i ličnom planu. Liberalizacija finansija, trgovine, investicija i tehnologije od sedamdesetih godina naovamo, dovela je do tehnološkog buma i brzog protoka kapitala nego u svim prethodnim

periodima. Dodela je i do nesluženih ekonomskih i tehnoloških mogućnosti za pojedince. Istovremeno, doprinela je stvaranju uslova da je sve manji broj onih koji mogu da uživaju u blagodatima ekonomske globalizacije. Liberalizacija trgovine proizvodi niz posledica kao što su:

- povećanje nejednakosti između regiona, između država i unutar država, između pojedinaca i stalni rast siromaštva
- povećani stepen ranjivosti ljudi zbog društvenih rizika kao što su nezaposlenost, siromaštvo i kriminal
- povećanje mogućnosti za regije, države, zajednice i pojedince da ne uživaju pogodnosti i koristi koje sa sobom donosi globalizacija.
- globalizacija poboljšava kvalitet života mnogih, ali ukoliko se ne povede računa o potrebi eliminisanja eksploatacije i diskriminacije ona istovremeno dovodi do marginalizacije i socijalne isključenosti – itavih područja sveta i društvenih grupa kao što su žene, invalidi, stari, migranti itd.

Koncentracija finansijske moći dovodi do koncentracije političke moći u sve manjem broju ruku. Centralizacija i kreiranje svetske politike se pomeraju sa institucija kao što su UN, na neformalne centre moći, kao što su G7 i G8. Za mnoge autore izlaz je da se tržišni fundamentalizam kome je jedini cilj profit i zameni ekonomskom politikom u kojoj se središnje biti ljudska prava²⁶. Zašto je to važno? Zato što sadašnji preovlađujući politički trendovi koji uobličavaju koncept ekonomske globalizacije produkuju nejednakosti, siromaštvo i konflikte i time onemogućavaju održiv razvoj i ostvarivanje ekonomskih i socijalnih prava ogromne većine ljudi. Mnogi gube mogućnost da učestvuju u odlučivanju i kontroli sopstveni prostor i resurse. Ugođeni su svi principi koji to omogućuju:

- Princip prvenstva ljudskih prava – ljudska prava moraju biti osnovni okvir i cilj za sve, za multilateralne i bilateralne investicije, trgovinu i finansijske aranžmane.
- Princip neretrogradnosti – države ne mogu da derogiraju ili ograničavaju međunarodne obaveze u pogledu ostvarivanja ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.
- Pravo na efektivnu zaštitu pred odgovarajućim forumom.
- Pravo pojedinaca i grupa, naročito ugroženih i marginalizovanih, u odlučivanju, što se naročito odnosi na žene.

25 Opširnije o uticaju privatizacije usluga na siromaštvo i žene u: Social Watch (2003) *Report 2003: The Poor and the Market*, Montevideo, Uruguay.

26 Opširnije: UNDP, UNOHCHR, Royal Ministry of Foreign Affairs of Norway (1998) *Human Development and Human Rights*, Report on the Oslo Symposium, October 2-3, 1998.

Ljudska prava su univerzalni principi, no ona se ne mogu ostvarivati ni {titi} bez odgovaraju}eg nacionalnog i me|unarodnog pravnog okvira, podrazumevaju}i i efektivne institucije i mehanizme na nacionalnom i me|unarodnom nivou i materijalne resurse. Na globalnom planu ovaj cilj se ne mo`e postiti} bez osmi{ljava}nja i funkcionisanja mehanizama koje }e omogu}avati kontrolu i izvo|enje odgovornosti za po{tovanje ljudskih prava i za me|unarodne finansijske institucije i multilateralne korporacije.

Literatura

- Bakker, I. (1999) «Globalisation and Human Development in the Rich Countries: Lessons from Labour Market and Welfare States», *Globalisation with a Human Face*, Background paper, Vol. II.
- Beynon, J., Dunkerley, D. (eds.), (2000) *Globalization: The Reader*, Routledge, New York.
- Cagatay, N., Elson, D., Grown, C. (Eds.) 1995, *World Development*, Vol 23 No 11, Special issue on 'Gender and macroeconomics'.
- Dokmanovi}, M. (2002) *New World Order: Uticaj globalizacije na ekonomsku i socijalna prava`ena*, Subotica: @enski centar za demokratiju i ljudska prava.
- ILO, (1996b) *Globalization of the Footwear, Textiles and Clothing Industries*, Geneva: ILO.
- ILO, (1998) *Labour and social issues relating to export processing zones*, Geneva: ILO.
- ILO, (2002) *ILO Activities on the Social Dimension of Globalization: Synthesis Report*, Geneva: ILO.
- Karadenizli, M. (2002) «Instruments for Engendering Trade Agreements», *Instruments for Gender Equality in Trade Agreements*, WIDE, Brussels.
- Skogly, S. (2001) *The Human Rights Obligations of the World Bank and the International Monetary Fund*, London, Cavendish Publishing Limited.
- Smith, G., Naím, M. (2000) *Altered States: Globalization, Sovereignty and Governance*, Ottawa, International Development Research Council.
- Social Watch (2003) *Report 2003: The Poor and the Market*, Montevideo, Uruguay.
- Stichele, M. (1997) «Gender mapping the EU's Common Trade Policy», *A Women in Development Europe (WIDE) Report*, Brussels: WIDE.
- UNDP (1999), *Human Development Report 1999*, Published for the UNDP, New York, Oxford University Press.
- UNDP (2000) *Human Development Report 2000*, Published for the UNDP, New York, Oxford University Press.
- UNDP (2003) *Human Development Report 2003*, Published for the UNDP, New York, Oxford University Press.
- UNDP, UNOHCHR, Royal Ministry of Foreign Affairs of Norway (1998) *Human Development and Human Rights*, Report on the Oslo Symposium, October 2-3, 1998.
- UNIFEM (2000), *Progress of the World's Women 2000*. New York: UNIFEM.

United Nations, (1999), *1999 World Survey on the Role of Women in Development: Globalization, Gender and Work* (United Nations Publication, Sales No. E.99.IV.8).

WIDE (2000) *From Seattle to Beijing+5: How Can Women's Economic Human Rights be Safeguarded in Times of Globalization? The Impact of Macroeconomy on Women*, Brussels: WIDE.

WIDE (2001) *International Trade and Gender Inequality: A Gender Analysis Between the EU and Latin America*, Brussels: WIDE.

WIDE (2002) *Globalisation, Development and Sustainability*, Brussels: WIDE.

WIDE (2003) *Transformation, Participation and Gender Justice: Feminist Challenges in a Globalised Economy*, Brussels: WIDE.

Mirjana Dokmanovi}, M. A.

Economic globalisation and paradoxes

The increased development of technology and integration of markets have created possibilities to eradicate hunger, poverty and other illnesses of the mankind. Contrary, the world is facing opposite trends: the widening gap between the rich and the poor, increasing poverty, human security and conflicts.

The negative effects of the globalisation that experience the majority of the world population are rooted at the ruling neoliberal model of macro economy, shaped and dictated by the international financial institutions, WTO, multilateral companies and transnational corporations. This logic is based on the free market economy, free flow of capital, resources, investments and labour force, trade liberalisation, deregulation, privatisation, reduction of social services, and elimination of the concept of "the public good". This economic model induces exploitation, discrimination, and inequalities, and therefore, it suits only to the big and powerful (states, markets, companies, individuals...), while brings disadvantages to the small and less powerful (states, markets, companies, individuals...). In addition, it deepens historical and contemporary inequalities based on race, sex, ethnicity, nationality etc. between and within states, and regions, including the West and the North. This context of development especially hurts vulnerable and marginalised groups, including women, resulting in their social exclusion and increased poverty. The efforts regarding the realisation of the UN Millennium Development Goals, including eradication of poverty and hunger, and development of gender equity, will be not effective at all until the neoliberal model should be replaced by the heliocentric, human rights approach to development.

PAM ALLDRED*

Globalno razmišljanje, lokalno delovanje: pri~e aktivistkinja¹

Ovaj rad ima za cilj da opiše razmere i oblike `enskog otpora globalizaciji, nagla{avaju}i razliku izme|u razli-utih strategija i svakodnevnih ~inova, razvoj prakti-kih alternativnih resursa, organizovanje `enskih grupa ili sindikata, masovne demonstracije i simboli-an prkos. Prepoznaju}i ~injenicu da su `ene sa Juga pre svega one koje podnose najve}i deo tereta neo-liberalne politike 'slobodnog tr`i{ta', pisana je u nadi da }e osetljivost prema borbi za pre`ivljavanje da osvesti preku potrebu za organizovanjem otpora me|u `enama na Jugu i uspostaviti veze sa nekim od strategija koje koriste aktivistkinje na Severu, koje su u privilegovanijem polo`aju. Teme vezane za lokalne, me|unarodne i globalne oblike otpora prikazane su kroz pri-e pet `ena aktivistkinja pokreta protiv globalizacije, odnosno neoliberalnog kapitalizma. Tako|e, autorka ukazuje na te{ko}e razumevanja gleda{ta `ena iz najve}eg dela sveta, kada se njihovi glasovi direktno ne ~uju, imaju}i pri tome u vidu repliciranje postoje}ih globalnih odnosa mo}i izme|u Severa i Juga, kolonijalnim ~inom predstavljanja njihovih 'glasova' kroz glas autorke.

Klju-ne re-i: aktivizam, globalizacija, `ene, neo-liberalni kapitalizam.

Nacionalni mediji u Ujedinjenom Kraljevstvu su tokom pro{le godine u potpunosti satanizovali anti-globalisti-ke aktiviste, izve{tavaju}i o njima na na-in koji je obi-no rezervisan za 'anarhiste' u tabloidnoj {tampi. To zna-i da su ih tretirali kao 'bezumne protuve', karikaturalne mlade belce u crnim kapulja-ama, spremnim na nasilje. Izli{no je nagla{avati da ova vrsta izve{tavanja retko sadr`i bilo kakav osvrt na stavove samih demonstranata. U stvari, kada se izve{taji o protestima fokusiraju na 'nasilje', same politi-ke bolne ta-ke – klju-na pitanja i potreba za direktnim delovanjem u vezi sa

njima – zanemaruju se. Jo{ re|e se pru`a prilika da se ~uje nezadovoljstvo `ena nepravdama globalnog kapitalizma i njihova frustriranost prekr{enim obe}anjima demokratije. Ma koliko termini anti-globalizacija i anti-kapitalizam bili osporavani unutar samog pokreta, oni bar ukazuju protiv ~ega se protestuje.

U periodu uo-i Prvog maja 2001, demonstranti su satanizovani u glavnim dr`avnim medijima kao "maligni otpad", opasna "teroristi-ka" pretnja koja na ulice Londona donosi nemire i kaos, ~ime se opravdavalo prisustvo desetina hiljada policajaca, kao i vojske "u stanju pripravnosti". Ova povika je u-inila vi{e na ogla{avanju ideje o Prvomajskom Monopolu (anti-privatizacijskoj igri) na samim ulicama Londona, nego {to bi to mogli u-initi njeni "izumitelji" i rezultirala je jednodnevnim zatvaranjem najve}eg dela Oxford Street-a¹ ({to je za posledicu imalo smanjenje prometa koje je uklju~eno u ukupnu objavljenu "{tetu"}, ali je takore}i neizbe`no dovela do nasilja u kontekstu agresivnog pre-nagla{enog prisustva policije i sada ve} poznate zloupotrebe policijskih snaga, koje su satima okru`ivale pojedince svojim kordonima, tragaju}i za opasnim oru`jem, dok su se prikupljali "podaci". A upravo ovakvo satanizovanje demonstranata utire put onoj vrsti dr`avnog nasilja koje se odigralo u `enovni jula 2001. Italijanski policajci su, o-igledno, percepirali demonstrante koji su spavali u centru za dru{tvena okupljanja kao u toj meri druga-ije, da su ih brutalno pretukli, pretili `enama da }e ih silovati svojim palicama, mokrili i pljuvali po njima i primoravali ih da odgovaraju na njihova fa{isti-ka skandiranja.

Veliki me|unarodni protesti, koji su u `i`i interesovanja medija, predstavljaju masovnu mobilizaciju nezadovoljnika globalnim ekonomskim i socijalnim poretkom, razo-aranih demokratskim procesima i vladama koje se povinuju pritiscima velikih korporacija. Me|utim, ponekad se podrazumeva da oni ~ine pokret, a ne samo da predstavljaju njegov izraz, i to geografski mobilan,

¹ Najprometnija trgova-ka ulica u Londonu.

* Pam Alldred je predava-ica na Greenwich Univerzitetu u Londonu i jedna od urednica ~asopisa *Feminist Review*, E-mail: palldred@talk21.com

relativno privilegovani segment istog. Mnogi aktivisti na Severu inspirisani su borbom i mobilizacijom ljudi na Jugu, i s mukom pokušavaju da ukažu na činjenicu da pitanja kao što su privatizacija javnih službi, erozija prava radnika i zaoštavanje nejednakosti među ljudima na Severu, kao i glad, loše zdravstveno stanje, zagađenje i otklonavanje prava na zemlju i eksploatacija prirodnih resursa od strane velikih korporacija na Jugu, predstavljaju dve strane iste medalje. Od presudne je važnosti uiniti vidljivim ove veze da bi se predupredila uskogrudna ili nacionalistička reagovanja, koja ne sagledavaju četvrtu koju konkurencija nanosi obema stranama.

Aktivizam je samo vrh ledenog brega jednog globalnog pokreta. Međutim, širom sveta, protivljenje nepravdi, uništavanju prirodnog okruženja i siromaštva se kriminalizuje. Radikalni disidenti u UK su već proglašeni teroristima po zakonu koji je usvojen 2000. čak i liberalni komentatori su uznemireni zbog toga, ali ovaj potez je u skladu sa nacionalnom razmišljanja od koga se ledi krv u Italiji, od komunističkog pokreta za zajedničke vrednosti, do tvrdnje Tony Blair-a da zastupa opšteinterne stavove. Anti-teroristički zakon iz 2000-te godine redefiniše terorizam tako da uključuje i radnje koje imaju za cilj da utiču na vladu sa svrhom da promoviraju neki politički, verski ili ideološki cilj i obuhvata narušavanje imovine ili ometanje rada elektronskih sistema.

U samozvanoj osudi demonstancija, mediji zanemaruju razliku između moralnog kažnjavanja posedaca i nasilja nad pojedincima. Kampanja koju trenutno vodi jedna organizacija pravnika socijalista u UK postavlja sledeće pitanje: "Kako je moguće da se sve to – blokada faksova, uništavanje genetski modifikovanih poljoprivrednih proizvoda, protesti zbog postojanja sabirnih centara za izbeglice, protesti protiv globalizacije, prezaduženosti i opresivnih režima, kao i pokret koji teži da dovede do stvaranja "jednog novog sveta" – podvodi pod pojam terorizma". Početkom 2001, pripadnici londonskog pokreta RTS (Osvojimo ponovo ulice), u znak protesta protiv Anti-terorističkog zakona, okupili su na statue Nelsona Mandele i Emmeline Pankhurst pločicu na kojoj je pisalo "terorista", postavivši pitanje ko su pravi teroristi: vlade koje saopštavaju u pretnji svima nama, koje stavljaju profit naftne industrije ispred realne opasnosti od klimatskih promena, i interes biohemijske industrije ispred bezbednosti i otklonavanje okoline, ili oni koji uništavaju genetski modifikovane biljke da bi otklonili rizike?

Dok George W. Bush i Tony Blair opravdavaju

rat u Avganistanu, kao odbranu slavne Zapadne demokratije protiv terorističke opasnosti, svedoci smo u pokušajima njihovih posledica imperijalističkih uverenja o superiornosti Zapadne kulture, koje je artikulirao Berlusconi, i o ljudima toliko Drugog sveta, koji u toj meri ugrožavaju "našu civilizaciju", da "mi" nismo u stanju da odvojimo njihove pritužbe. Uz samouverena ubeđenja George Bush-a, njegova retorika upotreba termina "demokratija" i "sloboda" zvuče upljuje, a izbori kojima je došao na vlast su uvredljivi za demokratiju, kao i njegovo privilegovanje interesa naftne industrije (u ovom trenutku, u Kijotu, kao i na Aljasci). Dok Tony Blair brani njegove poteze na međunarodnoj sceni, on sam se postavlja kao da govori u ime britanskog naroda i nedodirljivih vrednosti "civilizacije". Način na koji demokratija funkcioniše ne pruža razloge za zadovoljstvo – i zbog toga postoji pokret koji se zalaže za direktnu akciju. A kako se to "civilizovano" italijanska policija ponašala u Veneciji? Konsenzus o ratu ne postoji ni ovde (niti čak u SAD-u). Izveštavanje o ratu i protivljenju ratu govori još više o medijskim korporacijama nego što to čine prvobitni izveštaji: dok organizatori procenjuju da je na Londonskom maršu učestvovalo 100,000 ljudi da bi izrazili svoje protivljenje ratu, mediji računaju da je to 15,000, a kada su 13-og oktobra 2001. ljudi iz 100 različitih zemalja demonstrirali protiv rata ispred avganistanske ambasade, štampa Ujedinjenog Kraljevstva jedva da je o tome i progovorila.

Međunarodni protesti i masovne demonstracije su samo jedan od medijski prihvatljivih izraza gneva zbog nepravde globalnog ekonomskog poretka, a čak i za aktiviste koji u njima učestvuju, oni često predstavljaju samo jedan izraz njihove politike (mnogi aktivisti zaista više vole ciljane intervencije ili se usredsređuju na podržavanje jedne druge kulture i razvijanje pozitivnih alternativnih rešenja). U sveopštoj medijskoj povici razabire se samo nekoliko kritičkih tonova (a mnogi nisu voljni da se upuštaju u odnose sa zvaničnim medijima), zbog čega se stiče utisak da su "milijeni medija" vodeće ličnosti pokreta. Stoga elim da se oglase prema aktivizmu gajim duboko poštovanje. Njihovi izveštaji ne predstavljaju njihovu sveukupnu politiku ili aktivizam, ali, za razliku od predstava koje postoje u javnosti, pružaju izvestan lični uvid u tekuća aktivistička zbivanja, kao i informacije iz ličnog ugla.

Pozivom na saradnju, čine pri-e sam sakupila i koje iznosim u ovom radu, su svrstane među anti-globalističke aktivistkinje, mada neke od njih smatraju da postoji značajna razlika između anti-kapitalizma i anti-globalizacije, iako su se one

uglavnom manje usredsredile na teoretske razlike i definicije, a više na svoje aktivnosti. Mođ da elja za teoretskim vezama i odrednicama poti-e iz aktivisti-kih a ne akademskih ciljeva. Kao prijateljicama i aktivistkinjama koje povezuje aktivisti-ka delatnost na londonskoj sceni, zajedni-ke su nam neke dru{tvene dimenzije, sve smo u potpunosti anga`ovane aktivizmom, neke od nas su zaposlene, a neke povremeno obavljaju pla}ene poslove u kampanji. Sve `ive u UK, mada nisu sve britanske dr`avljanke, niti je svima engleski prvi jezik, niti su sve belkinje. Neke su odlu-ile da koriste pseudonim.

Pet pri-a ne mo`e da do-ara celokupan raspon gledita me|u aktivistkinjama u ovom malom delu pokreta, a kamoli `enski otpor u {irem smislu. Me|utim, one bacaju svetlo na veze koje `ene uspostavljaju izme|u politike koja uslovljava njihov aktivizam i njihovog svakodnevnog `ivota i okru`enja. One pokazuju kako su konkretne akcije i simboli-ni -inovi ponekad povezani u kulturama otpora. Prve dve pri-e nagla{avaju neposredan zna-aj aktivizma za `ene, kako u smislu njegove va`nosti, tako i njegove veze sa svakodnevnim `ivotom, {to se ti-e ishrane i emotivnog blagostanja. Prva pri-a su-eljava globalna dostignu}a biotehni-ke industrije sa otporom koji je ukorenjen u lokalnoj sredini i po{tovanjem posebnog. Druga nagla{ava zna-aj emocionalne podr{ke i brige o sebi kao vrednosti preko kojih se isuvi}e olako prelazi u sveop{toj trci, koje su od su{tinske va`nosti da bi aktivizam postao samood`iv. Obe opisuju zadovoljstvo razvijanjem nehijerarhijskih na-ina rada sa drugim `enama.

Joyce

*Ka`e se da revolucija mora da otpo-
ne u kuhinji, a za mene je to zaista i bilo tako. Radila sam kao konobarica, a zatim kao kuvarica, ukupno {esnaest godina. Volim sve {to ima veze sa hranom – njene boje, mirise, ukuse, teksturu i pripremu, volim da jedem i zajedni-ko obedovanje – volim istoriju, mitove, bon-ton i razli-ite kulture ishrane – alhemiju ishrane. To je sama sr` `ivota, iskustvo koje je zajedni-ko -itavom -ove-enstvu i na kome se zasnivaju na{e me|usobne veze, kao dru{tvenih bi}a. Barem bi tako trebalo da bude.*

U jesen 1997, prvi kontingent genetski modifikovane soje je uvezen u Veliku Britaniju iz SAD-a. Jasno se se}am kako sam u jednom -asopisu pro-itala -lanak o genetskom in`enjeringu, i kako sam posle prvog pasusa pomislila kako to uzbudljivo zvu-i. Kada sam bila na polovini -lanka, stomak mi

se zgr-io i osetila sam mu-ninu, zato {to se nije radilo samo o ugro`avanju mojih omiljenih sastojaka hrane, ve} o ugro`avanju `ivota na planeti.

Shvatila sam da, bez obzira koliko je izvanredna ma koja '-uvena' nevladina organizacija, za mene vi}e nije bilo prihvatljivo da im dopu{tam da spasavaju svet u moje ime. Tako sam iz pasivnosti pre{la u aktivnost... Od tada se neprekidno bavim problemima u vezi sa genetikom, a to je za mene podrazumevalo mnogo u-enja. Ja radim sa izvanrednom grupom ljudi, u organizaciji koja podr`ava kampanju me|u obi-nim ljudima. Svi mi radimo pod okriljem Mre`e protiv genetskog in`enjerinaga, koja obuhvata neverovatn broj zavljuju}e {arolikih grupa i pojedinaca iz -itavog Ujedinjenog Kraljevstva i, sve vi}e iz -itavog sveta, koji se suprotstavljaju ustanovljavanju genetskog in`enjerinaga, {to u krajnjoj liniji zna-i kontrolu od strane velikih korporacija nad na{im `ivotima i nad svetom u kome `ivimo.

^ini mi se da nije slu-ajno da je ova kampanja ne samo jedna od najinspirativnijih i najsveobuhvatnijih u ekolo{kom pokretu, nego je i najbolje rodno izbalansirana. Toliko obi-nih `ena -ini neverovatne poduhvate. Raznolikost kampanje, spremnost da se saslu{a, podeli i da se odluke donose konsenzusom u velikoj meri poti-e od spremnosti `ena da rade najbolje {to mogu. @ena iz Dorseta, u Engleskoj, koja neumorno pi}e pisma i osmi{ljava letke od kada je poznajem, baka iz Kenije koja hrani svoju 13--lanu porodicu obra|uju}i dva ara zemlje, sa lokalnim semenima, po{to je odbila da prihvati hemijski koktel koji reklamiraju multinacionalne kompanije, majka iz Andra Prade{a, u Indiji, koja na svojih pet ari gaji 85 razli-itih vrsta lokalnih useva, koje razmenjuje sa ostalim poljoprivrednicima, `ena koja je svojim telom, dr`e}i svoju }erku na ramenima, prepre-ila put traktoru i spre-ila sejanje genetski modifikovanog semena u [kotskoj, `ena koja pravi crtane filmove i ona koja izra|uje zastave, `ene koje uni{tavaju genetski modifikovane useve. Ni jedna od njih mi ne bi zahvalila kad bih vam saop{tila njihova imena, ni jedna od njih (sre}om) nije jedina koja -ini ono {to -ini, ali su sve slavno jedinstvene. To ne zna-i da sa nama ne rade neki izvanredni mu{karci, naravno da je tako, ali klju-ne re-i su "sa nama".

Nema sumnje da je svet postao toliko polarizovan i da je u tako o-ajnom stanju, da pokreti koji se odupiru dominantnoj paradigmi trgovine i zagu{uju}oj koncentraciji mo}i u rukama nekolicine privla-e sve vi}e ljudi. Za neke, to zna-i zameniti jedan sistem drugim, 'plan za promene', a po{to

medijske korporacije uporno poku{avaju da nas svrstaju u odgovaraju}e kutije, nas sve vi{e komentari{u kroz u-ene stavove 'autoriteta', {to u stvari zna-i drugih partija koje imaju sopstvene uske interese, pisce -iji izdava-i `ele da pove}aju prodaju njihovih knjiga, ili kulturnih medijskih 'zvezda'. Me|utim, ne postoji jedinstveno re{enje, 'univerzalna konfekcijska veli-ina', nikakav kruti recept niti lek za sve – u tome i jeste stvar. Ovaj alternativni evangelizam poti-e iz iste one arogancije kao i sistem koji nas sada kontroli{e – na papiru sve mo`e izgledati jednostavno, ali autoritarne hijerarhije ne}e ni u kom slu-aju ostvariti na{e vizije, kao {to ni liberalizacija trgovine `enama ne}e rezultirati isplajivanjem nadnica `enama za ku}ne poslove. Stru-njaci me retko kad osna`e ili ohrabre; naprotiv, obi-no se ose}am neprilago|eno. Svoju inspiraciju crpim iz dinamizma i energije, iz kreativnosti, saose}anja i `ilavosti obi-nih ljudi. Promena se de{ava kroz slu{anje, prilago|avanje ideja, tra`enje razumevanja i zajedni-kog jezika, prepoznavanje i mirenje na{ih razlika i razli-itosti.

Vetar koji donosi promene duva sa Juga. Na jugu su obespravljani, oni -iji se glas ne -uje i siroma{ni. Ogromna ve}ina stanovni{tva koja se na ovaj na-in mo`e opisati su `ene, ma gde one `ivele.

U svakom ratu, tokom -itave istorije, napad na zalihe hrane neprijatelja je bio o-igledan cilj. Izraelska armija je 2001. posekla palestinske maslinjake i popalila njihova polja. Seljacima u Kolumbiji iz aviona zapra{uju zemlju proizvodnjim koli-inama pesticida, njihovi usevi propadaju, a njihova deca dobijaju opekotine od hemikalija – nema posebnog razloga zbog kojih sam odabrala ba{ ove primere; ima ih jo{ mnogo. To poprima osobine otvorenog rata i preuzimanja kontrole. Me|utim, u proteklih 50 godina i vi{e, vodi se i jedan prikriveni rat. To je preventivni udar, da bi se isklju-ila mogu}nost izbora, alternative i otpora. @ene, naro-ito one na Severu, jedva da su i primetile kada je op{tinsko zemlji{te pre{lo u privatni posed, kada se izbor u prodavnicama sveo na -etiri vrste gaziranih pi}a i dve vrste paradajza, u jednom od -etiri ili pet lanaca supermarketa. Autonomija u proizvodnji hrane zamenjena je dostupno{ju, kada su tr`i{ni magnati 'ubedili' farmere da prestanu da sakupljaju seme i kada su ih poljoprivredni stru-njaci uputili da uzgajaju hranu kojom }e hraniti fabrike za proizvodnju hrane, a ne ljude. Hemijska postrojenja za proizvodnju bombi i oru`ja konvertovana su za proizvodnju |ubriva i pesticida. Genetski in`enjering je poslednje poglavlje u ovom

katalogu kontrole. Ono u velikoj meri tek treba da se odigra na Jugu planete, koje predstavlja poslednji segment za ekspanziju tr`i{ta. 80% semenske proizvodnje na svetu jo{ uvek obavljaju poljoprivrednici, a 60% njih -ine `ene.

U me|uvremenu, napad se nastavlja. Transnacionalne korporacije su bez mnogo buke otkupile patente za gene koji su odgovorni za rak dojke, osnovne sastojke osnovnih vrsta hrane i tradicionalnih lekova. Pravni mehanizmi koji bi trebalo da {tite industrijske izume primenjuju se na svet prirode, na planetarna zajedni-ka dobra, `ivo bi}e zemlje se truje pred o-ima `ena, koje o-avaju zato {to im deca oboljevaju od raka i drugih bolesti prouzrokovanih industrijalizacijom.

Znam da }u ovim pitanjima biti zaokupljena do kraja svog `ivota, svakodnevno – a ipak ne `elim da provedem ostatak svog `ivota isklju-ivo bore}i se. Ne mo`e biti ekolo{ke pravde bez dru{tvene jednakosti, a ipak, 50% najumnijih osoba, najodva`nijeg duha, nikada nije pozvano da pru`e svoj doprinos u iznala`enju re{enja. To smo ti i ja, drugarice moja, to je misao sa kojom se svakog jutra budim... zato iza|imo i posejmo nekoliko semena (otpora).²

Od me|unarodnog protesta protiv konferencije MMF-a i Svetske Banke u Pragu septembra 2000, strategija takti-ke frivolnosti je primetna u UK i na me|unarodnim doga|ajima u obliku grupa `ena (i obi-no malog broja mu{karaca) koji igraju pred policijskim kordonima obu-eni u raznobojne, amaterski napravljene karnevalske kostime, u skladu sa skalom boja za odre|eni doga|aj, -esto u ru`i-astim ili srebrnim tonovima. Time se izra`ava prkos i duboko nepo{tovanje, a istovremeno omogu}ava predah od agresivne policijske akcije.

@ena koja tr-i sa vukovima

Otpo-ela sam svoj `ivot u Non Violent Direct Actions (NVDA)<sup>3</sup>, `ive}i na drve}u i brane}i ga za vreme se-e, le`e}i na putu da bih spre-ila izvoz mladih `ivotinja ili uop{te silovanje i saka}enje prelepe engleske prirode. Sav moj aktivizam je bio lokalnog karaktera, ali je bio arhetipski. Prizor {arolike grupe ljudi koji okru`uju ogromno stablo divljeg kestena na gradskom zemlji{tu, pru`aju}i sna`an i prkosan, ali ipak miroljubiv otpor, predstavljao je za mene sna`an pokazatelj koliko obi-nih ljudi polako shvata ograni-enja na{ih vlada. Gra|anska

2 Vi{e informacija o "Mre}i protiv genetskog in`enjeringa" mogu se na}i na sajtu www.geneticsaction.org.uk

3 Nenasilna direktna akcija, koja podrazumeva aktivizam poput gra|anske neposlu{nosti.

neposlušnost u suštini zna-i isto {to i uklanjanje malog deteta sa puta zahuktalog kamiona. U poslednje vreme, moj aktivizam se sastoji u nala`enju kreativnosti i lepote u pru`anju otpora. U-estvovala sam na me|unarodnoj akciji u Pragu sa jo{ 30 `ena odevenih u ogromne varijetetske ukrase od perja. Igrale smo uz orkestar koji je svirao sambu – drsko i provokativno, ali ne i agresivno. U jednom trenutku smo pevale policajcima i ja sam jednom od njih mahnula ru`i-astom peru{kom za brisanje pra{ine, na {ta ju je on izbio iz moje ruke i polomio je palicom! Mnoge `ene prihvataju ovakve prizore bez analize. Nadrealizam je va`an kao kritika nedostatka zdravog razuma u, na primer, saobra}ajnoj politici, ili kada se radi o ironiji policijskih kampanja protiv oru`ja, dok je posedovanje oru`ja i dalje legalno zbog malog broja ostra{enih lovaca i zato {to se koristi u suzbijanju demonstracija. Umetnost borbe se mo`e primenjivati na mnogo na-ina: dodavanje {tampanih "vladinih zdravstvenih upozorenja" na reklame za automobile, je jedan od najpopularnijih. Pomagala sam u postavljanju jednomese-ne izlo`be na jednom uli-nom skupu na kome smo se veselili, nude}i okupljenima besplatnu, interaktivnu zabavu, razgra|uju}i podelu glumac/potro{a-, koja ubija kreativni duh.

Ne dopada mi se kako govore o nama anarhistima. Ja sam jedna obi-na mlada `ena koja `eli da -ini korisne stvari u `ivotu. Ja sam biv{a konobarica koja je po-ela da se bavi besku}nicima. Volela sam svoj posao. Dobro sam ga obavljala zato {to mi je stalo do drugih ljudi. Primorana sam da se bavim aktivizmom zato {to se na{e prirodno okru`enje primi-e ta-ki sa koje nema povratka. Nije mi naro-ito blizak termin anti-globalizacija. Za mene, to je jo{ jedno, izri-ito {tetno, oru`je kapitalizma. Tokom tih velikih protesta, za mene je zapanjuju}e {to hodam rame uz rame sa CAFOD-om⁴ pozivaju}i na ukidanje dugova Tre}eg sveta. Vo|a te grupe zabranjuje kontracepciju i opravdava pogubne akcije misionara! [...] Fraza 'anti-kapitalisti-ki protest' je prikladna zato {to je jasna i izra`ava prostu istinu. Me|utim, ono {to mediji ne uspevaju da do-araju jeste duboka ljubav prema svetu prirode i prema -ove-anstvu koja pokre}e mnoge od nas; svest o bespotrebnoj patnji, u zemlji koja bi mogla toliko toga da pru`i, uvid u stravi-ne gre{ke koje -ine ljudi koji imaju daleko ve}u mo} nego {to mogu da nose na svojim ple}ima; ponekad mislim da politi-ari, gradski planeri, menad`eri, modni kreatori, industrijski agronomi... mogu odista biti slepi pred bedom i uni{tenjem koje zdu`no potpoma`u.

Ne morate dugo `iveti u siroma{tvu da biste

4 Katoli-ka humanitarna organizacija.

osetili posledice privredne globalizacije. Uporedite italijanski kafi}, gde }askate i jedete u opu{tenoj, autenti-noj atmosferi me|u poznatim licima, sa do`ivljajem jednog od restorana brze hrane multinacionalne mre`e, sa izve{ta-enim osmesima u sterilnoj, bezli-noj atmosferi u kojoj predstavljate jo{ jednu jedinku na traci. Kvalitet mog `ivota se na dramati-an na-in promenio od kada sam postala ponosna {to sam siroma{na – odahnula sam od neprekidne borbe da izgledam "dobrostoje}e". Sada vodim beskrajne razgovore sa prijateljicama o na{em li-nom razvoju i srda-nim odnosima, umesto o tome koliko imamo kilograma i kako da se obu-emo.

Verujem da moja sveukupna politika ima veze sa feminizmom, jer biti `ena koja odbija ulogu `rtve jeste akcija 24/7. Imala sam izvanredna iskustva za vreme isklju-ivo `enskih NVDA. Nas dvadeset je zaustavilo jedan londonski autobus i ofarbalo ga u dre-avo ru`i-asto u znak protesta protiv vlasnika velike autobuske kompanije koji je finansirao homofobi-nu kampanju za "Stav 28".⁵ U-estovala sam na aktivisti-kim vikendima, gde op{irno razgovaramo o na{im ose}anjima i reakcijama. Verujem da emocionalna stabilnost, po{tenje i odr`ivost idu ruku pod ruku. Od vitalne je va`nosti da `ene imaju prilike da se s vremena na vreme sastaju nasamo, iz mnogo razloga, od kojih se neki ne mogu re-ima opisati. Znam da su ovakvi sastanci zaista blagotvorni. Sve osobe koje se bave politikom MORAJU da naprave mesta u svojim `ivotima za bavljenje svojim emocijama.

June

Ja sam u pokretu RTS (Osvojimo ponovo ulice) ili pre, u ovom trenutku, pokreta PGA (Globalna narodna akcija), koji radi sa londonskim RTS. PGA su osnovala dva Encuetrosa u Meksiku i [paniji, gde su se narodni aktivisti iz -itavog sveta okupljali da bi razgovarali o svojoj borbi za slobodu, protiv svih oblika eksploatacije, a naro-ito o neo-liberalnoj politici koja je toliko pogubna po `ivote ve}ine stanovnika na svetu. Od tih Encuentosa je potekla ideja o osnivanju jedne -vr{e mre`e bazi-nih pokreta, da bi se u februaru 1998. odr`ala prva PGA konferencija u @enevi. Grupe koje su se priklu-ile bile su u rasponu od italijanske grupe Basta!, londonske Osvojimo ponovo ulice, ruske ^uvari duge i Kanadskih po{tanskih slu`benika sa

5 "Stav 28" je zakon koji su uveli konzervativci da bi spre-ili lokalne vlasti u 'promovisanju' homoseksualnosti kao "surogata porodi-nih odnosa", koje je Nova laburisti-ka partija neuspe{no poku{ala da obori 2000. godine.

Severa, do – Novozelandskih Maora, Konfekcijskih radnika Banglade{a, Indijske radikalne unije farmera (KRRS), brazilskog Pokreta bezemlja{a i nigerijskog naroda Ogoni – na Jugu, da samo pomenemo nekolicinu. Mre`a predstavlja strukturu za komunikaciju i koordinaciju aktivnosti, kao i izvor velike inspiracije u svakodnevnoj borbi. PGA konferencija se organizuje svake druge godine po rotiraju}em principu: prva je odr`ana u @enevi, druga u Bangaloreu, u Indiji, a tre}a, septembra 2001, u Co-abambi, u Boliviji (sa isklju-ivo `enskim timom u-esnica iz Ujedinjenog Kraljevstva). Izme|u konferencija se odr`avaju manje me|unarodne konferencije i regionalni skupovi.

U martu 2000, organizovali smo prvu evropsku PGA konferenciju u Milanu sa "Ya Basta!", na kojoj je bilo prisutno 300-400 u-esnika iz -itave Evrope. Usred haosa, u kome su stotine osoba iz razli-itim kulturnih sredina i na razli-itim jezicima poku{avale da vode korisne razgovore, uspostavljene su jake veze u okvirima onoga {to se naziva "anti-kapitalisti-kim" pokretom u Evropi. Dok ve}ina grupa koristi neki oblik direktne akcije, taktike se kre}u u rasponu od uli-nih zabava do Belih Radni-kih Kombinezona, od crnog bloka do GMO pokreta za uni{tavanje genetski modifikovanih useva, od Indymedia do feministi-kog aktivizma. Zajedni-ka nit koja povezuje sve ove raznolike grupe jeste njihov anti-sistemska i anti-autoritarna stav, kao i duboko po{tovanje prema demokratiji u razli-itim oblicima i sa razli-itim stanovi{ta. Tako|e im je zajedni-ka ideja da politi-ke aktivnosti treba da imaju lokalnu bazu, a da budu globalno umre`ene, zato {to se globalno – politi-ki procesi nalaze u korenu svetskih socijalnih i ekolo{kih problema.

Politi-ki komentatori, akademici i mediji -esto koriste globalni karakter anti-kapitalisti-kog pokreta kao potvrdu protivure-nosti u na{oj politici, da smo mi proizvodi fenomena protiv koga poku{avamo da se borimo. Oni gube iz vida -injenicu da mnoge grupe ne bi opisale svoju politiku kao "anti-globalizacijsku". U prvom redu, ovaj termin u velikoj meri jeste medijski konstrukt. Drugo, on se koristi u kontekstu reformskih zahteva, kao {to je ponovno ja-anje nacionalne dr`ave i jednog "lep{eg" oblika kapitalizma, lokalnijeg karaktera. Tre}e, to je termin koji koristi krajnja desnica da bi opravdala svoju nacionalisti-ku i rasisti-ku politiku. Tako da ja ne bih opisivala politiku kojom se ja bavim kao deo anti-globalizacijskog pokreta, nego kao projekat postupnog oslobodjenja od kapitalizma, koji, u ovom konkretnom istorijskom trenutku, sadr`i u sebi elemente svih opresivnih i eksploatorskih sistema, kako ljudi, tako i planete.

Moj politi-ki i feministi-ki aktivizam ne mogu se razdvojiti. To {to sam `ena daje mi jedno posebno, rodno obojeno iskustvo koje podsti-e moju ljutnju i -ini akutnom moju potrebu za aktivizmom, zato {to je represija moje svakodnevno telesno iskustvo. Izrazito nadahnjuju}e iskustvo predstavljaju susreti sa aktivistkinjama iz svih krajeva sveta, i ja radim na tome da se rodna pitanja na|u pri vrhu dnevnog reda u politi-kom radu kojim se bavim.⁶

Slede}a dva priloga su napisale `ene koje se bave kampanjom u vezi sa ekonomskim pitanjima pla}enosti `eskog rada, protiv vojnih tro{kova i o "zadu`enosti Tre}eg sveta", preko me|unarodnih mre`a koje povezuju `ene na -itavoj planeti. Sara tvrdi da anti-globalizacijski pokret ne prepoznaje ni `enski rad, ni rodnu dimenziju otplate dugova, i iznosi radikalnu kritiku reformisti-kih zahteva za ukidanjem duga ili smanjivanjem otplate. Njih dve, tako|e, pokazuju na koji na-in se analiza situacije u svetu dovodi u vezu sa lokalnim uslovima i obe rade na oja-avanju veza izme|u `ena na Severu i na Jugu.

Cari

@ene obavljaju dve tre}ine sveukupnog rada na zemljinoj kugli – mi hranimo ovaj svet, po-ev od dojenja do obavljanja poljoprivrednih radova radi pre`ivljavanja, kao i staraju}i se najve}im delom o drugima. Me|utim, dve tre}ine na{eg rada se ne vrednuje i ne uzima u obzir; {to je najgore, on ostaje nepla}en. Ovo odsustvo ekonomskog i dru{tvenog priznanja za te`ak fizi-ki rad u prilog odr`avanju `ivota na planeti koji obavlja ve}ina `ena je su{tinska seksisti-ka nepravda, koja omalova`ava sve `ene i sve {to one rade. Time se perpetuira situacija u kojoj `ene i deca -ine ve}inu siroma{nog stanovni{tva na planeti. Kao samohrana majka, koja je odgajila troje dece pre`ivjavaju}i godinama na sve manjoj socijalnoj pomo}i i poslovi-no niskim nadnicama, imala sam prilike da vidim mnoge svoje prijateljice koje su bile primorane da rade kao seksualne radnice da bi prehranile sebe i svoje porodice.

Me|unarodna kampanja Wages for Housework (Nadnice za ku}ne poslove) je pozvala na Globalni

⁶ Indymedia je me|unarodna mre`a medijskih aktivista koji, po principu "uradi sam" primaju nezavisne izve{taje sa lokalnih i globalnih akcija na sajtu: <http://www.indymedia.org.uk/>. Dok ni jedan od postoje}ih anti-teroristi-kih zakona nije uspeo da sankcioni}e ove aktivnosti, FBI je izvr{io pre-tres kancelarije Indymedia u Sietlu i sudskim putem cenzurisao njihovo izve{tavanje.

enski {trajk, kome }e se priklju-iti `ene i devojke iz 60 zemalja, obele`avaju}i svojim {trajkom me|unarodni Dan `ena. Poziv na investiranje u negu, a ne ubijanje, za pla}anjem `enskog rada, a ne vojnih snaga, u sve ve}oj meri postaje pitanje `ivota ili smrti. U`asnuta sam cifrom od 880 milijardi ameri-kih dolara koji se protra}e godi{nje na vojne bud`ete, kada bi sa 80 milijardi dolara mogle da se zadovolje osnovne potrebe -itavog -ove-anstva. Potrebna nam je koreniita promena prioriteta, da bi investicije bile namenjene oboga}ivanju sveukupnog `ivota, a ne samo `ivota malog broja ljudi.

[trajka-ki zahtevi su da se u-ine vidljivim na-ini na koji se `ene u -itavom svetu suprotstavljaju globalizaciji i oni obuhvataju: zahtev za pla}anjem svih poslova staranja o drugima, jednako pla}en rad, pla}eno porodijsko odsustvo i pauze za dojenje, ukidanje duga Tre}eg sveta, -istu vodu, energiju i tehnologiju koje ne zaga|uju okolinu, za{titu od nasilja i progona i slobodu kretanja. Ovim zahtevima se spre-ava da borba za pre`ivljavanje mnogobrojnih `ena i devojaka ostane neprime}ena zbog prisustva jednog malog broja `ena koje su se probile u upravne odbore, zakonodavna tela, na univerzitetu i u me|unarodne agencije. Takve `ene pokazuju nikakvo ili malo interesovanje prema nama koje patimo, kao ni `ene u parlamentu koje su podr`ale Tony Blair-a, kada je drasti-no smanjenje beneficija za samohrane majke bio prvi zakon koji je usvojen po njegovom dolasku na vlast.

Me|u najzna-ajnijim momentima [trajka 2001 bili su "sede}i protest" 500 `ena iz ruralnih i urbanih sredina, koji je koordinirala `enska grupa Kaabonga iz Ugande. U Chipas-u, Meksikanke su zahtevale priznavanje `enskog rada, uz podr{ku mu{karaca; u Indiji, `enska organizacija Chhattisgarh je organizovala mar{ sa 4000 u-esnika, u Peruu su odr`ane razne aktivnosti koje je koordinirao @enski centar ku}nih pomo}nica, kao i radio emisija Domorotkinja Aymara i Quechua; a u Londonu, `ivahna povorka penzionera, mladih anarhista, izbeglica, 'Lezbejki u {trajku' i seksualnih radnica iz Sohoa mar{irala je do Parlamenta.

Prevo|enje je odigralo presudnu ulogu da bi [trajk zaista poprimio globalni karakter, sa materijalima na 30 jezika i dvojezi-nim sajtom na engleskom i {panskom jeziku. Dobrovoljci su nam pomagali svuda: mnogi prevodioci su emigranti, izbeglice ili azilanti, {to pokazuje zna-aj emigrantskih zajednica za na{ pokret. Od prioritete je va`nosti da `ene iz urbanih sredina i velikih gradova dele svoje resurse sa `enama iz seoskih i ruralnih sredina. Me|u najaktivnijima i najinovativnijima

u [trajku su `ene koje nose bebe na le|ima, koje me|usobno komuniciraju usmenim putem, bez elektronske po{te, telefona, pa -ak i bez prevoza i teku}e vode.⁷

Sara

Odrasla sam u SAD-u, u najbogatijoj zemlji na svetu, a ipak sam videla kako je moja baka bila primorana da nadopunjuje svoje oskudne prihode ku}ne pomo}nice bave}i se poljoprivredom. Ostali -lanovi moje porodice su izbegli siroma{tvo priklju-iv{i se vojnim snagama. Dok su dotacije postajale sve manje, majke i bake, kao {to je u mojoj porodici bio slu-aj, mukotrno su odgajale decu, koja su zatim vojne snage koristile kao topovsku hranu. Svuda su Afro-amerikanke, Indijanke i emigrantkinje naporno radile, uklju-uju}i i borbu protiv diskriminacije. Kasnije su mnogi pokreti po-eli da se spajaju, pa su se iznova pojavili zahtevi za isplatu reparacija za ropstvo, dok je `ensko iskustvo ostalo nevidljivo.

1980-tih godina upoznala sam "Crnkinje za pla}ene ku}ne poslove", mre`u `ena obojene boje ko`e - Afrikanki, Azijatkinja, Karibljanki, ameri-kih Indijanki, Latino-Amerikanki - iji je prevashodni cilj okon-anje izrabljivanja `ena. Okupile smo se kao doma}ice i majke, ku}ne pomo}nice, poljoprivredne i fabri-ke radnice, zaposlene u preduze}ima i bolnicama, prodava-ice i seksualne radnice, tra`e}i priznanje i nadoknadu za svoj rad. Zahtevi kao {to su 'Pla}ajte `ene a ne vojsku' nadovezivali su se na moje iskustvo, povezuju}i groteskne vojne bud`ete sa nepla}enim dugom za ropstvo i imperijalizam. Mi `ene pla}amo najvi{u cenu rata upravo zbog toga {to na{a deca, kojima posve}ujemo -itav svoj `ivot ispunjen radom, stradaju na rati{tima. Zahtevanje ukidanja vojnih bud`eta je od presudnog zna-aja da bi se u potpunosti izmenili prioriteti, da bi se od ubijanja pre{lo na pomaganje i brigu, a to je posebno preka potreba sada, kada Bush namerava da iskoristi Bliski Istok i druga popri{ta kao poligone za ve`bu. Posle 11-og septembra, vojni bud`et SAD-a pove}an je za 40 milijardi dolara, povrh onih 500 milijardi koje su ve} izdvojene za "Rat zvezda".

@ene Tre}eg sveta najnapornije rade. U dru{tvima osiroma{enim prezadu`eno}u, rad

⁷ Ukoliko `elite vi{e informacija, kontaktirajte ili posetite sajt International Wages for Housework Campaign <http://wom-enstrike8m.server101.com>, ili po{aljite mejl na adresu: Wom-enstrike8m@server101.com, ili pi{ite na adresu Crossroads Women's Centre, 230A Kentish Town Road, London NW6 5QX. UK. Tel. +44(0) 207 482 2496, Fax: +44(0) 207 209 4761.

ena – uzgajanje useva, sakupljanje vode i goriva – je ono {to ne dozvoljava da stanovni{tvo umre od gladi. Mali broj ljudi ovo priznaje, a me|u njima se ni u kom slu-aju ne nalaze politi-ari. Izuzetak predstavlja biv{i predsednik Tanzanije, Julius Nyerere, koji je priznao da se najve}i deo otplate dugova obavlja zahvaljuju}i naporima `ena iz ruralnih oblasti, koje "rade napornije od svih". @ene {tite stanovni{tvo od gladi, ali MMF i Svetska banka ne mare da li mi radimo 20 sati dnevno i da li }e oni o kojima brinemo pre`iveti ili umreti. Svest o tome da `ene svojim radom brane svetsku populaciju nije prisutna u anti-globalisti-kom i drugim pokretima. A ipak, `ene svuda u svetu predvode kampanje: od Bolivije, Gane, Narmade, Ju`ne Afrike, Turske, ^iapasa i Avganistana, do majki koje `ive od socijalne pomo}i u Britaniji i SAD-u.

Nedavno sam radila u sastavu International Women of Colour for Wages and Caring Work (Me|unarodne mre`e obojenih `ena za pla}ene poslove staranja), kako se mre`a sada zove, u kampanji 'Poternica za MMF-om i Svetskom bankom zbog pronevere'. Ova kampanja se razlikuje od drugih, kao {to je na primer, Jubilee 2000, koje pozivaju na osloba|anje od dugova, zemaruju}i ogromne dugove prema zajednicama iz Tre}eg sveta, a naro-ito prema `enama, za nepla}en rad i izgubljene `ivote. Za{to bi ljudi koji na ovom svetu najnapornije rade tra`ili osloba|anje od dugova? Mi ne dugujemo ni{ta – oni duguju nama. Jedna `enska mre`a je osnovana jula 2000-te sa ciljem da objedini `enske aktivnosti protiv prezadu`enosti i globalizacije i da isplanira Globalni `enski {trajk 2002. Po re-ima Selme James, osniva-ice Me|unarodne kampanje nadnice za ku}ne poslove, "[trajk jasno stavlja do znanja da sve ekonomije treba da budu usmerene ka ljudima, a ne ka stvaranju profita. U protivnom, suo-i}emo se sa beskrajnom eksploatacijom i uni{tavanjem sveta. Kao ljudska bi}a, i kao osobe koje se staraju o drugima, mi ovo u potpunosti odbacujemo."⁸

Ovaj rad sam zapo-ela kao -lanak koji je imao za cilj da opi}e razmere i oblike `enskog otpora globalizaciji, nagla{avaju}i razliku izme|u razli-utih strategija i svakodnevnih -inova, razvoj prakti-nih alternativnih resursa, organizovanje `enskih grupa ili sindikata, masovne demonstracije i simboli-an prkos. Prepoznaju}i -injenicu da su `ene sa Juga

pre svega one koje podnose najve}i deo tereta neo-liberalne politike "slobodnog tr`i{ta", pisana je u nadi da }e osetljivost prema borbi za pre`ivljavanje da osvesti preku potrebu za organizovanjem otpora me|u `enama na Jugu i uspostaviti veze sa nekim od strategija koje koriste aktivistkinje na Severu, koje su u privilegovanijem polo`aju. Teme vezane za lokalne, me|unarodne i globalne oblike otpora svakako su prisutne u svakoj od ovih pri-a, ali te{ko}a razumevanja gledita `ena iz najve}eg dela sveta, kada se njihovi glasovi direktno ne -uju, replicira postoje}e globalne odnose mo}i izme|u Severa i Juga, kolonijalnim -inom predstavljanja njihovih "glasova" kroz moj glas.

Kako da -ujemo glasove `ena koje najo{trije zastupaju neo-liberalnu ekonomsku politiku i oja-amo veze sa njima? Da li nas me|unarodna povezanost -ini globalnim pokretom, ili je ideja da smo jedno, uprkos razli-itim pozicijama u kojima se nalazimo, zapadni konstrukt o ujedinjenju i pru`anju utehe? Autorke navedenih pri-a su saglasne da je va`no uspostaviti veze me|u ljudima sa Severa i sa Juga, kao veze izme|u argumenata protiv privatizacije ovde i korporacijskog izrabljivanja i zapo{ljavanja pod nehumanim uslovima tamo, ali se razlikuju po tome da li streme ka cilju stvaranja me|unarodnog pokreta ili mre`e koja }e oja-ati postoje}e manje sile otpora, gde je umno`avanje samo po sebi izvor snage. To zavisi od toga da li posmatramo jednu revoluciju, ili mno{tvo malih revolucija; me|utim, aktivisti stvaraju koalicije da bi se suprotstavili neo-liberalnom ekonomskom poretku, bez obzira na njihove ideolo{ke razlike – bez obzira na to da li im je omiljeni termin "globalni kapitalizam" ili "korporacijska globalizacija", a snaga saveza mo`e se odnositi vi}e na razlike u stavovima u vezi sa dimenzijom reforma/revolucija, nego sa ideologijom, kada je te`ite na akciji. Mo`e se lako dogoditi da se duh jedinstvenog pokreta raspline kada po-nemo da razgovaramo o pozitivnim alternativama ili da ih stvaramo, kao {to neki komentatori predvi|aju, ali }e mo`da upravo tada raznolikost biti na{a jaka strana, obzirom da su lokalna re{enja potrebna u okviru globalne perspektive. Za aktiviste, prevashodno je va`no da ne{to zapo-nu i u-ine sada, {to ne zna-i da treba izostaviti analizu, ali -ak ni duboke razlike ne smeju da nas spre-e u protivljenju stvarima koje nam se ne dopadaju. Suo-eni sa neprijateljskim i reakcionarnim glasovima koji vese-lo isti-u zna-aj oru|a globalizacije, kao {to je internet, u mobilizaciji opozicije protiv toga, ili povr{nom zapa`anju demonstranata odevnih u proizvode izra|ene u "fabrikama znoja", moramo priznati da

⁸ Vi}e informacija o `enskoj mre`i *International Women of Colour for Wages for Care Work and IMF & World Bank is Fraud*, mo`ete dobiti od Crossroads Women's Centre na gornjoj adresi ili putem elektronske po{te: crossroadswomencentre@compuserve.com

ne)emo imati sve odgovore pre nego {to identifikujemo problem, kao {to je glasio natpis na transparentu na prvomajskim protestima u Londonu 2001: "Ukinuti kapitalizam i zameniti ga ne-im lep{im".

U me|uvremenu, {ta mi -inimo? Globalni forumi gde aktivisti sa Severa zaista sti-u direktna saznanja o borbi na Jugu (a i najmanje pro{irenje ovog dvojnog odnosa se osporava) uklju-uju mre`e People's Global Action (Globalnu narodnu akciju), *The Global Women's Strike* ("Globalni `enski {trajk") i *International Women of Colour for Wages for Care Work* ("Obojene `ene za pla}anje poslova staranja"). U vreme pisanja ovog -lanka, jedna od autorki priloga je u Boliviji na Me|unarodnoj konferenciji *PGA*, sakupljaju}i ispovesti `ena iz svih delova sveta (nakon toga, bi}e dostupna za razgovor/prezentaciju slajdova preko pgabolivia@yahoo.co.uk; druga putuje na evropski skup o bezbednoj ishrani da bi lobirala za poljoprivredu koja podmiruje `ivotne potrebe i da radi u narodnim kuhinjama, a mnoge od nas neumorno {alju mejlove osobama {irom sveta koje poznajemo,

nadaju}i se da }emo, ja-anjem li-nih kontakata, u-initi pomak u ukidanju konstrukta "Zapada" protiv Drugih, 'civilizovanog' sveta protiv islamskog sveta.

Pam Aldred

Thinking globally, acting locally: women activists' accounts

This paper intends to describe the range of forms women's resistance to globalisation takes, emphasising diverse strategies from everyday acts, the development of practical alternative resources, organising in women's groups or trades unions, mass demonstrations and symbolic defiance. Recognising that it is the women of the South, in particular, who bear the brunt of the impact of neo-liberal 'free market' economic policies, it hoped to be sensitive to the struggles for survival that might frame the urgency of resistance amongst women of the South, and make links with some of the strategies of activist women in the more privileged North.

MR BILJANA SIMEUNOVI] -PATI] *

Ubistva u Srbiji u kontekstu tranzicije i rata¹

Izrazito nepovoljne fenomenološke promene ubistava u Srbiji po-etkom 90-ih godina XX veka nastupile su ukorak sa raspadom SFRJ prajenim serijom ratova i lo{e zapo-etim procesom dru{tvene tranzicije: unutar turbulentnog i gotovo ekstremnog socijalnog konteksta, generisan je porast svih oblika nasilja, kao i kriminala uop{te. Ograni-avaju}e objektivne socijalne okolnosti - ekonomska deprivacija, dru{tvена dezorganizacija i deregulacija, razmotrene su kao faktori favorizovanja rizik kako abreagovanja nasiljem i vr{enje ekspresivnih ubistava, tako i vr{enja instrumentalnog nasilja u uslovima visokog pritiska ka nelegalnim alternativama uz istovremeno, slabu formalnu kontrolu kriminala. Kriza spolja{nje i kriza unutra{nje bezbednosti su se poklopile i me|usobno produbljivale, prajene ekonomskim propadanjem, deregulacijom i o`ivljenim kulturalnim definicijama koje su progresivno {irile "legitimnost" nasilja. U Srbiji je tokom 90-ih pokrenuto mno{tvo krugova strukturalnog i biheviornog nasilja na svakom nivou u socijalnom sistemu: holisti-ki pristup nasilju kao slo`enom fenomenu koji se prostire od "nevidljivog" nasilja do ubistava, strategija je koja bi se mogla smatrati perspektivnom kako na polju izu-avanja, tako i prevencije ubistava.

Klju-ne re-i: ubistva, nasilje, ekspresivna ubistva, instrumentalna ubistva, dru{tvена tranzicija, Srbija.

Uvod – socijalni kontekst i ubistva

Uprkos tome {to spadaju u ekstremne i relativno retke fenomene koji se neposredno manifestuju uglavnom kao vrhunac intrapersonalnog i interper-

* Mr Biljana Simeunovi]-Pati] je istra`iva- saradnik u Institutu za kriminolo{ka i sociolo{ka istra`ivanja u Beogradu i -lanica Viktimolo{kog dru{tva Srbije, biljasp@hotmail.com

1 ^lanak je napisan u okviru rada na projektu Instituta za kriminolo{ka i sociolo{ka istra`ivanja u Beogradu 1642 "Te{ki oblici kriminala u uslovima dru{tvene tranzicije u Srbiji", koji finansira Ministarstva za nauku, tehnologije i razvoj Republike Srbije.

sonalnog konflikta, ubistva su vi{estruko dinami-ki povezana sa socijalnim sistemom i njegovim kontekstom. Ona su rezultat dinamike u socijalnom sistemu, doga|aju se u socijalnom kontekstu i povratno poga|aju sistem: tako, osim {to se ubistva tradicionalno opa`aju i tretiraju kao najdramati-niji vid kriminaliteta, njihova rasprostranjenost predstavlja indikator krize unutra{nje bezbednosti i jedan od va`nih faktora straha od kriminala.

Ubistva naj-e{e jesu proizvod faktora nasilja uop{te koji se, uobi-ajeno, tra`e i nalaze u razli-itim oblastima. U tom smislu, posebno se nagla{avaju individualni faktori vezani za strukturu li-nosti i rani razvoj, koji su do danas dovoljno sna`no afirmisani da se mogu smatrati primarnim. No, -injenica da se rasprostranjenost kako ubistava tako i nasilja uop{te u doba relativne stabilnosti socijalnog sistema po pravilu upadljivo razlikuje od onih u vreme turbulencija u njemu, ukazuje na to da se i op{tim socijalnim faktorima svakako mora posvetiti pa`nja, budu}i da se upravo oni mogu smatrati presudnim za eskalaciju ubistava deluju}i iritabilno ili amplifikuju}e na njegove primarne faktore.

Tranzicija i rat nesumnjivo uklju-uju najsna`nije faktore te`ih potresa u socijalnom sistemu i najupe-atljivije svedo-e o zna-aju socijalnog konteksta za rasprostranjenost nasilja. ^injenica je da je porast stopa ubistava tokom 90-ih godina XX veka karakterisao sve "tranzicione" zemlje Isto-ne Evrope: u najve}em broju njih, ova stopa je vi{e nego udvostru-ena u odnosu na prethodnu deceniju.² Porast stopa ubistava bio je ipak najdramati-niji u zemljama koje je karakterisao manje uspe{an start tranzicionog procesa, ve}a ekonomska deprivacija stanovni{tva i kriza spoljne bezbednosti, me|u kojima prednja-e biv{e sovjetske republike prajene zemljama Balkana. Tranzicija i kriza spoljne bezbednosti u zemljama Isto-ne Evrope, pru`ili su, na `alost, priliku da se jo{ jednom

2 Fajnzlybler, P. *et al.* (1998) "Determinants of Crime Rates in Latin America and the World: An Empirical Assessment", Washington: World Bank. (www.worldbank.org/laccrime).

preispitaju dometi konceptata "individualne devijacije" ali i razli-iti sociolo{ki koncepti o nasilju i homicidu.

Veze izme|u tranzicije i rata na jednoj i rasprostranjenosti i drugih fenomenolo{kih karakteristika ubistava na drugoj strani, u op{tem smislu se mogu razmatrati unutar hipoteti-kog okvira o nastupanju sasvim novih i neredovnih socijalnih uslova ili dramtizovanju onih socijalnih faktora koji i ina-e participiraju u genezi najte`eg nasilja. Predmet ovog rada bi}e upravo razmatranje navedenih veza na primeru Srbije tokom 90-ih, a u cilju identifikovanja onih socijalnih faktora koji bi se mogli ozna-iti zna-ajnim za rizik manifestovanja homicidnog nasilja.

Op{ta je pretpostavka da dejstvo socijalnih faktora na rasprostranjenost ubistava nije ni jednostavno niti jednoobrazno. Shodno tome, moglo bi se odmah zatim pretpostaviti i to da spektar faktora, puteva i na-ina njihovog delovanja, u izvesnoj meri korespondira sa heterogeno{u samog homicidnog fenomena. Op{te je mesto da su ubistva u kriminolo{kom smislu prili-no heterogen fenomen: s tim u vezi, pretpostavlja se da bi makar i elementarna kriminolo{ka klasifikacija ubistava bila korisno polazi{te u razmatranju predmeta ovog rada.

Makar na pojavnj ravni, sva ubistva bi se u krajnjoj liniji mogla klasifikovati na: ekspresivni, instrumentalni i nehatni homicid. Kriminolo{ka klasifikacija hotimi-nih ubistava na ekspresivni i instrumentalni homicidni sindrom, predlo`ena je od strane Block i Christakos³ i danas je prominentna, budu}i da obe}ava kao pristup kako u izu-avanju ovog fenomena, tako i u modelovanju adekvatne preventivne intervencije. Mada ekspresivni i instrumentalni homicidi nisu "idealni tipovi" i u realnosti se retko sre}u u "-istom" obliku, ipak ih je mogu}e relativno lako i uspe{no identifikovati na osnovu karaktera neposredne motivacije izvr{ilaca. U najkra}em, ekspresivna ubistva jesu afektno, reaktivno nasilje, gde se primarni motiv iscrpljuje samim ispoljavanjem nasilja i nano{enjem povreda, odnosno uni{tenjem druge osobe, dok je kod instrumentalnih ubistava nasilje prevashodno sredstvo postizanja nekog drugog cilja, koji se po pravilu svodi na materijalnu dobit (pored ubistava "po ugovoru" i homicida u kontekstu razbojni{tva ili razbojni-ke kra|e kao tipi-nih oblika instrumentalnih ubistava,

3 Block, C. R., Christakos, A. (1995) 'Chicago Inmate Partner Homicide Patterns and Trends Across ThreeDecades', u: Block, C. R., Block, R. (eds.) *Trends, Risks and Interventions in Lethal violence: Proceedings of the Third Annual Spring Symposium of the Homicide Research Working Group*, Washington DC : U.S. Department of Justice, NIJ, str. 145-157.

re- je i o ubistvima unutar kriminalnog tr`i{ta i kriminalnih organizacija radi uspostavljanja hijerarhije i preimu}stva, radi uklanjanja rivala, svedoka itd.). Tre}i fenomenolo{ki tip jesu ubistva iz nehata koja uglavnom i nisu deo fenomena nasilja, ali su u jasnoj vezi sa odre|enim socijalnim prilikama {to ih -ini va`nim delom predmeta ovog rada.

Opredeljenje u pogledu va`nosti navedene tipologije za cilj ovog rada, proisti-e iz pretpostavke da je ona vi{e nego deskriptivna, budu}i da se empirijski vi{e puta potvrdila kao solidno podr`ana specifi-no{u ne samo fenomenolo{kih, ve} i viktimolo{kih i odre|enih etiolo{kih dimenzija homicida. O-ekuje se da }e se i ovom prilikom pokazati smislenom i korisnom u razmatranju veza izme|u socijalnog konteksta i razli-utih dimenzija homicidnog nasilja.

Fenomenolo{ke promene ubistava u Srbiji tokom devedesetih

Po-etkom 90-ih godina proteklog veka, upravo u vreme otpo-injanja socijalno-ekonomske tranzicije, raspada SFRJ i prate}ih ratova, u Srbiji je do{lo do zna-ajnih i dramati-nih fenomenolo{kih promena u vezi sa homicidnim nasiljem, koje su u me|uvremenu postale njegovu manje ili vi{e trajno obe}je. Karakteristi-ne fenomenolo{ke promene ubistava u Srbiji tokom 90-ih godina u odnosu na prethode}e decenije, jesu slede}e: (1) apsolutni i relativni porast instrumentalnih homicida; (2) pojava "profesionalnih" ubistava, po pravilu vr{enih na javnim mestima, pred velikim brojem gra|ana i na na-in koji dramtizuje ose}anje nebezbednosti; (3) rast stope ekspresivnih ubistava u proseku od oko 50 procenata; (4) eskalacija upotrebe vatrenog oru`ja kao sredstva izvr{enja; (5) opadanje efikasnosti policije u rasvetljavanju ubistava; (6) porast ubistava u ve}im gradovima u apsolutnom i u relativnom smislu i (7) utrostru-enje stope ubistava iz nehata.

Sve do poslednje decenije XX veka, ubistva na doma}im prostorima nisu predstavljala ekstremni socijalni problem: njihova stopa je u evropskim, naro-ito svetskim razmerama bila relativno niska, stopa rasvetljenosti je bila relativno visoka i uglavnom je prema{ivala 90 procenata, dok su se instrumentalna ubistva pojavljivala prili-no retko. No, sa po-etkom 90-ih, takva slika se vidljivo menja: osetni porast broja prijavljenih lica za izvr{enje razli-utih oblika ubistva po-inje ve} 1991. godine, da bi sredinom decenije kulminirao (Tabela 1). No, ono {to je posebno karakteristi-no za sam po-etak 90-ih jeste upadljiv porast stope ubistava u ve}im gradovima Srbije, posebno u Beogradu, u kome su frekvencije ubistava i ubistava u poku{aju

u prvim godinama 90-ih utrostru-ene u odnosu na sredinu 80-ih (Tabela 2). Stope ubistava u svr{enom obliku u Beogradu su u 1992. i 1993. godini dostigle nivo od 4.7, odnosno, 4.4 na 100.000 stanovnika. Ubistva na doma}im prostorima su sa po-etkom tranzicije, definitivno postala prevashodno urbani fenomen i, osobito, problem najve}eg grada Srbije.

Tabela 1. Prijavljena lica za izvr{enje krivi-nog dela ubistva, ubistva na mah i ubistva iz nehata u Republici Srbiji (1990-1998)⁴

Godina	Prijavljeni za ubistvo ili ubistvo na mah (N)	Indeksi 100=1990.	Prijavljeni za ubistvo iz nehata (N)	Indeksi 100=1990.
1990.	393	100,0	16	100,0
1991.	505	128,5	11	68,7
1992.	464	118,1	30	187,5
1993.	551	140,2	36	225,0
1994.	526	133,8	25	156,2
1995.	561	142,7	14	87,5
1996.	541	137,6	26	162,5
1997.	575	146,3	12	75,0
1998.	475	120,9	16	100,0
1999. ⁵	456	116,0	12	75,0
2000.	395	100,5	14	87,5

Tabela 2. Krivi-na dela ubistva i ubistva u poku{aju prijavljena nadle`nom javnom tu`ocu u Beogradu (1985-1993)⁶

Godina	Ubistva (N)	Ubistva u poku{aju (N)	Σ
1985.	27	25	52
1986.	24	12	36
1987.	29	13	42
1988.	28	21	49
1989.	26	23	49
1990.	29	46	75
1991.	55	70	125
1992.	76	81	157
1993.	72	50	122

4 Izvor: Statisti-ki bilteni Saveznog zavoda za statistiku br: 1902, 1909, 1948, 1950, 1990, 1992, 2034, 2035, 2065, 2079, 2117, 2118, 2162, 2164, 2205, 2207, 2239, 2245, 2280, 2282, 2321 i 2322, Beograd: Savezni zavod za statistiku. Prikazane frekvencije ne obuhvataju slu-ajeve u kojima su krivi-ne prijave odba-ene usled ocene tu`ilaca da prijavljeno delo nije krivi-no delo za koje se goni po slu`benoj du`nosti, odnosno, umanjene su za brojeve iz potkolona

Uporedo sa op{tom rasprostranjeno}u rastao je i broj nerasvetljenih ubistava, koji je ve} 1991. godine dostigao 30 procenata ukupnog broja izvr{enih ubistava. Zna-ajan obim nerasvetljenih ubistava postao je relativno trajno fenomenolo{ko obele`je nakon 80-ih, kada se -ak i u Beogradu kretao ispod 10, pa i ispod 5 procenata (Tabela 4). Porast stope nerasvetljenih ubistava zaustavljen je sredinom 90-ih, ali na relativno visokom nivou: tokom poslednje decenije, relativno u-e{e nerasvetljenih ubistava u Srbiji kretalo se u proseku od 25-30 procenata.⁷

"nema dela i opasnosti" unutar kolona "postupak nije pokrenut" u standardnim tabelama sa oznakom 3 i 1-3 Statisti-kih biltena SZS.

5 Frekvencije prijavljenih lica u 1999. i 2000. godini ne uklju-uju frekvencije prijavljenih na Kosovu i Metohiji, budu}i da Savezni zavod za statistiku ne raspola`e tim podacima. Na Kosovu i Metohiji je 1998. godine, prijavljeno 49 lica za izvr{enje ubistva ili ubistva na mah i 2 lica za ubistvo iz nehata.

6 Podaci o prijavljenim krivi-nim delima ubistva i poku{aja ubistva pribavljeni su li-no iz evidencije Okru`nog javnog tu`ila{tva u Beogradu, uz napomenu da se ne odnose na dela iz krivi-nih prijave koje je nadle`ni javni tu`ilac odbacio na osnovu ocene da prijavljeno delo nije krivi-no delo za koje se goni po slu`benoj du`nosti ili drugih razloga iz -l. 153. st. 1. Zakona o krivinom postupku ("Slu`beni list SFRJ", br. 4/77, 36/77, 14/85, 74/87, 57/89, 3/90 i "Slu`beni list SRJ", br. 27/92).

7 Videti: Vukovi}, M. (2002) "Otkrivanje krivi-nih dela nasilja", u: Radovanovi}, D. (ur.) *Delikti nasilja - krivi-nopravni i kriminolo{ki aspekt*, Beograd: Institut za kriminolo{ka i sociolo{ka istra`ivanja, str. 369.

Tabela 4. Zastupljenost nerasvetljenih ubistava i poku{aja ubistva u Beogradu (1985 -1993)⁸

Ubistva čiji izvr{oci nisu otkriveni	Go d i n a								
	85'	86'	87'	88'	89'	90'	91'	92'	93'
N	1	2	2	5	5	16	44	49	39
%	1,9	5,5	4,8	10,2	10,2	21,3	35,2	31,2	31,9

Za fenomenologiju ubistava u Srbiji 90-ih je karakteristi-na i zna-ajna eskalacija upotrebe vatrenog oru`ja pri vr{enju ubistava: dok je tokom 80-ih tek svako -etvrto ubistvo vr{eno vatrenim oru`jem, od 1991. godine pa nadalje upotreba vatrenog oru`ja redovno prema{uje 50 procenata.<sup>9</sup> Automatska pu{ka i bomba kao sredstvo izvr{enja, na doma}im prostorima su se pojavile upravo u prvim godinama devedesetih. Ukorak sa apsolutnim i relativnim porastom upotrebe vatrenog oru`ja, rastao je i apsolutni broj ubistava iz nehata, koja su po pravilu vr{ena upravo ovim sredstvom: u Beogradu je, na primer, u 1992. i 1993. godini izvr{eno najmanje trostruko vi{e ubistava iz nehata u odnosu na bilo koju godinu iz vi{edecenijskog prethodnog perioda.

Tranzicija, rat i ubistva – dramtizacija socijalnih faktora nasilja

Kao zemlja pogo|ena negativnim produktima tranzicije i krize bezbednosti Srbija je, na `alost, tokom poslednje decenije figurirala kao prostor u kome je {iroko pru`ena prilika za testiranje validnosti i dometa niza sociolo{kih koncepata o nasilju, po-ev od sociopozitivisti-kih koncepcija, preko kulturolo{kih koncepata, koncepata o izlo`enosti nasilju i nasilni-kim modelima i ekolo{kog pristupa fenomenu nasilja, pa sve do kontrolnih i neoklasi-nih koncepata. Gotovo sve ono {to je u okviru sociolo{ke orijentacije u kriminologiji igde pomenuto kao mogu}i faktor nasilni-kog kriminala, steklo se kao realnost doma}ih prostora na kraju XX veka: to je, istovremeno, osna`ilo izvesnost relevantnosti odre|enih sociolo{kih faktora, ali i iskomplikovalo procene o njihovoj hijerarhiji s obzirom na zna-aj i op{tost.

Poku{aj dovo|enja u vezu stopa ubistava sa tranzicijom i ratom kao op{tim socijalnim kontekstom, vodi kroz apsolutnu ili delimi-nu afirmaciju gotovo -itavog spektra navedenih koncepcija i

8 Podaci poti-u iz evidencije Okru`nog javnog tu`ila{tva u Beogradu i pribavljeni su li-no.

9 Simeunovij-Pati}, B. (2001) "Odnos modela formalne kontrole vatrenog oru`ja i rizika viktimizacije ubistvom", *Bezbednost*, 3, str. 329.

ishodi izdvajanjem nekoliko osnovnih posreduju}ih faktora za koje se pretpostavlja da su relevantni i za

koje se mo`e re}i da su u Srbiji po-ev od 90-ih delovli simultano, konstantno i kompleksno. To su:

1. Ekonomska deprivacija velikog dela stanovni{tva, manifestovana kao apsolutna deprivacija (siroma{tvo) i relativna deprivacija (raslojavanje i polarizacija);
2. Dru{tvena dezorganizacija karakterisana anomijom i redukcijom legitimnih na-ina obezbe|ivanja egzistencije;
3. Izlo`enost nasilju, nasilni-kim modelima i rast tolerancije na nasilje;
4. Rasprostranjenost vatrenog oru`ja i
5. Pad efikasnosti formalne kontrole kriminala, prvenstveno opadanje efikasnosti policije u rasvetljavanju krivi-nih dela.

Ekonomska deprivacija, dru{tvena dezorganizacija i ubistva

Ekonomska deprivacija i dru{tvena dezorganizacija se mogu dovesti u vezu kako sa eskalacijom ekspresivnog, tako i instrumentalnog nasilja. Nezaposlenost, hroni-na egzistencijalna nesigurnost, bezizlaznost, besperspektivnost, nizak materijalni status, visoka ekonomska nejednakost (relativna deprivacija), mnogo puta su se empirijski potvrdile kao fenomeni koji stoje u zna-ajnoj negativnoj vezi sa stepenom socijalne i interpersonalne tolerancije, snagom dru{tvene organizacije, autoritetom prosocijalnih i nenasilnih vrednosti, funkcionalno-}u porodica i socijalnom kohezijom.¹⁰ Ekonomska deprivacija je sna`an iritabilni faktor koji povla-i -itav niz posledni-nih deprivacija. Do`ivljaj sebe kao ekonomski i socijalno marginalizovane osobe, za -oveka je bez sumnje izuzetno stresogeno iskustvo: percepcija sopstvenih `ivotnih {ansi kao gubitni-kih, svakako ostvaruje nekakve efekte i na pona{anje -oveka. Relativna

10 Videti: Williams, K., Flewelling, L. (1989) "The Social Production of Criminal Homicide: A Comparative Study of Disaggregated Rates in American Cities", *American Sociological Review*, 53, str. 421-31; Gartner, R. (1990) "The Victims of Homicide: A Temporal and Cross-National Comparison", *American Sociological Review*, 55, pp. 92-106; Chan, J., Lee, S. (1996) "Homicide, Age and Economic Conditions", u: Riedel, M., Boulahanis, J. (eds.) *Lethal violence-Proceedings of the 1995 Meeting of the Homicide Research Working Group*, Washington, DC: U.S. Department of Justice, NIJ, str. 73-80, itd.

deprivacija, odnosno, strukturalno ograni- enje pristupu ekonomskim i socijalnim resursima, na individualnom nivou provocira hroni- ni do`ivljaj socijalne neadekvatnosti i inferiornosti.<sup>11</sup> Ekspresivno nasilje koje je impulsivno, eksplozivno i ponekad, naizgled nemotivisano, moglo bi da bude u vezi i sa kumulacijom serije stresova koji pored ostalog, mogu biti i proizvod strukturalnog (gubitni- kog) polo`aja -oveka. Gubitkom ekonomskih {ansi, -ovek po pravilu gubi i niz mnogih drugih, a pod pritiskom stalnih i nagomilanih deprivacija neminovno dolazi do opadanja tolerancije na frustracije i osloba|anja agresivnih potencijala,¹² naj- e}e abeagovanjem u porodici i unutar sekundarnih grupa. Vra}anje agresiji kao "preteoretinom" modelu odgovora na frustraciju, mogu}e je uvek u dovoljno iritabilnim uslovima.

Na drugoj strani, ulazak u kriminal i vr}enje instrumentalnog nasilja mo`e se, najpre, tuma- iti kao posledica odsustva drugih realnih i legalnih egzistencijalnih mogu}nosti<sup>13</sup>. Rizik za instrumentalno nasilje se po prirodi stvari uve}ava sa razvitkom kriminalne ekonomije koja cveta upravo u uslovima dezorganizacije u socijalnom sistemu. Ulazak u kriminal mo`e se dovesti u vezu i sa percepcijom slabe `ivotne perspektive; on mo`e biti posledica eskalacije taktika socijalne kompeticije i spremnosti na rizik kao jedinih preostalih mogu}nosti za ekonomski deprivirane osobe koje su izgubile nadu da }e ikada mo}i da poprave svoj polo`aj legalnim sredstvima.<sup>14</sup> Veza izme|u kriminalnog tr`ista i ubistava uglavnom se smatra nespornom: ubistvo je -esto ishod konflikata u vezi sa tr`item i novcem, sredstvo eliminacije rivala, uklanjanja ili zastra}ivanja svedoka.¹⁵ I samo stupanje u kriminalnu subkulturu po pravilu pre ili kasnije vodi u nasilje: kriminalne grupe su nasilne po svojoj definiciji. U njima se prakti- no sve reguli}e pretnjom nasiljem i samim nasiljem kao instrumen-

tom osiguranja me|usobnih obaveza ili uspostavljanja hijerarhije. Moglo bi se pretpostaviti da su mnoga od nerasvetljenih ubistava u Srbiji po- ev od 1990. godine izvr}ena upravo u takvom kontekstu.

Dimenzije ekonomske deprivacije velikog dela stanovni{tva Srbije po- etkom 90-ih, nesumnjivo su bile vrlo velike. Pored toga {to ekonomska deprivacija ve}ine prirodno prati tranziciju iz dirigovane ekonomije u kapitalizam, -injenica je da je i pre otpo- injanja tranzicionog procesa ekonomija zemlje ve} bila pred kolapsom, te su se na ve} postoje}e, nadovezale i nove egzistencijalne nesigurnosti proistekle iz prestanka ekonomskih i socijalnih garancija po osnovu stalnog zaposlenja. Privatizacija se odvijala pod slabom formalnom kontrolom dezavuisanog sistema {to je uslovilo brzu i visoku polarizaciju i dalji pad neformalnog sistema vrednosti.

Posledice svega navedenog dodatno su ote`ane ratom i ekonomskim sankcijama UN iz 1992. godine, {to je uslovilo ne samo brzohodno osiroma{enje ve}ine stanovni{tva, ve} i nastavak procesa polarizacije ratnih ekonomskih profitera i ostalih, tranzicionih dobitnika i gubitnika, dok se srednji sloj najve}im delom utopio u one druge. Za ve}inu stanovni{tva po- etak ekonomske i socijalne tranzicije ozna- io je nastupanje novih "pravila igre" koja su ih zatekla u vrlo nepovoljnoj i bezizglednoj poziciji: samo u periodu izme|u 1989. i 1993. godine, dru}tveni proizvod zemlje je prepolovljen, industrijska proizvodnja i visina dohotka po glavi stanovnika u SRJ opale su skoro tri puta¹⁶, dok je stopa nezaposlenosti porasla sa 17 na 24 procenata. U 1993. godini, blizu 40 procenata jugoslovenske populacije nalazilo se na granici siroma{tva¹⁷. Srbija je dobila

15 Blumstein, A. (1995) "Youth Violence, Guns, and the Illicit Drug Industry", *Journal of Criminal Law and Criminology*, 86 (1), str. 10-36.

11 Ose}anje stida (*shame*) Gilligan razmatra kao najva`nji generator biheioralnog nasilja: svrha nasilja zapravo je ubla`avanje intenziteta srama i njegova zamena suprotnim ose}anjem - ponosom. Strukturalno nasilje i relativna deprivacija, ne samo da "sistematski posramljuju" i dramtizuju do`ivljaj socijalne inferiornosti, ve} -itavim slojevima ljudi ograni- avaju mogu}nost reparacije samopo{tovanja drugim sredstvima, te nasilni odgovor na povredu *selfa* u interperosnalnim konfliktima ostaje jedini izbor: "*nasilje je poslednje sredstvo, strategija kojoj }e se pribе}i onda kada nema alternative*". Gilligan, J. (1997) *Violence: Reflections on a National Epidemic*, New York: Vintage Books, str. 112.

12 Landau, S. F. (1984) "Trends in violence and aggression: A cross-cultural analysis", *International Journal of Comparative Sociology*, 25, str. 133-158.

13 Taylor, I. (1999) *Crime in context: A Critical Criminology of Market Societies*, Cambridge: Polity Press.

14 Videti: Wilson, M., Daly, M. (1997) "Life Expetancy, economic inequality, homicide, and reproductive timing in Chicago neighbourhoods", *BMJ*, 314 (7089):1271.

16 Dohodak po glavi stanovnika u Srbiji je u periodu od 1989-1993. godine progresivno opadao i to od 3000\$ u 1989. godini, do 1220\$ u 1993. godini. U periodu od 1993-1998. godine zabele`en je njegov blagi porast (1998. godine dohodak po stanovniku je iznosio oko 1600\$), da bi 1999. godine, usled posledica bombardovanja SRJ od strane NATO-a on, prema proceni Grupe 17, opao na ne{to ispod 1000\$, dok je stopa nezaposlenosti te godine prema{ila 30%. Videti: Grupa 17 (1999) *Zavr{ni ra- un - Ekonomske posledice NATO bombardovanja: procena {tete i sredstava potrebnih za ekonomsku rekonstrukciju Jugoslavije*, (M. Dinki} red.), Beograd: Stubovi kulture, str. 165-166.

17 Istra`uju}i efekte socijalnih i ekonomskih promena u postkomunisti- kim dru}tvima na strukturalni polo`aj i svakodnevni `ivot ljudi, Nikoli}-Ristanovi} utvr|uje da je prevalentni broj ispitanika u Srbiji iskusio ekstremno rapidno pogor}anje ekonomske sigurnosti tokom 1993. godine usled ekonomskih sankcija i hiperinflacije, {to je predstavljalo "*ok od koga se jo} uvek nisu oporavili*". Nikoli}-Ristanovi}, V. (2002) *Social Change, Gender and Violence: post-communist and war affected societies*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, str. 34.

klase "novih siromašnih" i "novih bogatih". Nejednakost kao relativna deprivacija, danas se od strane mnogih sociopozitivista označava kao snažnji faktor nasilja nego što je to siromaštvo (apsolutna deprivacija).¹⁸

Nezaposlenost, ekonomsko propadanje, hronična egzistencijalna nesigurnost, nagla i nepravedna ekonomska polarizacija, uticali su ne samo na pad socijalne i interpersonalne tolerancije, već i na slabljenje društvene organizacije, funkcionalnosti porodica i pad autoriteta prosocijalnih i nenasilnih vrednosti. Konačno, ograničavajuće objektivne socijalne okolnosti, ali i dramatična ekonomska polarizacija društva pronašena senkom sumnjive privatizacije,¹⁹ mogli su da utiču i na vrednosno prihvatanje kriminala, pa i instrumentalnog nasilja kao legitimnog u takvom (nepravednom) poretku stvari²⁰. Pogodnost privatizacije rasprodajom društvene imovine u besćenje iskoristili su malobrojni iz ondanje političke elite (to je ne samo u startu iskompromitovalo ideje demokratije i pluralizma, već je uslovlilo dodatno uvođenje socijalnih razlika, kao i dalju eroziju i formalnog i neformalnog normativnog sistema. Možda je upravo to jedan od razloga romantizacije i idolizacije kriminalaca u domaćoj javnosti koja je bila prisutna u prethodnoj deceniji: neki od njih su (makar u određenom periodu) bili široko prihvaćeni kao modeli "buntovnika sa razlogom".

Ekonomska deprivacija, rast kompetitivnosti, redukcija solidarnosti, razaranje socijalne kohezije i uopšte, socijalnog kapitala, međusobno su se reprodukovale, reprodokovale i amplifikovale, vodeći u

stanje potpune društvene deregulacije karakterisane ne samo raspadom neformalnog sistema vrednosti već i slabljenjem samog formalnog sistema, (to je stvaralo uslove za sve dublju dezorganizaciju koja je ishodila još višim stopama kriminala i ukupnog nivoa nasilja u društvu sa povratnim pozitivnim efektom na stepen dezorganizacije u ukupnom socijalnom sistemu: ciklus deprivacija, nasilja i dezorganizacije društva, bio je zatvoren.

Mada se ubistva po pravilu opažaju znatno dramatičnije od ostalih oblika nasilja, ona se potvrđuju kao sastavni i zavisni deo problema nasilja kao celovitog fenomena. Postoje empirijska svedočanstva o tome da su mnogi drugi oblici nasilja u Srbiji beležili ili sličnu ili još snažniju eskalaciju: u porastu su bila i samoubistva²¹, nasilje u porodici²², razbojništva, razbojničke krađe, iznude, otmice, ucene i ostali oblici instrumentalnog nasilja uvećani su daleko značajnije nego instrumentalna ubistva.²³ Svedoci smo bili porasta političkog nasilja, a postoje sigurne indikacije da je raslo i nasilje kriminalnih organizacija. Ekološki pristup nasilju kao celovitom fenomenu podložnom (pored ostalog) delovanju strukturalnih i institucionalnih faktora koji imaju opšti domet, čineći da se nasilje prostire u kontinuumu od porodičnog, preko uličnog i mafijaškog do političkog, uz konstantno i neumitno međusobno uticanje svih njegovih kategorija,²⁴ čini se

18 Blau, J., Blau, P. (1982) "The cost of inequality: metropolitan structure and violent crime", *American Sociological Review*, 47, pp. 114-129; Unnithan, P., Whitt, P. (1992) "Inequality, economic development and lethal violence: A cross-national analysis of suicide and homicide", *International Journal of Comparative Sociology*, Vol. 33, 3-4, str. 182-196.

19 Jedno istraživanje iz tog doba je pokazalo da je po-etak privatizacije u Srbiji, koja je delimično nesumnjivo bila forma ekonomskog kriminala gde je društveni kapital prodavan u besćenje povlačenim pojedincima iz političkih i ekonomskih elita, od strane dve trećine građana Srbije doživljen kao "ista pljačka". Prema: Vuković, S. (1995) "Some aspects of the privatization in Serbia", *Sociološki pregled*, Vol. 26, 2, str. 198.

20 Rezultati istraživanja ubistava u Beogradu izvršenih u periodu od 1985-1993. godine, koje je sprovedeno od strane autorke ovog rada, pokazali su da je za mnoge od izvršilaca instrumentalnih ubistava tokom prvih godina 90-ih, a naročito za izvršioce homicida u kontekstu teškog razbojništva, bilo karakteristično da su na svoje delo gledali kao na "jedini način" popravljajući svoje ekonomske pozicije, budući da su sebe najčešće doživljavali kao ekonomski potpuno potisnute i bez ikakvih šansi da "poštenim radom" sebi omoguće da "ive pristojno". Nijedan od njih nije propustio priliku da svoje delo uporedi sa "grabežom" drugih, jer, "u ovoj zemlji ima samo onaj koji krade".

21 Uvidom u evidenciju Gradskog zavoda za statistiku Beograda utvrđeno je da je na području Beograda u periodu od 1985-1990. godine vršeno u proseku 131 samoubistvo godišnje (sa rasponom od 105 do 165), dok je taj broj za period 1991-1996. godine iznosio 217.5 (sa rasponom od 189 do 243).

22 Istraživanja sprovedena tokom poslednje decenije pokazala su da psihološki nasilje u porodici trpi skoro svaka druga žena u Srbiji, dok je svaka trećina izložena fizičkom i/ili seksualnom nasilju. Videti: Vidaković, I. (2002) "Rasprostranjenost nasilja u porodici", u: V. Nikolić-Ristanović, (ur.) *Porodično nasilje u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, str. 13-15; Nikolić-Ristanović (1998) "War and Crime in the former Yugoslavia", u: Ruggiero, V., South, N., Taylor, I. (eds.) *The New European Criminology*, London: Routledge, str. 473. Porast porodičnog nasilja nad ženama Nikolić-Ristanović vidi kao krajnji ishod pogoršanja unutarporodičnih relacija pod snažnim uticajem ekonomskih promena proisteklih iz tranzicije društva ka tržišnoj privredi. Više o tome: Nikolić-Ristanović, V. (2002) *Social Change, Gender and Violence: post-communist and war affected societies*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, str. 81-83.

23 Razbojništva i razbojničke krađe su tokom 90-ih beležili rekordan porast u odnosu na sve ostale oblike kriminalnog nasilja: samo u periodu od 1991-1994. godine, broj prijavljenih lica za izvršenje ovih dela uvećan je gotovo petostruko. Videti: Knežić, B., Jovanović, S. (2003) "Razbojništva i razbojničke krađe", *Temida*, 3, str. 13.

24 Moser, C., Winton, A. (2002) *Violence in the Central American Region: Towards an Integrated Framework for Violence Reduction*. Overseas Development Institute, Working Paper 171. (www.odi.org.uk/pppg/publications/working-papers/).

korisnim za obja{njavanje prirode i stepena socijalne dezorganizacije i "nasilni-ke (mal)organizacije", gde je porast ubistava samo jedan od simptoma dubokih strukturalnih i sistemskih poreme}aja ~ije }e se posledice bez sumnje jo{ dugo trpeti.

Izlo`enost nasilju, nasilni-kim modelima i rast tolerancije na nasilje

Danas postoje sna`ne indikacije da ukupna izlo`enost nasilju, bilo kao skup li-nih do`ivljaja viktimizacije ili posmatranje i u-enje nasilni-kih izraza od razli-utih modela po-ev od roditelja, preko {kol-skih, uli-nih i medijskih junaka pa ~ak i do pred-stavnika dr`avnog autoriteta ima veliku va`nost za dalje umno`avanje nasilja, ostvaruju}i dejstvo na dva na-ina: kroz mehanizam ciklusa deprivacije i nasilja (elaboriran u okviru frustracionih teorija agresivnosti) ili putem usvajanja nasilni-kih obrazaca regulisanja konflikata i kontrole drugih ljudi (razmatranim u okviru teorija socijalnog u-enja). U okviru koncepta o "ciklusu deprivacije i nasilja", iskustvo direktne nasilni-ke viktimizacije smatra se va`nim faktorom budu}eg nasilni{tva: fizi-ki ili emotivno zlostavljana deca, u odraslom dobu ponavljaju pona{anje svojih roditelja postaju}i i sami nasilnici.²⁵ Ova povezanost je mnogo puta empirijski potvr}ivana, mada i osporavanja od strane autora koji vertikalnu transmisiju nasilni{tva obja{njavaju nasledno{u dimenzija psihi-ke strukture, pre svega impulsivnosti i agresivnosti.²⁶ Ipak, prili-no je ra{iren stav o tome da iskustvo nasilni-ke viktimizacije, kao i neposredna izlo`enost nasilju (posmatranje realnog nasilni-kog doga}aja), izazivaju niz negativnih efekata kod `rtve (ili posmatra-a): takva iskustva afirmi{u agresivni stil pona{anja, pove}avaju osetljivost na agresivne ispade, redukuju kontrolu agresivnosti, deformi{u sposobnost za adekvatno razre{enje konflikata i desenzitizuju na nasilje.²⁷

U-enje agresivnog pona{anja elaborirano je u okviru teorije socijalnog u-enja: usvajanje nasilni-kog biheviornog stila vr{i se posredstvom modela; procesom "modelovanja" se u-i ne samo kako, ve} i kada se mo`e (ili treba) biti agresivan;

25 Videti: Walshe-Brennan, K. S. (1997) "A Socio-Psychological Investigation of Young Murderers", *British Journal of Criminology*, 1, str. 58-63.

26 DiLalla, L.F., Gottesman, I.I. (1991) "Biological and genetic contributors to violence-Widoms untold tale", *Psychological Bulletin*, 109, str. 125-129.

27 Browne, K., Herbert, M. (1997) *Preventing Family violence*. Chichester: John Wiley & Sons, pp. 290-91; Fantuzzo, W., Mohr, K. (1999) "Prevalence and Effects of Child Exposure to Domestic Violence", *The Future of Children*, Vol. 9, 3, str. 26.

ukoliko je posmatrano nasilje realisti-no, frekventno i nagra}eno (ili neka`njeno), uve}ava se {ansa da bude imitirano od strane posmatra-a.<sup>28</sup> Kulturne vrednosti, pristupa-nost oru`ja i izlo`enost modelima koji neka`njeno vr{e nasilje, formiraju i u-vr{u}uju afirmativne stavove prema nasilni-kom pona{anju. Nasilni-ki model postaje prihvatljiv ne samo kao forma emocionalne ekspresije, ve} i kao metod kontrole drugih ljudi.²⁹ Procesom nasilni-kog modelovanja, nudi se ~itav spektar ma-o-stavova koji se od strane posmatra-a usvajaju kao po`eljan na-in razre{enja mnogih interpersonalnih problema.<sup>30</sup> Mediji mogu dati veliki doprinos negativnom modelovanju i upornom odr`avanju seta stereotipnih ma-o-nasilni-kih vrednosti i ohrabrivanju njihovog odabira kao strategije re{avanja razli-utih interpersonalnih problema. Nekriti-ko medijsko prikazivanje nasilja osim toga, mo`e dovesti i do desenzitizacije³¹ i porasta tolerancije na nasilje i patnju drugih, kao i ja-anja legitimiteta nasilja.

Tokom protekle decenije u Srbiji, prilika za neposrednu i posrednu viktimizaciju, izlo`enost nasilju i nasilni-ko modelovanje, bilo je previ{e. Najpre, izlo`eno{u nasilju u porodici,³² a zatim i nasilju unutar {ireg socijalnog konteksta. Atmosfera rata bila je sna`no dramatizovana agresivnim medijskim slikama i porukama u funkciji potkrepljenja oficijelnih stavova u vezi sa krizom spolja{nje bezbednosti koje su sasvim sigurno imale lo{ efekat na definisanje nasilja i opredeljenje povodom njegove prihvatljivosti i opravdanosti. Na krizu spolja{nje bezbednosti sistemski se odgo-

28 Bandura, A. (1965) "Influence of model's reinforcement contingencies on the acquisition of imitative responses", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1, str. 589-595; Donnerstein, E., Berkovitz, L. (1981) "Victim reactions in aggressive erotic films as a factor in violence against women", *Journal of Personality and Social Psychology*, 41, str. 710-724.

29 Goldstein, J. H. (1986) *Aggression and Crimes of Violence*. New York: Oxford University Press.

30 Prisuta, R. H. (1979) "Televised Sports and Political Values", *Journal of Communication*, 29(1), str. 94-102.

31 Desenzitizacija na nasilje je proces hroni-nog izlaganja nasilnim sadr`ajima koji vremenom rezultuje posmatra-evim prihvatanjem nasilni{tva kao uobi-ajenog i "normalnog" pona{anja i izostankom svake kriti-ke reakcije na njega.

32 Nedavno sprovedeno istra`ivanje porodi-nog nasilja u Srbiji pokazalo je da je 38.4% `ena koje su prijavile viktimizaciju fizi-kim ili seksualnim nasiljem izjavilo da su poslednjem nasilnom ~inu u porodici prisustvovala i deca, od kojih je 44% i samo tom prilikom direktno viktimizirano fizi-kim nasiljem. Nikoli}-Ristanovi}, V. (2002) "Nasilje nad decom u primarnoj i sekundarnoj porodici", u: V. Nikoli}-Ristanovi}, (ur.) *Porodi-no nasilje u Srbiji*, op. cit. str. 89.

varalo "povratkom (ratni-koj) tradiciji"³³, ja-anjem nasilni-kih vrednosti i stavova i nu|enjem "legitimnih" ventila za oslob|enje nagomilanih napetosti i frustracija. Nacionalizam, seksizam i ideolo{ka ostru{enost, neki su od takvih "legitimnih" kanala koji su na veoma mnogo na-ina povezani sa nasiljem uklju-uju}i i homicidno, a "oru`je u rukama" postalo je deo kulturolo{kog identiteta "prave mu{kosti"³⁴. Nikoli}-Ristanovi} prime}uje da su "nacionalisti-ka retorika i ratna propaganda u Srbiji samo sporadi-no otvoreno pozivale na agresiju i napad na druge narode", te da su pri-e u vezi sa ratom "smi{ljeno kori{ene na na-in kojim se manipulisalo ose}anjima ljudi prema njihovoj ugro`enoj 'bra}i' u drugim delovima biv{e Jugoslavije i podsticala odluka da se mobili{u kako bi im pomogli da za{tite svoju teritoriju i porodice".<sup>35</sup> Vrlo je izvesno da definisanje nasilja kao "neophodnog", "nu`nog" ili "neizbe`nog" zarad nekog cilja, upadljivo i relativno trajno pro{iru}e polje legitimnosti samog nasilja kao sredstva.

S tim u vezi treba se osvrnuti i na prve godine politi-kog pluralizma u Srbiji. Nenaivnuta na disonantne tonove politi-ke elite, javnost je bila izlo`ena prizorima ne samo najni`eg primitivizma u kontekstu me|usobnih borbi politi-kih partija, ve} i ogromnom koli-inom verbalnog, pa i fizi-kog nasilja kojima je takva borba vo|ena, opet u ime "vi{ih ciljeva". Pored toga {to su afirmativne poruke u vezi sa nasiljem dolazile neposredno od politi-kih lidera koji su ga se latili, a koji su u to vreme bili sna`ni autoriteti zna-ajno medijski zastupljeni, nasilje je postalo i usko povezano sa samom politi-kom ideologijom koja mu je obezbe|ivala "legitimitet". "Dr`ava je bila prva koja je, zloupotrebiv{i mo}, primenila nasilje i koja je preko medija i drugih izvora propagande, ohrabrivala me|unacionalnu mr`nju, ksenofobiju i kriminalne sklonosti i, na taj na-in, proizvodila istovremeno i motivisane u-inioce krivi-nih dela i za njih pogodne `rtve".³⁶

U vezi sa izlo`eno{u nasilnim modelima u medijima, treba podsetiti i na to da su se mnogi poznati beogradski kriminalci o-ijim su nedelima {irom Evrope ovda{nje generacije -itale i slu{ale tokom 80-tih godina, po-etkom 90-tih vratili u zemlju. Oni su se, naravno, vratili zato {to je uzdrmana Srbija postala "obe}ana zemlja" za kriminalnu ekonomiju, ali pri tome, nisu propu{tali neobi-no {iroke prilike da se intenzivno medijski izla`u kao ugla|eni i bogati biznismeni i uop{te, sposobni i uspe{ni mladi ljudi sa "sitnim nesta{lucima" u ranoj mladosti. Sigurno je da su hiljade mladi}a iz dramati-no osiroma{enih porodica primile jasnu poruku o tome {ta se mo`e postiti kriminalom i nasiljem³⁷, a do -ega dovodi komformisti-ki `ivot njihovih roditelja. Idolizacija kriminalaca i nasilnika, u vezi je i sa ratovima na tlu prethodne Jugoslavije, budu}i da su se mnogi od njih upe-atljivo eksponirali kao za{titnici "nacionalnih interesa" i "ratom ugro`enog stanovni{tva". Na drugoj strani, njihova idolizacija mogla je biti i nus-produkt odijuma mladih generacija prema tada vladaju}oj politi-koj eliti, budu}i da je op{te poznato da su se mnogi famozni nasilnici eksponirali kao istaknuti -lanovi nekih od tada{njih opozicionih politi-kih partija.

Desenzitizacija i deinhibicija na nasilje, po prirodni stvari, najbr`e se i najsigurnije razvijaju na temelju neposrednog iskustva: posmatranje ili u-estvovanje u ratu mo`e bitno da deformi{e inhibiciju agresivnog ispoljavanja, a kriti-na "lako}a" oduzimanja ljudskog `ivota tada mo`e postati relativno trajno li-no obele`je. Primera radi, me|u izvr{iocima ubistva u Beogradu tokom 1992. i 1993. godine u-esnici rata na prostorima prethodne Jugoslavije bili su zastupljeni sa 20 procenata.³⁸ Ovi izvr{ioeci su daleko -e{e od ostalih ubili osobu koju prethodno nisu poznavali ili sa kojom prethodno nisu imali sukobe, po pravilu su koristili vatreno oru`je uklju-uju}i i automatsko i dva puta -e{e od ostalih vr{ili su instrumentalna ubistva. Njihovi napadi bili su razorniji od onih koji su u-injeni od

33 Videti: Nikoli}-Ristanovi}, V. (2002) *Social Change, Gender and Violence...*, op. cit. str. 58-59.

34 Patrijarhalne vrednosti i militarizam me|usobno se poja-avaju: u ratu se od mu{karca zahteva da bude vojnik kao dokaz rodne adekvatnosti. Povratno, militarizam u-vr{uje seksizam i tradicionalnu rodnu socijalizaciju: sposobnost za ratovanje ("odbranu" i "za{titu") mu{ka je stvar, a spremnost da se ide u rat edukacijom se etablira kao "normativ mu{kosti". O tome vi{e u: Goldstein, J. S. (2001) *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: Cambridge University Press.

35 Nikoli}-Ristanovi}, V. (2002) *Social Change, Gender and Violence...*, op. cit. str. 71.

36 Nikoli}-Ristanovi}, V. (1999) "Viktimizacija kriminalitetom u Beogradu: Uticaj rata i dru{tvenih promena", *Temida*, 1, str. 39.

37 U to doba, oru`je i kriminal nisu figurirali samo kao metafora "racionalne" opcije za "generacije bez budu}nosti", ve} su kvazikulturolo{ki promovisani kao simboli "superiornog" socijalnog postignu}a i sastavni deo "mainstream-a" izniklog i prvobitno negovanog na temeljima "patriotskog" turbofolka, koji je kasnije "transformisan u nosioca urbanog duha... putem novih, visokobud`etnih spotova po ukusu novih bogata}a, "visokih" kriminalaca i novih srpskih biznismena, na odu{evljenje {iroke populacije `eljne glamura i bekstva od sumorne realnosti" (Kronja, I. "Smrtonosni sjaj: masovna psihologija i esketika turbo-folka", Feljon u listu *Danas* od 31.01.2001.).

38 Simeunovi}-Pati}, B. (2003) *Ubistva u Beogradu - kriminolo{ka studija*, Beograd: Vojnoizdava-ki zavod i Institut za kriminolo{ka i sociolo{ka istra}ivanja, str. 195.

strane ostalih ubica, {to je posledica ne samo odabira razornijih sredstava izvr{enja, ve} i bezobzirnosti: relativno trostruko ~e}, posledica njihovih napada je bila homocidno stradanje vi{e od jedne osobe. Sa stanovi{ta onoga {to je do sada poznato u kriminologiji, te{ko je precizno se opredeliti o zna~aju i isklju~ivosti uticaja fakti-kog u~e}a u ratu na kasnije te{ke nasilni-ke manifestacije: naime, me|u ubicama-biv{im ratnicima su znatno participirale osobe sa psihopatskim sklopom li-nosti. Uzima se kao pravilo da se violentna kriminalna aktivnost psihopata intenzivira u vreme ratova i stanja dru{tvene dezorganizacije. Rat je naime, "pogodna {ansa da psihopatski prestupnici sebe prika`u u sasvim druga-ijem svetlu nego {to ih kvalifikuje njihovo nasilni-ko pona{anje, {ansa da svoje destruktivno pona{anje preokrenu u 'herojsku borbu za op{te dobro', da ~ak sebe prika`u kao `rtvu koja strada zarad` vi{i}ih dru{tvenih ciljeva".³⁹

Rasprostranjenost vatrenog oru`ja i stope ubistava

Rast rasprostranjenosti i prisutpa-nosti vatrenog oru`ja mo`e se, najpre, odrediti kao va`an faktor eskalacije ubistava iz nehata u Srbiji po~etkom 90-ih: ona su po pravilu vr{ena upravo vatrenim oru`jem. Pored pristupa-nosti oru`ja, izlo`enost ma-o-modelima rodne identifikacije tako|e podsti-e odu{evljenje i radoznalost u vezi sa vatrenim oru`jem: ove okolnosti su neposredno generisale rizik vr{enja ubistava iz nehata od strane mladih osoba mu{kog pola kao tipi-nih izvr{ilaca ove kategorije ubistva.

Porast ekspresivnih ubistava tako|e se mo`e dovesti u vezu sa rastom op{te rasprostranjenosti i pristupa-nosti vatrenog oru`ja.⁴⁰ S tim u vezi, u literaturi je naro~ito ukazivano na zna-aj efekta prisustva vatrenog oru`ja, posredstvom koga se konflikt usmerava ka fatalnom ishodu. Naime, svojevremeno je eksperimentalno pokazano da ~ak i samo prisustvo vatrenog oru`ja u vidnom polju osobe koja je afektivno razdra`ena poja-ava bes i

rizik impulsivnog i agresivnog reagovanja.⁴¹ Pored toga, pretpostavlja se da trenutna odluka, doneta u stanju kratkotrajno povi{ene emocionalne tenzije ili alkoholisanosti, u odsustvu oru`ja nikada ne bi bila realizovana ili ne bi imala fatalne posledice.⁴²

Mada su u literaturi u prili-noj meri prisutni i stavovi kojima se negira zna-aj veze izme|u rasprostranjenosti vatrenog oru`ja i homocidnog rizika uz ukazivanje na ~ak pozitivan ("zastra{uju}i", op{tepreventivni) efekat naoru`anosti gra|ana na potencijalne izvr{ioce krivi-nih dela⁴³ ili potenciranjem efekta preme{anja na druga sredstva izvr{enja u odsustvu vatrenog oru`ja,<sup>44</sup> ~injenica je da je eskalaciju stope ubistava u Srbiji tokom poslednje decenije pratio i porast njegove op{te rasprostranjenosti: rat na prostorima biv{e Jugoslavije uticao je ne samo na to da povratnici sa rati{ta donesu veliku koli-inu vatrenog oru`ja, ve} i na to da se same kriminalne organizacije okrenu profitabilnoj trgovini: trgovini vatrenim oru`jem. Kroz Srbiju je tranzitirala velika koli-ina ove robe, a ne{to od toga je u njoj i ostajalo. Pored mnogih drugih, naoru`ali su se i sami gra|ani zapla{eni kriminalom: strah od kriminala se ina-e, smatra jednim od naj-e{i}ih razloga za nabavku vatrenog oru`ja.<sup>45</sup> O obimu rasprostranjenosti vatrenog oru`ja u op{toj populaciji govori i podatak do koga se do{lo u okviru Me|unarodnog istra`ivanja viktimizacije i straha od kriminala sprovedenog u organizaciji UNICRI⁴⁶ Instituta

39 Momirovi}, K. i sar. (2002), *Strukturalne razlike osobina li-nosti psihopata i nepsihopata*. Tehni-ki izve{taj, Institut za kriminolo{ka i sociolo{ka istra`ivanja, Beograd.

40 Ornehult, L., Eriksson, A. (1987) "Fatal firearm accidents in Sweden", *Forensic Science International*, 34, str. 257-266; Sloan, J. H. et al. (1988) "Handgun regulations, crime, assaults and homicide: A Tale of two cities", *New England Journal of Medicine*, 319(19), str. 1256-1262; Price, H. J. et al. (1997) "Reduction of Firearm-Related Violence Through Firearm Safety Counseling", *Archives of Family Medicine*, 6, str. 79-83, itd.

41 Berkowitz, L., Le Page, A. (1967) "Weapons as aggression-eliciting stimuli", *Journal of Personality and Social Psychology*, 7, str. 202-207.

42 Alpers, P., Morgan, B. (1995) *Firearm Homicide in New Zealand: victims, perpetrators and their weapons, 1992-94*. Material presented at the National Conference of the Public Health Association of New Zealand, Dunedin, 28 June.

43 Videti: Kleck, G. (1984) "Handgun only control: a policy disaster in the making", In: Kates, D. B. Jr. (ed.), *Firearms and Violence: Issues of Public Policy*. San Francisco: Pacific Institute, str. 167-199.

44 Efekat prisustva vatrenog oru`ja neki smatraju mitom dr`e}i se parole "ne ubija oru`je, ve} to ~ine ljudi" i isti-u}i da oni koji su po unutra{njoj intenciji re{eni da izvr{e zlo-in, u-ini}e ga bez obzira na to da li im je vatreno oru`je pri ruci ili nije. O tome videti: Leenaars, A.A., Lester, D. (1994) "Domestic and Economic correlations of Personal Violence in Canada and the United States", *Italian Journal of Suicidology*, 7-12; Kleck, G. (1984) "Handgun...", op.cit, i dr.

45 Harding, R W. (1983) "An ounce of prevention: Gun control and public health in Australia", *Australia and New Zealand Journal of Criminology*, 16, str. 1-19; Bankston, W. B. et al. (1990) "The influence of fear of crime, gender, and southern culture on carrying firearms for protection", *The Sociological Quarterly*, 31, str. 287-305.

46 United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute.

1996. godine, uključilo je i SR Jugoslaviju -ija je populacija reprezentovana uzorkom odabranim me|u gra|anima Beograda. Na pitanje o posedovanju varenog oru`ja u doma}instvu, eksplicitno potvrdno je odgovorilo -ak 29 procenata anketiranih. Gotovo tre}ina onih koji su potvrdno odgovorili na pitanje o posedovanju vatrenog oru`ja, kao razlog za njegovu nabavku navela je potrebu za{tite od eventualne viktimizacije.⁴⁷

Rezultati prethodno pomenutog istra`ivanja ubistava u Beogradu pokazali su da je po-etkom devedestih do{lo ne samo do obrnute participacije vatrenog i hladnog oru`ja u strukturi sredstava izvr{enja ubistava (relativna upotreba vatrenog oru`ja je sa 24 procenata u osamdesetim porasla na 52 procenata u prve tri godine 90-ih, dok je za upotrebu hladnog oru`ja va`ilo suprotno), ve} i do znatnog skra}ivanja perioda od nabavke oru`ja do izvr{enja ubistva ili poku{aja ubistva: -ak tre}ina osoba koje su upotrebile vatreno oru`je pri realizaciji ubistva u periodu od 1991-93. godine, ovo sredstvo je nabavila tek nekoliko dana ili najdu`e tri meseca pred kriti- ni doga|aj, {to je u prethodnom periodu bilo sasvim atipi- no i retko. Interesan je i rezultat da je upravo po-etkom 90-ih, me|u osobama koje su ubistvo ili poku{aj ubistva izvr{ile vatrenim oru`jem, dvostruko porasla zastupljenost onih koji su posedovali dozvolu za dr`anje i no{enje vatrenog oru`ja: zastupljenost takvih izvr{ilaca je u prve tri godine pro{le decenije dostigla 1/4. Ovaj podatak pored ostalog, mo`e da upu}uje i na mogu}nost odre|enog izvesnog efekta pristustva oru`ja, koji u dovoljno frustriraju}im okolnostima dolazi do punog izra`aja, odvla-e}i i najbanalniji konflikt ka fatalnom razre{enju.

Pad efikasnosti formalne kontrole kriminala

Opadanje efikasnosti formalne kontrole, pre svega, pad efikasnosti policije u rasvetljavanju krivi-nih dela i hap{enju njihovih izvr{ilaca, mo`e se smatrati u odre|enoj meri zna-ajnim za kretanje stope ubistava. Slaba efikasnost policije je, naime, mogla da "ohrabri" mnoge oportuniste kako na ulazak u kriminal i kriminalnu subkulturu koji sami po sebi pre ili kasnije neumitno vode u nasilje, tako i neposredno na vr{enje instrumentalnog nasilja uklju- uju}i i ubistva, u dru{tvu koje nije nudi-

lo puno legitimnih alternativa, a pri tome je imalo slabe sve odbrambene mehanizme.

Mnoga od ubistava koja su ostala nerасsvetljena, vr{ena su usred dana na javnim i prometnim mestima, pred velikim brojem ljudi, -ak i u neposrednoj blizini policijskih stanica: izrazito opadanje efikasnosti policije u rasvetljavanju profesionalno realizovanih i uop{te instrumentalnih ubistava koja se zbog svoje brutalnosti i beskrupuloznosti od strane gra|ana opa`aju kao najopasniji oblici nasilja, uticalo je dramati- no i na porast straha od kriminala i opadanje poverenja u nosioce njegove formalne kontrole, -ime se op{ta atmosfera u dru{tvu jo{ vi{e komplikovala, a nesigurnosti rase.⁴⁸ Pad efikasnosti formalne kontrole kriminala je tako i na jedan drugi, posredan na- in mogao biti u vezi sa porastom homicidnog i nasilja uop{te u Srbiji 90-ih: neefikasnost policije u pouzdanj u vezi sa porastom straha gra|ana od kriminala i opadanjem njihovog poverenja u sve dr`avne institucije, koji opet, sa sobom povla-e i niz drugih vrlo nepovoljnih posledica. Produkt straha od kriminala i opadanja poverenja u institucije, simptom su, posledica ali i uzrok daljeg razaranja kohezije gra|anja i socijalnog kapitala, {to amplifikuje porast nivoa nasilja u socijalnom sistemu, uklju- uju}i i ubistva.⁴⁹ Porast straha gra|ana Beograda od kriminala tokom 90-ih godina u odnosu na prethodnu deceniju, empirijski je potvr|ena u okviru anketa o viktimizaciji.⁵⁰

Zavr{ni osvrt

Srbija 90-ih godina proteklog veka se, u najkra}em, mo`e opisati kao zemlja u kojoj su se krize spolja{nje i unutra{nje bezbednosti poklopile, reprodukovale i nadahnjivale jedna drugu, dok su porast ubistava, nasilja uop{te i generalne desenzitizacije na nasilje postali upadljivo obele`je dru{tva. Ako se fenomenu nasilja pristupi holisti- ki,

48 Atmosfera nepoverenja bila je ote`ana i -injenicom da je policija tokom 90-ih "transformisana u pravcu pru`anja ve}e za{tite vladaju}oj eliti nego interesima gra|ana". Nikoli}-Ristanovi}, V. (1999) "Viktimizacija kriminalitetom...", op.cit. str. 39. Policija je od strane zna-ajnog dela gra|ana bila vi|ena kao isuvi{e militarizovana i politizovana, udarna pesnica re`ima u beskrupuloznoj borbi za konzervaciju rasporeda politi-ke mo}i: za adekvatnu kontrolu rastu}eg kriminala ona, sasvim o-igledno, nije bila spremna.

49 Lederman, D. et al. (2000) "Violent Crime: Does Social Capital Matter?" Washington: World Bank. Mimeographed, (www.worldbank.org/laccrime); Knack, S., Keefer, Ph. (1997) "Does Social Capital Have an Economic Payoff? A cross Country Investigation", *Quarterly Journal of Economics*, 112, str. 1251-1288, i dr.

50 Nikoli}-Ristanovi}, V. (1999) "Viktimizacija kriminalitetom...", op.cit. str. 35.

47 Nikoli}-Ristanovi}, V. (1998) "The International Crime Victim Survey in Belgrade (Federal Republic of Yugoslavia)", In: Hatalak, O et al. (eds.) *The ICVS in Countries in Transition. National Reports*. UNICRI, Publication No 62, Rome, str. 555.

uvi|a se da ono obitava i razvija se kroz mno{tvo razli- itih krugova u socijalnom sistemu, koji imaju brojne me|usobne dodirne ta-ke i me|uuticaje. Ekonomska deprivacija, socijalna deregulacija i dezorganizacija, nasilje i strah od kriminala bile su klju- ne re- i socijalnog konteksta u Srbiji toga doba.

Individualne adaptacije na takva stanja raznolike su, a mnoge od njih se mogu elaborirati terminima marginalnih individualnih dispozicija. Me|utim, -injenica da nasilje po pravilu raste u periodima socijalne dezorganizacije i anomalije, da deprivacije i trpljenje nasilja vode ka vr{enju nasilja, potpuno razvejava sumnji-avost u pogledu dometa socijalne intervencije u vezi sa prevencijom ubistava, kao i nasilja uop{te. Ukoliko bi se u- inio poku{aj u pravcu tra`enja odgovora na pitanje kako sa pozicija do sada poznatog umanjiti rizik ubistava, pove}ati unutra{nju bezbednost dru{tva i ubla`iti strah gra|ana od kriminala kao sasvim posebnog i vi{edimenzionalnog problema⁵¹, onda bi se u smislu delovanja na socijalne faktore mogle potencirati razli- ite aktivnosti na svim socijalnim nivoima, upravljene na: redukovanje op{te izlo`enosti nasilju i prilika za negativno modelovanje i nasilni-ku identifikaciju; promovisanje nenasilnih obrazaca komunikacije i razre{enja konflikata; sni`avanje op{te tolerancije na nasilje i izmena kulturolo{kih definicija o nasilju i njegovoj legitimnosti; ubla`avanje siroma{tva, stepena ekonomske polarizacije dru{tva i naro- ito, nejednakosti socijalnih {ansi; sistematsku formalnu kontrolu vatrenog oru`ja u cilju redukovanja njegove rasprostranjenosti i podizanje efikasnosti policije u rasvetljavanju kriminala. Naravno, -injenica da nasilje predstavlja fenomen u -ijoj etiologiji dominantno participiraju endogeni -inici, obavezuje na -itav spektar neposrednijeg i slo`enijeg preventivnog delovanja. No, to je komplementaran anga`man u sasvim drugoj ravni: dru{tvo sa manje nasilja svake vrste i niskom tolerancijom na nasilje nije samo cilj po sebi sa pretpostavljenim generalnopreventivnim potencijalom, ve} je i kon-

tekst koji i samim individualnim i grupnim preventivnim intervencijama pru`a izvesnije {anse.

Na samom kraju, treba re}i da jasne indikacije da su svi oblici nasilja, po-ev od nasilja u porodici pa do politi- kog i nasilja kriminalnih organizacija, ne samo me|usobno povezani, ve} i da nadahnjuju i reprodukuju jedni druge, name}u op{ti zaklju- ak da ra{irenost bilo kog oblika nasilja unutar socijalnog sistema predstavlja odre|eni rizik za sve druge njegove oblike, uklju- uju}i u krajnjoj liniji i ubistva. Ta bi okolnost mogla da predstavlja i prvu smernicu za modelovanje prevencije ubistava i nasilja uop{te, kao zadatka osobito zahtevnog upravo za dru{tva optere}ena ekonomskom i socijalnom tranzicijom i iskustvom krize bezbednosti u neposrednoj pro{losti. Ekolo{ki pristup ne samo nasilju kao fenomenu, ve} i njegovoj kontroli, name}e se kao obe}avaju}a strategija - ona, me|utim, zahteva generalni i dobro osmi{ljeni anga`man sasvim razli- itih socijalnih -inilaca i zna- ajne ljudske i materijalne resurse. Ono {to generalno proisti- e iz konstatacije da socijalni kontekst mo`e generisati neke od faktora nasilja, jeste ohrabruju}a pretpostavka o mogu}em suprotnom procesu: neutralisanju faktora nasilja i generisanju protektivnih faktora unutar socijalnog sistema sve do op{teg konteksta. No, pitanje volje i realnih mogu}nosti za odlu- no anga`ovanje na prevenciji nasilja unutar dru{tva u tranziciji poseban je problem, koji se u ovom trenutku -ini daleko te`im od jo{ uvek `ivih dilema u vezi sa kona- nom elaboracijom etiologije nasilja i hijerarhije njegovih faktora.

Literatura

- Alpers, P., Morgan, B. (1995) "Firearm Homicide in New Zealand: victims, perpetrators and their weapons, 1992-94", Material presented at the National Conference of the Public Health Association of New Zealand, Dunedin, 28 June.
- Bandura, A. (1965) "Influence of model's reinforcement contingencies on the acquisition of imitative responses", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1.
- Bankston, W. B. *et al.* (1990) "The influence of fear of crime, gender, and southern culture on carrying firearms for protection", *The Sociological Quarterly*, 31.
- Berkowitz, L., Le Page, A. (1967) "Weapons as aggression-eliciting stimuli", *Journal of Personality and Social Psychology*, 7.
- Blau, J., Blau, P. (1982) "The cost of inequality: metropolitan structure and violent crime", *American Sociological Review*, 47.
- Block, C. R., Christakos, A. (1995) Chicago Inmate Partner Homicide Patterns and Trends Across Three Decades. U: Block, C. R., Block, R. (eds.) *Trends, Risks and Interventions in Lethal violence: Proceedings of the Third Annual Spring Symposium of the Homicide Research Working Group*, Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, NIJ.

51 Visok stepen zapla{enosti gra|ana kriminalom po pravilu otvara establi{mentu neodoljivu priliku za ekspanziju institucija formalne kontrole. Problem tako ne samo da ne biva re{en, ve} se na du`i rok i produbljuje: neuspeh da se efikasno odgovori o- ekivanjima javnosti, vodi osna`ivanju jaza nepoverenja gra|ana u dr`avne institucije i sposobnost dr`ave da realizuje za{titnu funkciju i u novi ciklus jo{ `ireg nespokojstva i straha. Radikalizovanje retributivnih zahteva logi- na su emotivna reakcija zapla{enih i zbunjenih ljudi, a njima se rado izlazi u susret jer u principu koriste ekspanziju institucija, dok glasove nezadovoljstva efikasno uti{avaju, barem na izvesno vreme. "Prepu{tanje" retributivisti- kim idejama ne samo da je nekorisno jer nije u stanju da re{i problem, ve} je i vi{estruko veoma {tetno, pored ostalog i zato {to konstantno odvrta}a javni diskurs od ozbiljnog pristupa problemu prevencije kriminala i nasilja.

- Blumstein, A. (1995) "Youth Violence, Guns, and the Illicit-Drug Industry", *Journal of Criminal Law and Criminology*, 86 (1), pp. 10-36.
- Browne, K., Herbert, M. (1997) *Preventing Family violence*, Chichester: John Wiley & Sons.
- Chan, J., Lee, S. (1996) "Homicide, Age and Economic Conditions", u: Riedel, M., Boulahanis, J. (eds.) *Lethal violence - Proceedings of the 1995 Meeting of the Homicide Research Working Group*, Washington, DC : U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, NIJ.
- DiLalla, L. F., Gottesman, I. I. (1991) "Biological and genetic contributors to violence-Widoms untold tale", *Psychological Bulletin*, 109.
- Donnerstein, E., Berkovitz, L. (1981) "Victim reactions in aggressive erotic films as a factor in violence against women", *Journal of Personality and Social Psychology*, 41.
- Edgar, D. (1991) "The Ecology of Community Violence", u: Chappell, D. et al. (eds.), *Australian Violence: Contemporary Perspectives*, Canberra: Australian Institute of Criminology.
- Fajnzylber, P. et al. (1998) *Determinants of Crime Rates in Latin America and the World: An Empirical Assessment*. Washington: World Bank, (www.worldbank.org/laccrime).
- Fantuzzo, J. W., Mohr, W. K. (1999) "Prevalence and Effects of Child Exposure to Domestic Violence", *The Future of Children*, Vol. 9.
- Gartner, R. (1990) "The Victims of Homicide: A Temporal and Cross-National Comparison", *American Sociological Review*, 55.
- Gilligan, J. (1997) *Violence: Reflections on a National Epidemic*, New York: Vintage Books.
- Goldstein, J. H. (1986) *Aggression and Crimes of Violence*. New York: Oxford University Press.
- Goldstein, J. S. (2001) *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grupa 17 (1999) *Zavr{ni ra-un – Ekonomske posledice NATO bombardovanja: procena {tete i sredstava potrebnih za ekonomsku rekonstrukciju Jugoslavije*, (M. Dinki, red.), Stubovi kulture, Beograd.
- Harding, R. W. (1983) "An ounce of prevention: Gun control and public health in Australia", *Australia and New Zealand Journal of Criminology*, 16.
- Kleck, G. (1984) "Handgun only control: a policy disaster in the making", In: Kates, D.B.Jr. (ed.), *Firearms and Violence: Issues of Public Policy*. San Francisco: Pacific Institute.
- Kne`i}, B., Jovanovi}, S. (2003) "Razbojni{tva i razbojni-ke kra|e", *Temida*, 3.
- Knack, S., Keefer, Ph. (1997) "Does Social Capital Have an Economic Payoff? A cross Country Investigation", *Quarterly Journal of Economics* 112.
- Kronja, I. "Smrtonosni sjaj: masovna psihologija i esketika turbo-folka", (feljton), *List Danas* (31.01.2001.).
- Landau, S.F. (1984) "Trends in violence and aggression: A cross-cultural analysis", *International Journal of Comparative Sociology*, 25.
- Lederman, D. et al. (2000) *Violent Crime: Does Social Capital Matter?*. Washington: World Bank. Mimeographed, (www.worldbank.org/laccrime).
- Leenaars, A. A., Lester, D. (1994), Domestic and Economic correlations of Personal Violence in Canada and the United States. *Italian Journal of Suicidology*.
- Momirovi}, K. i sar. (2002), *Strukturalne razlike osobina li-nosti psihopata i nepsihopata*, Tehni-ki izve{taj, Institut za kriminolo{ka i sociolo{ka istra`ivanja, Beograd.
- Moser, C., Winton, A. (2002) *Violence in the Central American Region: Towards an Integrated Framework for Violence Reduction*, Overseas Development Institute, Working Paper 171, (www.odi.org.uk/pppg/publications/working-papers/171.htm).
- Nikolic-Ristanovic, V. (1998) "The International Crime Victim Survey in Belgrade (FRY)", u: Hatalak, O. et al. (eds.) *The ICVS in Countries in Transition. National Reports*. UNICRI, Publication No 62, Rome.
- Nikoli}-Ristanovi}, V. (1999) "Viktimizacija kriminalitetom u Beogradu: Uticaj rata i dru{tvenih promena", *Temida*, 1.
- Nikoli}-Ristanovi}, V. (2002) "Nasilje nad decom u primarnoj i sekundarnoj porodici", u: V. Nikoli}-Ristanovi} (ur.) *Porodi-no nasilje u Srbiji*, Viktimolo{ko dru{tvo Srbije i Prometej, Beograd.
- Nikoli}-Ristanovi}, V. (2002) *Social Change, Gender and Violence: post-communist and war affected societies*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Ornehult, L., Eriksson, A. (1987) "Fatal firearm accidents in Sweden", *Forensic Science International*, 34.
- Price, H. J. et al. (1997) "Reduction of Firearm-Related Violence Through Firearm Safety Counseling", *Archives of Family Medicine*, 6.
- Prisuta, R. H. (1979) "Televised Sports and Political Values", *Journal of Communication*, 29.
- Simeunovi}-Pati}, B. (2001) "Odnos modela formalne kontrole vatrenog oru`ja i rizika viktimizacije ubistvom", *Bezbednost*, 3.
- Simeunovi}-Pati}, B. (2003) *Ubistva u Beogradu - kriminolo{ka studija*, Beograd: Vojnoizdava-ki zavod i Institut za kriminolo{ka i sociolo{ka istra`ivanja.
- Sloan, J. H. et al. (1988) "Handgun regulations, crime, assaults and homicide: A Tale of two cities", *New England Journal of Medicine*, 319(19).
- Taylor, I. (1999) *Crime in context: A Critical Criminology of Market Societies*, Cambridge: Polity Press.
- Unnithan, P., Whitt, P. (1992) "Inequality, economic development and lethal violence: A cross-national analysis of suicide and homicide", *International Journal of Comparative Sociology*, Vol. 33, 3-4.
- Vidakovi}, I. (2002) "Rasprostranjenost nasilja u porodici", u: V. Nikoli}-Ristanovi}, (ur.) *Porodi-no nasilje u Srbiji*, Beograd: Viktimolo{ko dru{tvo Srbije i Prometej.
- Vukovi}, M. (2002) "Otkrivanje krivi-nih dela nasilja", u: D. Radovanovi} (ur.) *Delikti nasilja – krivi-nopravni i kriminolo{ki aspekt*, Materijal XIV Seminara prava, Beograd: Institut za kriminolo{ka i sociolo{ka istra`ivanja.

Vukovi}, S. (1995) "Some aspects of the privatization in Serbia", *Sociolo{ki pregled*, Vol. 26, 2.

Walshe-Brennan, K.S. (1997) A Socio-Psychological Investigation of Young Murderers. *British Journal of Criminology*, 1.

Williams, K., Flewelling, R. L. (1989) "The Social Production of Criminal Homicide: A Comparative Study of Disaggregated Rates in American Cities", *American Sociological Review*.

Wilson, M., Daly, M. (1997) "Life Expetancy, economic inequality, homicide, and reproductive timing in Chicago neighbourhoods", *BMJ*, 314 (7089).

Biljana Simeunovi]-Pati}, M.A.

Homicides in Serbia Within the Context of Social Transition and War

Notably deplorable phenomenological changes of homicides in Serbia at the beginning of 1990's proceeded along with the dismantling of SFRJ, wars and unsuccessful starting of social transition: within the turbulent and almost extreme social context it had been generated an increase of all types

of violence as well as crime in general. Restrictive social conditions, economic deprivation, social disorganization and deregulation are apprehended as factors of facilitation of risks of violent abreactions in the form of expressive homicides and also of risks of instrumental violence under the high structural pressure toward illegal alternatives and weak formal crime control at the same time. The crises of external and internal security coincided amplifying one another and succeeded by economic declension, deregulation and revived cultural definitions that extended the 'legitimacy' of violence. The plenty of cycles of structural and behavioural violence were initiated during the 1990s in Serbia: a holistic approach to violence as one complex phenomenon that extends from 'invisible' violence to homicides is the strategy which should be considered as perspective one regarding both the exploration and prevention of homicides.

Key words: homicide, violence, expressive homicides, instrumental homicides, social transition, Serbia

MARIJA AN\ELKOVI] *

Prostitucija i ilegalna migracija kao pojave iza kojih se krije mogu}a trgovina ljudima - analiza prakse organa za prekr{aje u Beogradu¹

Uradu se analiziraju pravnosna`no re{eni predmeti u 2002. godini Gradskog sudije za prekr{aje grada Beograda, po -lanu 14 Zakona o Javnom redu i miru, kao i po -lanu 106 i 107 Zakona o kretanju i boravku stranaca. Cilj ove analize je da se do|e do saznanja o profilu potencijalnih `rtava koje dolaze pred Gradskog sudiju za prekr{aje kao okrivljene za prostituciju ili ilegalan boravak na na{oj teritoriji. Tako|e, u ovoj analizi dat je prikaz kaznene politike koja se primenjuje na okrivljene za ove prekr{aje. Analiza je ukazala na odre|ene probleme u radu Gradskog sudije za prekr{aje i na kraju dala predloge i preporuke za prevazila`enje istih.

Klju-ne re-i: prekr{aji, javni red i mir, kretanje i boravak stranaca, prostitucija, trgovina ljudima.

Uvod

Trgovina ljudima je po mno{tvu elemenata me|unarodni, organizovani i kriminalni fenomen koji ima te{ke posledice za sigurnost, napredak i ljudska prava njegovih `rtava i dru{tvo u celini. Trgovina ljudima, naro-ito u svrhe seksualne eksploatacije, je visoko profitabilna aktivnost koja uni{tava kvalitet `ivotota, a ponekad i sam `ivot njenih `rtava. Svi dosada{nji pokazatelji ukazuju da raste i broj dece - `rtava trgovine ljudima.

Zemlje biv{e Jugoslavije su poznate kao zemlje porekla, prijema i tranzita trgovine `enama. Glavni razlog za ovu poziciju jeste -injenica da je po-etkom devedesetih godina biv{a Jugoslavija imala bolji `ivotni standard u pore|enju sa zemljama u regionu. Otuda je SFRJ postala veoma privla-na za `ene iz

isto-noevropskih zemalja. Ratovima u biv{oj Jugoslaviji se situacija izmenila -`ene iz isto-noevropskih zemalja su kroz Srbiju (zadr`avaju}i se u pograni-nim oblastima) odlazile u susedne republike, gde se pove}avao broj javnih ku}a, zbog prisustva vojnih trupa. Istovremeno, veliki broj `ena iz Srbije, zbog lo{e ekonomske situacije, koja je posebno poga|ala `ensku populaciju, sve vi{e `eli da emigri- ra na Zapad, ali umesto toga zavr{avaju u javnim ku}ama zapadnoevropskih zemalja, kao i na Kosovu i u Bosni. Lanac trgovine ljudima je te{ko otkriti upra- vo zbog -injenice da se radi o organizovanom krimi- nalu i nespremnosti `rtve da svedo-i iz opravdanog straha za sopstveni `ivot i `ivot svoje porodice.²

Aprila 2003. godine u Krivi-ni zakon Republike Srbije uvedeno je novo krivi-no delo ^lan 111b *Trgovina ljudima*.³ Do uvo|enja ovog krivi-nog dela

2 O faktorima koji doprinose trgovini `enama videti vi{e u: Nikoli}-Ristanovi}, V. (2002) "Trgovina `enama u Srbiji i okolnim zemljama: obim, karakteristike i uzroci", *Temida*, 1, str. 3-13.

3 »Slu`beni list SRJ«, broj 68/2002.

^lan 111b Krivi-nog zakona Republike Srbije:

- (1) Ko silom ili pretnjom, dovo|enjem u zabludu ili odr`avanjem u zabludi, zloupotrebom ovla{enja, poverenja, odnosa zavisnosti ili te{kih prilika drugog: vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u predaji ili prodaji, sakriva ili dr`i drugo lice, a u cilju sticanja neke koristi, eksploatacije nje- govog rada, vr{enja kriminalne delatnosti, prostituci- je ili prosja-enja, upotrebe u pornografske svrhe, radi oduzimanja dela tela za presa|ivanje ili radi kori{enja u oru`anim sukobima-kazni}e se zatvorom od jedne do 10 godina.
- (2) Ako je delo iz stava 1. ovog -lana u-injeno prema vi{e lica, otmicom, prilikom vr{enja slu`bene du`nosti, u okviru kriminalne organizacije, na naro-ito svirep ili na naro-ito poni`avaju}i na-in ili je nastupila te{ka telesna povreda,-u-inilac }e se kazniti zatvorom od najmanje tri godine.
- (3) Ako je delo iz stava 1. ovog -lana u-injeno prema maloletnom licu, ili je nastupila smrt o{te}enog lica, kazni}e se zatvorom od najmanje pet godina.
- (4) Za delo iz stava 1. ovog -lana u-injeno prema licu koje nije navr{ilo 14 godina u-inilac }e se kazniti kaznom propisanom za to delo i kad nije upotrebio silu, pretnju ili neki od drugih navedenih na-ina izvr{enja.

* Marija An|elkovi] je sudijski pripravnik kod Gradskog sudije za prekr{aje Beograda i ko-koordinatorka nevladine organi- zacije ASTRA (*Anti sex trafficking Action*), vajka@eunet.yu

1 U izradi analize u-estvovali su pripravnici Gradskog sudije za prekr{aje u Beogradu: Nevenka Stankovi}, Mladen Strugarevi}, Danijela Novakovi}, Dejana Stanojevi}, Dragana Lehocki, Marija Andjelkovi} i sudija za prekr{aje: Slavica Brki}. Obrada: Tamara Vukasovi} i Aleksandar Stojkovi}.

u praksi su se primenjivali Krivi-ni zakon Republike Srbije, i to naj-e}e po -lanu 62 za krivi-no delo prinude, po -lanu 63 za protivpravno li{enje slobode i po -lanu 64. za otmicu. Tako|e se primenjivao i Krivi-ni Zakon Savezne Republike Jugoslavije i to po -lanu 155 - Zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu, -lan 249 - Nedozvoljen prelaz dr`avne granice i -lan 251 - Posredovanje u vr{enju prostitucije.

U prakti-nom radu sudija za prekr{aje naj-e{}i prekr{aji koji mogu biti ili jesu u direktnoj vezi sa trgovinom ljudima vezani su za prostituciju i boravak stranaca na teritoriji Srbije i Crne Gore. Na{e dr`avljanke koje su `rtve trgovine u svrhu prostitucije tako|e se ne prepoznaju kao `rtve trgovine `enama - naj-e{}e su prekr{ajno gonjene zbog reme}enja javnog reda i mira tj. bavljenja prostitucijom i to ne zato sto su "uhva}ene na delu," ve} zato {to su policiji poznate od ranije. Iako odmah priznaju da su prostitutke, retko su spremne da otkriju imena podvodaca i pomogaca.

Strani dr`avljanke u slu-aju povrede propisa iz Zakona o kretanju i boravku stranaca (-l.106), za koje je obavezno izricanje za{titne mere udaljenja stranca sa teritorije SRJ, bivaju po sprovedenom postupku upu}eni u Prihvatali{te za strance i potom deportovani. Takvo lice ne mo`e izbe}i udaljenje bez obzira da li je `rtva trgovine ljudima ili je u SRJ u{lo dobrovoljno i iz drugih razloga<sup>4</sup>, a s obzirom da se prekr{ajni postupak u de`urnoj slu`bi sprovodi odmah, pravo stanje stvari je nemogu}e utvrditi. Sudiji u de`urnoj slu`bi je jako te{ko da prepozna `rtvu trgovine, da bi potom umesto {to je okrivljena, dobila status svedoka i bila sme{tena u Skoloni{te za `rtve trgovine ljudima.

Primena mere deportacije predstavlja najve}u prepreku uspehu krivi-nog postupka koji se vodi prema organizatorima i drugim u-esnicima trgovine ljudima, jer deportacija onemogu}ava da se `rtve/svedoci trgovine ljudima pojave kao svedoci u postupku protiv trgovaca ljudima.

Na`alost, kao i u slu-aju porodi-nog nasilja, statisti-ki program nije dovoljno detaljan da bi pru`io pouzdane podatke za dobijanje ta-nog broja slu-ajeva koji se odnose na trgovinu ljudima, jer ova pojava nije pra}ena na odgovaraju}i na-in, te je stoga nemogu}e izvesti detaljnije zaklju-ke i analize. Tako|e ne postoji jedinstven statisti-ki program za teritoriju cele Srbije.

Prema statisti-kim podacima organa za prekr{aje u Beogradu, broj primljenih predmeta

koji se odnose na -lan 14.⁵ Zakona o javnom redu i miru u 2002. godini iznosi 600, {to je skoro 6 puta vi{e od predmeta po istom -lanu u 2001. godini koji iznosi 132.

[to se ti-e -lana 106⁶ Zakona o kretanju i boravku stranaca,⁷ u 2002 godini primljeno je u rad ukupno 242 predmeta, od -ega su se ta-ke 2,3,4 i 7 stava 1, koje su obra|ivane, odnosile na 125 predmeta. U toku 2002 godine, za koju je analiza ra|ena, nov-ane kazne za ove prekr{aje su iznosile do 6000 dinara.

Po -lanu 107⁸ Zakona o kretanju i boravku stranaca u 2002. godini primljeno je 1212 predmeta za re{avanje. Obrablene su ta-ke 1, 2, 4, 6 i 7. stava 1, koje su obuhva}ene u ukupno 1205 predmeta za sve okrivljene.

Po-etna ideja pri izradi ove analize bila je da se utvrdi koliki je broj `ena, `rtava trgovine, me|u okrivljenima za prostituciju po -lanu 14. Zakona o javnom redu i miru. S obzirom da je pri prvom pregledu pravnosna`no re{enih predmeta po -lanu 14

5 "Slu`ben glasnik RS broj 48/94., Zakon o javnom redu i miru Republike Srbije, -lan 14.: "Ko se odaje prostituciji ili ko ustupa prostorije radi prostitucije-kazni}e se kaznom zatvora do 30 dana. Ko maloletnom licu ustupa prostorije radi prostitucije-kazni}e se zatvorom do 60 dana."

6 "Slu`beni list SFRJ broj 53/91, Slu`beni list SRJ 28/96, -lan 106.⁸ Prema poslednjim izmenama iz juna 2003 godine, propisuje u stavu 1 ta-ke 2, 3, 4 i 7, da }e se nov-anom kaznom do 21.000 dinara ili kaznom zatvora od 30 dana kazniti stranac: "Koji o sebi daje neta-ne podatke ili se slu`i la`nom ispravom", "Koji se poslu`io tu|om putnom ispravom ili je svoju putnu ispravu dao drugome da se poslu`i", "Ako je na nedozvoljen na-in do{ao u SFRJ, a nije mu priznat status izbeglice, odnosno nije mu priznato pravo azila", "Ako u roku odre|enom u odluci nadle`nog organa ne napusti teritoriju SFRJ. U stavu dva ovog -lana propisano je da se strancu mo`e za ove prekr{aje izre}i i za{titna mera udaljanja stranca sa teritorije SFRJ.

7 ^l. 23. Ustavne povelje Srbije i Crne Gore: "Zakoni SRJ u poslovima Srbije i Crne Gore primenjava}e se kao zakoni Srbije i Crne Gore. Zakoni SRJ izvan poslova Srbije i Crne Gore primenjava}e se kao zakoni dr`ava -lanica do dono{enja novih propisa od strane dr`ava -lanica, osim zakona za koje skup{tina dr`ave -lanice odlu-i da se ne primenjuje".

8 "Slu`beni list SFRJ broj 53/91, Slu`beni list SRJ 28/96, ^lan 107.¹¹ zakona o kretanju i boravku stranaca, u prvom stavu, ta-kama 1, 2, 4, 6, 7 regulisano je da }e se nov-anom kaznom do 21 000 dinara ili kaznom zatvora od 15 dana kazniti stranac ako se: "Kre}e, boravi ili stalno nastani na odre|enom mestu ili na odre|enom podru-ju na kome je kretanje, boravak ili nastanjivanje stranaca ograni-eno ili zabranjeno", "Boravi u SFRJ du`e od dva dana od dana odre|enog u vizi, turisti-koj propusnici ili odobrenju za privremeni boravak ili ako u propisanom roku ne podnese zahtev za odobrenje privremenog boravka", "Za vreme boravka u SFRJ nosi stranu vojnu, policijsku ili carinsku uniformu protivno odredbama zakona", "Ako izbegava da nadle`nom organu prijavi boravak ili promenu adrese stana u boravi{tu", "Odbije da ovla}enom licu nadle`nog organa poka`e ispravu kojom dokazuje svoj identitet."

4 Iako je, mora se priznati, ovo sve re|a praksa, zbog mnogobrojnih edukacija koje su pro{li radnici odeljenja za strance Gradskog SUP-a.

ustanovljeno da su me|u okrivljenima skoro samo doma}e dr`avljanke, pristupili smo i pregledu pravnosna`no re{enih predmeta po -lanovima 106. i 107. Zakona o kretanju i boravku stranaca, po{to je iz razgovora sa sudijama de`urne slu`be zaklju`eno da se strane dr`avljanke zate`ene u vr{enju prostitucije, kao i one koje su ilegalno u{le u zemlju ili nemaju urednu dokumentaciju, ka`njavaju po ovom zakonu.

Stavom 2 ovog -lana propisano je da ovla{}`eno lice organa u Republici, odnosno autonomnoj pokrajini, nadle`no za kontrolu prela`enja dr`avne granice, mo`e na licu mesta naplatiti nov-anu kaznu od stranca u iznosu do 9000 dinara za radnju iz stava 1, ta-ka 2. ovog -lana.

U toku 2002. godine, za koju je analiza ra|ena, nov-ane kazne za prekr{aje iz stava 1 su iznosile do 6000 dinara, a za stav 2 - 900 dinara.⁹

Cilj analize je dola`enje do saznanja o profilu okrivljenog/e kao potencijalne `rtve trgovine ljudima, koja dospeva pred Gradskog sudiju za prekr{aje, kao i o drugim karakteristikama slu-ajeva prostitucije i ilegalne migracije iza kojih se potencijalno krije trgovina ljudima. Tako|e, ovom analizom se `eli ispitati i kaznena politika koja se primenjuje u ovim situacijama.

Nakon obrade i analize podataka mo}i }e se preduzeti i odgovaraju}e akcije vezane za pove}anje op{te informisanosti sudija o ovom problemu u na{em dru{tvu. Na taj na-in }e se direktno uticati na prepoznavanje i pravilan odnos prema problemu, ali i posredno na smanjenje broja osoba koje postaju `rtve trgovine ljudima. Rezultati analize mogu otkriti i nedoumice, kontradiktorne stavove i predrasude sudija za prekr{aje u vezi sa ovim problemom. Te "kriti-`ne ta-ke" jesu va`na gra|a na kojoj se mo`e bazirati budu}e suzbijanje ove pojave, kao i eventualna prevencija.

Zahvaljuju}i eventualnom prepoznavanju `rtava trgovine, sudije za prekr{aje }e biti u mogu}nosti da odrea}uju pravilno i spre-e eventualan poratak `rtve u lanac trgovine, obzirom da praksa pokazuje da po izlasku iz zatvora, makroi pronalaze devojke i vra}aju ih »u posao«. Poznate su i situacije da strane dr`avljanke, nakon deportacije, bivaju od istih lica ponovo prebacivane preko granice, gde zavr{avaju u lancu trgovine, tako da su se neke na{le pred gradskim sudijom za prekr{aje i po nekoliko puta.

Krajnji cilj analize je dola`enje do saznanja koja mogu korisno poslu`iti u edukaciji sudija za prekr{aje za prepoznavanje `rtava trgovine ljudi-

ma, za davanje preporuka za edukaciju policajaca, tu`ilaca i sudija redovnih sudova, za pravilno procesuiranje i predlaganje odgovaraju}e kaznene politike, kao i za informisanje {ire i u`e stru-`ne javnosti o razmerama i pojavnim oblicima trgovine ljudima.

Predmet analize

Predmet analize bili su pravnosna`no re{eni predmeti<sup>10</sup> u 2002. godini koji se odnose na -l. 14. Zakona o javnom redu i miru Republike Srbije (u kojima su okrivljeni bila lica oba pola), kao i pravnosna`no re{eni predmeti Gradskog sudije za prekr{aje u Beogradu po -l.106 i 107. Zakona o kretanju i boravku stranaca (u kojima su okrivljene osobe `enskog pola).¹¹

Ukupno pravnosna`no re{enih predmeta po -lanu 14. Zakona o javnom redu i miru bilo je 260.

U momentu analize, po -lanu 106. Zakona o kretanju i boravku stranaca bio je pravnosna`no re{en 21 predmet iz stava 1 ta-aka 2,3,4,7. koje su analizirane, shodno napred navedenim kriterijumima.

Po -lanu 107. Zakona o kretanju i boravku stranaca za 2002. godinu obra|ene su ta-ke 1,2,4,6 i 7. stava 1, od kojih je ukupno pravnosna`no re{enih predmeta u kojima su okrivljene `ene, bilo 472.

Kvantitativna analiza¹²

Od ukupnog broja ka`njenih lica (306)<sup>13</sup> po -lanu 14. Zakona o javnom redu i miru njih 278 (90,78%) -ine `ene, a 28 (9,15%) mu{karci (graf.1). Svih 306 ka`njeni su po stavu 1 -lana 14. (graf. 1)

U pogledu starosti lica ka`njenih za odavanje prostituciji podaci ukazuju da je najvi{e onih od 21 do 30 godina - 173 (56,53%), 63 (20,58%) starosti od 31 do 40 godina, 29 (9,47%) lica starosti od 18 do 20 godina, 21 (6,86%) lice ro|eno pre 1961 godine i 20 (6,53%) osoba za koje je poznato samo da su punoletne, a ne zna se ta-na godina ro|enja. (graf.2)

10 Analizom su obuhva}eni zahtev za pokretanje prekr{ajnog postupka, izjave okrivljenih, svedoka, medicinska dokumentacija, re{enja i sl.

11 U ovom delu analiza je ograni-`ena na osobe `enskog pola s obzirom na -injenicu da su one `rtve trgovine u najve}em procentu, a uklju-ivanje u analizu i okrivljenih mu{karaca bi, s obzirom na veliki obim, ote`alo rad na analizi.

12 Zbog ograni-`enosti prostora, u ovom radu su prezentirani samo izabrani najzna-ajnjiji grafikoni.

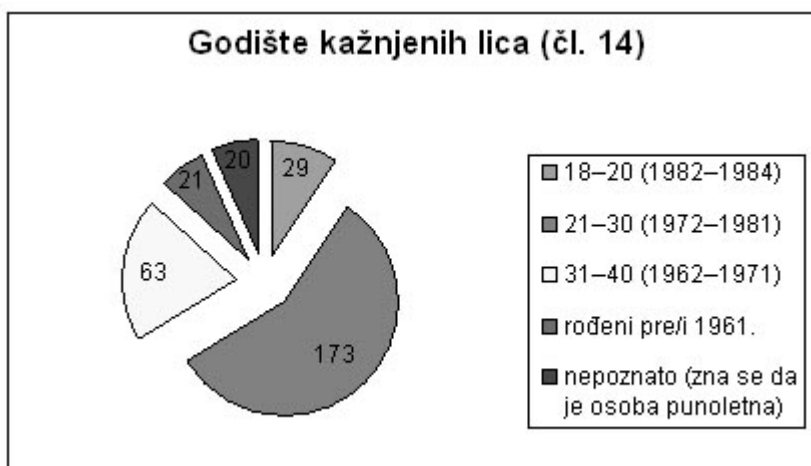
14 Broj ka`njenih lica je ve}i od broja predmeta, jer u nekim predmetima ima po vi{e ka`njenih lica.

9 Kurs dinara u septembru 2003 iznosio je: 1EUR= 64 dinara.

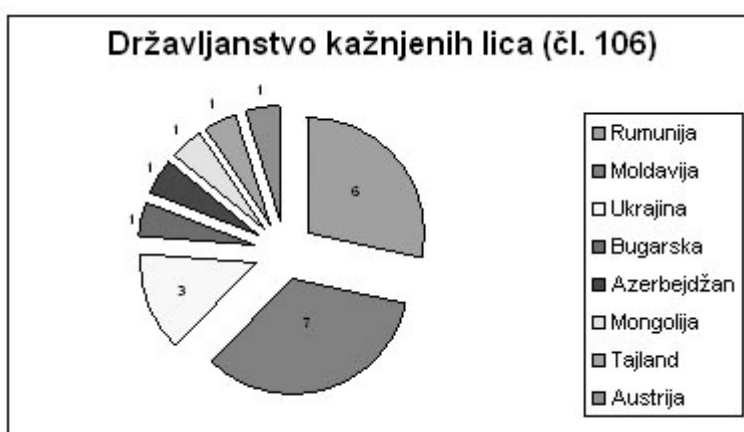
Grafikon 1.

Grafikon 2.

Grafikon 3.

[to se ti-e starosti lica ka` njenih za prekr{aj po -lanu 106. Zakona o kretanju i boravku stranaca, najvi{e je osoba starosti izme|u 21 i 30 godina – 10 (47,61%), 5 (23,80%) lica starosti od 18 do 20 godina, -etiri 19,04%) od 31 do 40 godina starosti i dve

(9,52%) osobe ro|ene pre 1961 godine. Obzirom na godi{te ka` njenih lica po -lanu 107 Zakona o kretanju i boravku stranaca, njih 32 (6,77%) je bilo starosti od 18 do 20 godina, -ak 186 (39,40%) osobe starosti od 21 do 30 godina, 150 (31,77%) je imalo od 31 do 40 godina, 103 (21,82%) je ro|eno pre 1961 godine, a iz jednog (0,21%) predmeta nije bilo mogu}e zaklju-iti o godinama ka` njene.

Najve}i broj lica ka` njenih po -lanu 14. Zakona o javnom redu i miru ima dr`avljanstvo Srbije i Crne Gore, njih 289 (94,44%), 2 (0,65%) je imalo dr`avljanstvo Bosne i Hercegovine, a po jedno lice dr`avljanstvo Bugarske i Makedonije (po 0,32%). Za 13 (4,23%) osoba iz predmeta ni{ta nije moglo da se zaklju-i o dr`avljanstvu. Kada su u pitanju lica ka` njena po -lanu 106. Zakona o kretanju i boravku stranaca SRJ, njih 7 (33,33%) ima dr`avljanstvo Moldavije, 6 (28,57%) su dr`avljanin Rumunije, 3 (14,28%) Ukrajine i po jedan (po 4,76%) dr`avljanin Bugarske, Azarbejd`ana, Mongolije, Tajlanda i Austrije (graf. 3).

Najve}i broj lica ka` njenih po -lanu 107. Zakona o kretanju i boravku stranaca SRJ, njih 104 (22,03%) ima dr`avljanstvo Kine, 66 (13,98%) su dr`avljanin Rumunije, 47 (9,96%) Bugarske, 40 (8,47%) Rusije. U kategoriji "drugo" nalaze se dr`avljanin 36 zemalja.¹⁴

S obzirom na obrazovanje ka` njenih lica po -lanu 14. Zakona o javnom redu i miru, ustanovljeno je da 76 (24,83%) lica ima osnovno obrazovanje, a isto toliko i srednje, 16 (5,22%) osoba nema zavr{enu osnovnu {kolu, 4 (1,30%) osobe imaju fakultetsko obrazovanje, a za -ak 134 (43,79%) lica nema podataka o obrazovanju.

14 Australije, Albanije, Al`ira, Angole, Argentine, Azerbejd`ana, Belgije, Belorusije, BiH, ^e{ke, Dominikanske Republike, Ekvadora, Etiopije, Filipina, Finske, GB, Gruzije, Holandije, Iraka, Japana, Kolumbije, Koreje, Kube, Libije, Ma|arske, Maroka, Mauricijusa, Mongolije, Nema-ke, Norve{ke, Poljske, Slovenije, [ri Lanke, [vedske, Turkmenistana i Vijetnama.

Analiza obrazovanja lica ka` njenih po -lanu 106. Zakona o kretanju i boravku stranaca ukazuje da 6 (28,57%) ka` njenih ima osnovnu {kolu, 5 (23,80%) je sa srednjom, po dve osobe (po 9,52%) imaju fakultet ili nemaju zavr{enu osnovnu {kolu, a za 6 (28,57%) lica nema podatka koje obrazovanje imaju (graf. 4).

Kada su u pitanju lica ka` njena na osnovu -lana 107. Zakona o kretanju i boravku stranaca, najve}i broj ka` njenih ima srednju stru-nu spremu njih 188 (39,83%), 6 (1,27%) nema osnovno obrazovanje, a za 175 (37,08%) nema podatka kog su obrazovanja. 43 (9,11%) `ene je imalo zavr{enu osnovnu {kolu, a njih 60 (12,71%) je imalo zavr{en fakultet.

Od ukupnog broja ka` njenih lica za odavanje prostituciji, njih 83 (27,12%) je neudato/neo` enjeno, 69 (22,54%) razvedeno, 38 (12,41%) udato/o` enjeno, 6 (1,96%) `ivi u vanbra-noj zajednici, a 3 (0,98%) su udovice/udovci. Za 107 (34,96%) osoba, nema podataka o njihovom bra-nom statusu. Analiza -lana 106. Zakona o kretanju i boravku stranaca ukazuje da je 13 (61,90%) ka` njenih `ena neudato, 4 (19,05%) je udato, 1 (4,76%) je razvedena i za 3 (14,28%) nije bilo mogu}e zaklju-iti ni{ta iz predmeta o bra-nom statusu (graf. 5).

Prilikom analize -lana 107. Zakona o kretanju i boravku stranaca ustanovljeno je da je 207 (43,85%) ka` njenih udato, 78 (16,53%) neudato, 10 (2,12%) razvedeno, 5 (1,06%) `ivi u vanbra-noj zajednici, a 1 (0,21%) `ena je bila udovica. Za -ak 171 (36,23%) `enu nema podataka o bra-nom statusu. 145 (47,38%) ka` njenih za prostituciju ima decu, 1 (0,32%) osoba nije imala decu, a za -ak 160 (52,28%) lica nije bilo mogu}e zaklju-iti iz predmeta da li imaju decu ili ne, te je taj podatak ostao nepoznat (graf. 6).

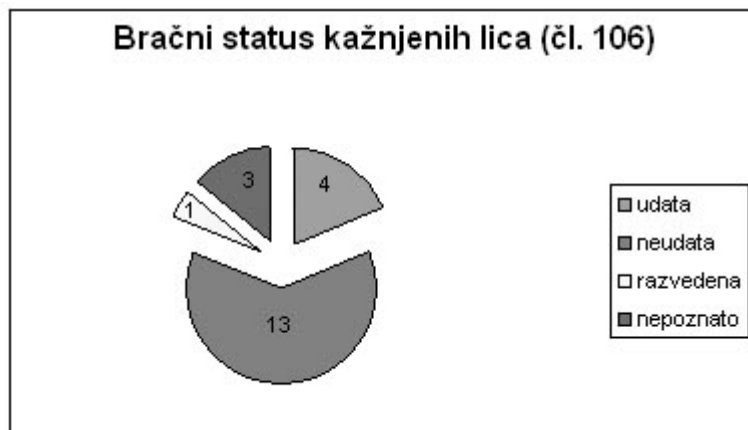
[to se ti-e broja dece lica ka` njenih za odavanje prostituciji njih 85 (27,77%) ima po jedno dete, 37 (12,09%) po dvoje dece, 19 (6,20%) po troje, 3 (0,98%) lica po -etvoro i jedno lice je imalo {estoro dece (0,32%).

Analizom -lana 106. Zakona o kretanju i boravku stranaca ustanovljeno je da je 5 (23,81%)

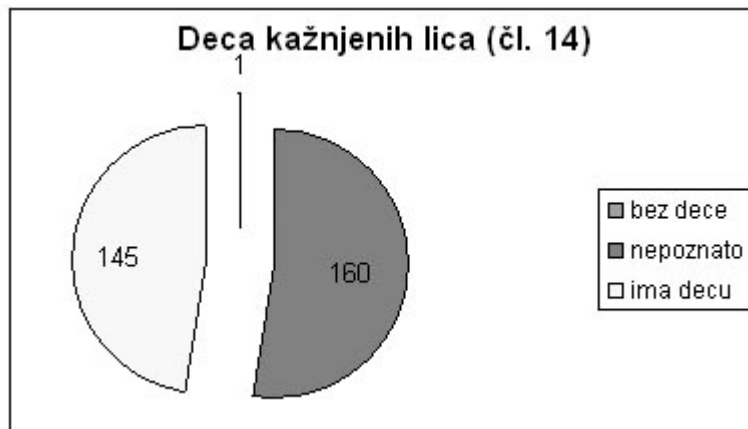
Grafikon 4.

Grafikon 5.

Grafikon 6.

ka` njenih imalo decu, a za 16 (76,19%) lica nije postojao nikakav podatak vezan za decu. Od 5 `ena ka` njenih po -lanu 106. Zakona o kretanju i boravku stranaca za koje se zna da imaju decu dve (po 40%) imaju po jedno dete i po dvoje dece, a jedna (20%) ima troje dece.

Od 472 ka` njene `ene po -lanu 107. Zakona o kretanju i boravku stranaca njih 190 (40,25%) ima

Grafikon 7.

decu, 8 (1,69%) nema decu, 1 (0,21%) je bila u drugom stanju, a za ostalo 273 (57,84%) lica nema podataka da li imaju decu ili ne.

Ukupno 88 (46,32%) roditelja ka`njenih po čl. 107. Zakona o kretanju i boravku stranaca imalo je po jedno dete, 78 (41,05%) po dvoje dece, 16 (8,42%) po troje, pet roditelja (2,63%) po četvero dece, dve (1,05%) roditelja po petoro i jedna (0,53%) je majka sedmero dece.

Iz predmeta se moglo zaključiti da su za oduzimanje prostituciji 134 (43,79%) osobe bilo već ranije ka`njavane, a za ostalo 172 (56,20%) lica nije bilo nikakvih podataka o ranijem (ne)ka`njavanju. Za 19 (90,48%) lica ka`njenih po čl. 106. Zakona o kretanju i boravku stranaca ostalo je nepoznato da li su bila ranije (ne)ka`njavana, dok je za 2 (9,52%) poznato da jesu ranije ka`njavana.

Kaznena politika organa za prekršaje u Beogradu

Od ukupno 307 izrečenih kazni za čl. 14. Zakona o javnom redu i miru, ostalo 214 (69,70%) su novčane kazne, 91 (29,64%) zatvorska, a iz 1 (0,32%) predmeta se nije moglo zaključiti o kakvoj vrsti kazne se radi.

S obzirom na broj i dužinu zatvorske kazne, analiza čl. 14. Zakona o javnom redu i miru, ukazuje da je 1 (1,09%) zatvorska kazna bila u dužini od 7 dana, 30 (32,96%) kazni u trajanju od 10 dana, 2 (2,19%) od 12 dana, 37 (40,65%) u trajanju od 15 dana, 2 (2,19%) od 17 dana, 11 (12,08%) u trajanju od 20 dana, 1 (1,09%) u trajanju od 24 dana, dve (2,19%) od 25 dana i 5 (5,49%) zatvorskih kazni u trajanju od 30 dana (graf. 7).

Prosečna zatvorska kazna izrečena na osnovu čl. 14. Zakona o javnom redu i miru iznosi 15 dana.

Od ukupno 214 novčanih kazni po čl. 14. Zakona o javnom redu i miru 9 (4,20%) je bilo u iznosu od 700 dinara, 18 (8,41%) od 1000 dinara, 6 (2,80%) u iznosu od 2000 dinara, 11 (5,14%) u iznosu od 3000 dinara, 31 (14,48%) u iznosu od 5000 dinara, 16 (7,47%) u vrednosti od 6000 dinara, 6 (2,80%) od 7000 dinara, 4 (1,86%) od 8000 dinara, 8 (3,73%) od 9000 dinara, ostalo 73 (34,11%) novčanih kazni je u vrednosti

od 10000 dinara, 5 (2,33%) od 12 500 dinara, a 28 (13,08%) je svrstano pod kategoriju ostalo.¹⁵

Prosečna novčana kazna izrečena na osnovu čl. 14. Zakona o javnom redu i miru, iznosi 6.602,48 dinara.

Ukupno ka`njenih lica po čl. 106. Zakona o kretanju i boravku stranaca je 21, s tim što je jedno lice ka`njeno za dva prekršaja iz ovog stava. Trinaest lica (61,90%) je ka`njeno po prekršaju iz stava 1 tačka 4, šest (28,57%) iz stava 1 tačka 7, dva (9,52%) iz stava 1 tačka 3 i jedno lice (4,76%) iz stava 1 tačka 2. Po čl. 106. Zakona o kretanju i boravku stranaca, ukupno 20 (95,23%) lica je ka`njeno zbog jednog uinjenog prekršaja, a jedno lice (4,76%) zbog dva.

Od ukupno izrečene 21 kazne za čl. 106. Zakona o kretanju i boravku stranaca 13 (61,90%) su zatvorske kazne, a 8 (38,09%) novčane kazne. Analiza čl. 106. Zakona o kretanju i boravku stranaca ukazuje da obzirom na visinu novčane kazne, 4 (50%) su u iznosu od 6000 dinara, 2 (25%) u iznosu od 4000 dinara i po jedna (po 12,50%) u iznosu od 5000 dinara i 2400 dinara (graf. 8).

Prosečna novčana kazna izrečena na osnovu čl. 106. Zakona o kretanju i boravku stranaca, iznosi 4.925,00 dinara.

Od ukupno 13 zatvorskih kazni po čl. 106. Zakona o kretanju i boravku stranaca, izrečeno je 6 (46,15%) od po 15 dana zatvora, 4 (30,77%) od po 20 dana zatvora i po jedna (po 7,69%) kazna od po 3, 10 i 14 dana zatvo-

¹⁵ Pod kategorijom "ostalo" spadaju novčane kazne u vrednostima od 100, 500, 600, 1200, 1500, 2200, 2500, 3600, 3900 dinara i ostale novčane kazne koje nisu predstavljene u grafikonu.

ra. Prose-na zatvorska kazna izre-ena na osnovu -lana 106. Zakona o kretanju i boravku stranaca iznosi 15 dana.

Od ukupno 21-og pravnosna`nog predmeta koji se odnose na -lan 106. Zakona o kretanju i boravku stranaca, -ak u 19 (90,47%) je izre-ena za{titna mera udaljavanja stranca sa teritorije SRJ, a u 2 (9,52%) predmeta to nije u-injeno.

Vezano za na-in ulaska u zemlju, analizom -lana 106. Zakona o kretanju i boravku stranaca, ustanovljeno je da je od 21. lica njih 15 (71,43%) u zemlju u{lo ilegalno, a za njih 6 (28,57%) nema podatka o na-inu ulaska u zemlju (graf. 9).

Analiza -lana 107. Zakona o kretanju i boravku stranaca pokazuje da je od ukupnog broja ka`njenih njih 309 (65,47%) ka`njeno po stavu 1 ta-ka 2, 185 (39,19%) po stavu 1 ta-ka 6, dva po stavu 1 ta-ka 4 (0,42%), a samo po jedan (po 0,21%) po stavu 1 ta-kama 1. i 7. istog -lana.

[to se ti-e -lana 107. Zakona o kretanju i boravku stranaca, od ukupnog broja ka`njenih `ena (472) po stavu 1 ovog -lana njih 446 (94,49%) je ka`njeno za jedan prekr{aj, a samo 26 (5,51%) za dva prekr{aja istovremeno.

Od 472 ka`njene `ene na osnovu -lana 107. Zakona o kretanju i boravku stranaca njih 4 (0,85%) je ranije bilo ka`njavano, 19 (4,02%) nije bilo ka`njavano, a za -ak 449 (95,13%) ovaj podatak je ostao nepoznat.

Kaznena politika organa za prekr{aje u Beogradu

S obzirom na vrstu izre-ene kazne analizom -lana 107. Zakona o kretanju i boravku stranaca, ustanovljeno je da je 478¹⁶ (97,35%) `ena bilo ka`njeno nov-ano, 5 (1,01%) lica je ka`njeno zatvorskom kaznom, 3 (0,61%) lica je dobilo ukor, u 4 (0,91%) predmeta je do{lo do obustave, i za 1 (0,20%) prekr{aj nije bilo mogu}e zaklju-iti o vrsti kazne (graf. 10).

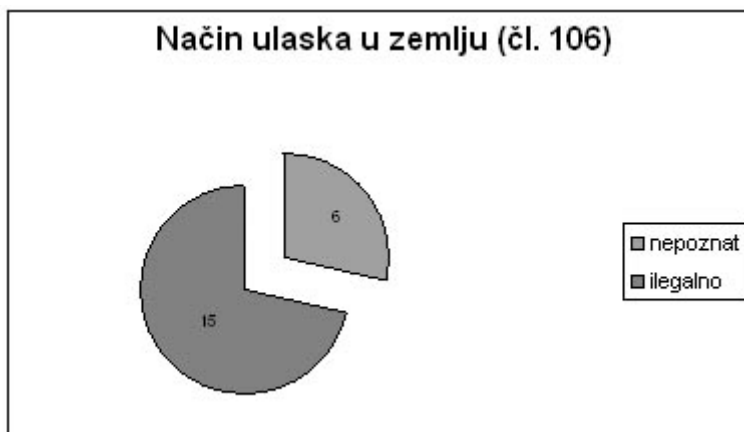
Od ukupno 478 nov-anih kazni po -lanu 107. Zakona o kretanju i boravku stranaca 13 (2,71%) je bilo u iznosu od 500 dinara, 15 (3,13%) od 600 dinara, 20 (4,18%) u iznosu od 700 dinara, 19 (3,97%) u iznosu 800 dinara, 87 (18,20%) u iznosu

16 Broj izre-enih kazni je manji od broja prekr{aja, jer je jedan broj nov-anih kazni izre-en u ukupnom iznosu.

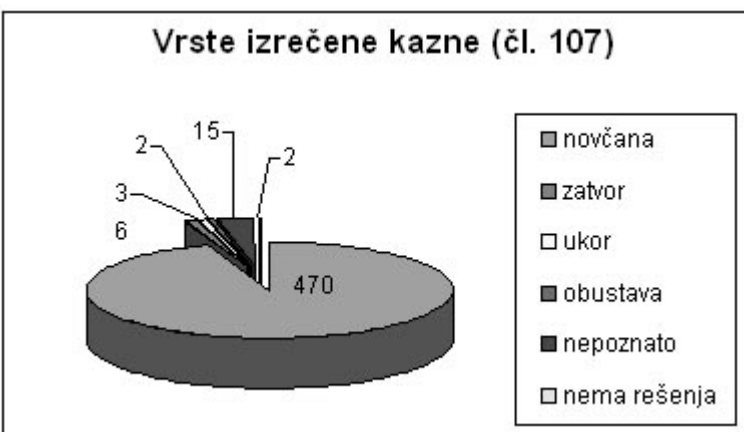
Grafikon 8.

Grafikon 9.

Grafikon 10.

od 1000 dinara, 17 (3,55%) od 1200 dinara, 71 (14,85%) od 1500 dinara, 88 (18,41%) u iznosu od 2000 dinara, 16 (3,34%) od 2500 dinara, 52 (10,87%) od 3000 dinara, 23 (4,81%) u iznosu od 4000 dinara, 57 (11,92%) "ostalo."¹⁷.

18 Pod kategorijom "ostalo" podrazumevaju se kazne u iznosu od 200, 300, 400 dinara, 5000, 6000, 8000 dinara i ostale nov-ane kazne koje nisu predstavljene u grafikonu

Prose-na nov-ana kazna izre-ena na osnovu -lana 107. Zakona o kretanju I boravku stranaca, iznosi 1.804,81 dinara. Od 5 izre-enih zatvorskih kazni za -lan 107. Zakona o kretanju i boravku stranaca, 2 (40%) su u trajanju od 10 dana i po jedna (po 20%) u trajanju od po 7,8,15 dana zatvora. Prose-na zatvorska kazna izre-ena na osnovu -lana 107. Zakona o kretanju i boravku stranaca iznosi 10 dana.

Prema na-inu ulaska u zemlju analiza je ukazala da su 84 (17,8%) `ene ka`njene po -lanu 107. Zakona o kretanju i boravku stranaca u Srbiju u{lo legalno, 2 (0,42%) ilegalno, a za -ak 386 (81,77%) osoba nema podataka o na-inu ulaska u zemlju.

Analiza ostalih podataka

Podaci u predmetima su uglavnom {turi i nepotpuni, {to je onemogu}ilo da se izvuku precizniji zaklju-ci o tome koliki je broj `ena ka`njenih po -lanu 14. Zakona o javnom redu i miru i -lanovima 106. i 107. Zakona o kretanju i boravku stranaca bio ili je potencijalna `rtva trgovine ljudima. Ipak, raspolo`ivi podaci su nam pomogli da dobijemo i kvalitativne podatke koji su komplementarni gore iznetim kvantitativnim podacima.

Iz 60 predmeta, koji se odnose na -lan 14 Zakona o javnom redu i miru (prostitucija) se moglo zaklju-iti da se okrivljeni/e bave agencijskom prostitucijom, a njih 66 se izjasnilo da radi na ulici. Kroz predmete se uglavnom pominju 4 lokacije u gradu gde su okrivljene zaticane u odavanju prostituciji i nekoliko obli` njih lokala gde se ugovaraju "poslovi".

Iz jednog broja predmeta je mogu}e zaklju-iti da su okrivljene same, bez posrednika, iznajmljivale stanove/sobe u kojima su se bavile prostitucijom, a ogla{avale su se u dnevnim novinama. U jednom broju predmeta okrivljene su navodile imena vlasnika agencija, makroa, podvoda-a, ljudi koji su ih prevozili, kao i lokale u kojima su "poslovi" ugovarani.

Advokati su bili anga`ovani u 21 predmetu i to uglavnom za agencijsku prostituciju, ali i u slu-ajevima uli-ne prostitucije ({to ukazuje na jedan oblik organizovanosti). Krug advokata koji je anga`ovan na odbrani okrivljenih je manji i uvek isti.

Okrivljeni/e su se u proseku bavili/e prostitucijom 11,4 godine, a kao naj-e{ }i razlog za bavljenje prostitucijom isticale su nema{tinu, lo{u ekonomsku situaciju i porodice koje su morale da prehrane. Jedan broj lica je ranije bio ka`njan za isti prekr{aj, a jedna `ena je na pitanje sudije kako }e da plati nov-anu kaznu, odgovorila: "Radi}u vi{e, da vratim dug sa kamatom makrou, platim kaznu i prehranim decu."

Za ka`njene iz -lana 106. Zakona o kretanju i boravku stranaca (nedozvoljeni boravak) karakteristi-no je da je jedan broj `ena prona|en u racijama, po lokalima koji su sada zatvoreni, a za koje se pouzdano znalo da se u njima obavlja organizovana dobrovoljna i prinudna prostitucija. Prema podacima iz drugih izvora (policija, nevladine organizacije, izjave devojaka sme{tenih u skloni{te za `rtve trgovine ljudima) poznato je da su se vlasnici tih lokala bavili trgovinom `enama. U tim predmetima su obi-no od strane vlasnika lokala bili anga`ovani i advokati koji su zastupali devojke.

Jedan broj `ena je detaljno opisao na-in ulaska u zemlju, lica od kojih su nabavljali falsikovane paso{e, po kojoj ceni, imena ljudi koji su u-estvovali u njihovom transportu (koji su bili razli-itih nacionalnosti: Srbi, Rumuni, Bugari...) i osobe koji su ih preprodavale. Iz predmeta se moglo zaklju-iti da je jedan broj `ena krenuo u Srbiju kao krajnju destinaciju, a jedan broj se nalazio u tranzitu.

Kada se radi o -lanu 107. Zakona o kretanju i boravku stranaca, mo`e se re}i da, imaju}i u vidu da je najvi{e predmeta obra|eno upravo po ovom -lanu, vezano za njega proporcijalno ima najmanje informacija.

Jedan broj okrivljenih je prona|en u racijama po no}nim lokalima. ^esto daju detalje oko ulaska u zemlju, kao i o ljudima koji su im pomogli oko izdavanja vize, u nabavljanju la`nih dokumenata i oko prelaska na regularnom grani-nom prelazu ili izvan njega. U svega par slu-ajeva devojke imaju saznanja o ljudima koji su ih prodavali. Nije retka situacija da vlasnik no}nog kluba anga`uje i advokate. To je uglavnom u`i krug advokata.

Naj-e{ }i grani-ni prelazi koji se pominju su Sur-in, Gradina, Srpska Crnja, Vitina, Kelebija, Pre{evo i Vr{ac. Jedan broj devojaka pominje ambasadu Srbije i Crne Gore u Bukure{tu i konzulat u Temi{varu u kojima su im "odre|ene" osobe, uz nadoknadu, izdejstvovale vize. Jedan broj `ena izjavljuje da su zbog porodi-nih i materijalnih problema zaboravile da produ`e boravak.

Ve}i broj stranih dr`avljanke se u me|uvremenu udao ili `ivi u vanbra-noj zajednici sa dr`avljanima Srbije i Crne Gore.

Zaklju-ak

I pored {turosti i nepotpunosti informacija koje se mogu dobiti iz pregledanih predmeta, nesumljivo se mo`e zaklju-iti da jedan broj `ena koje dolaze u de`urnu slu`bu Gradskog sudije za prekr{aje Beograda, po prijavi na osnovu -lana 14 Zakona o javnom redu i miru i -lanovima 106 i 107.

Zakona o kretanju i boravku stranaca, jesu žrtve trgovine ljudima.

U nekoliko slučajeva, nakon saslušanja, sudija jeste prepoznao ženu kao žrtvu i uputio je u sklonište za žrtve trgovine ljudima, ali nažalost, ovo u znatnoj mjeri zavisi od informisanosti i senzibilisanosti sudija.

Iako je edukacija policije na ovu temu započela, neophodno ju je intenzivirati, s obzirom da je policija uglavnom prva koja dolazi u kontakt sa ovim žrtvama, pa samim tim i prvi »filter« preko koga eventualna žrtva dolazi do sudije za prekršaje.

Edukacija sudija za prekršaje na temu trgovine ljudima i njihovo upoznavanje sa nacionalnim mehanizmom za zbrinjavanje žrtava je nužno da bi se pomoglo žrtvama koje policija nije prepoznala kao takve. Takođe, bilo bi od izuzetnog značaja uključivanje Gradskog sudije za prekršaje u rad Nacionalnog tima za borbu protiv trgovine ljudima.

Efektivnijoj borbi protiv trgovine ljudima doprinelo bi i formiranje jedinstvene baze podataka o žrtvama, koju bi upotrijebili i podaci o žrtvama do kojih dolaze sudije za prekršaje.

Diskusija na temu prostitucije još uvek nije otvorena u javnosti. Ovo, kao i pitanja vezana za kretanje i boravak stranaca, treba prilagoditi trenutnim zakonskim regulativama, pre svega u Evropi.

Marija Andjelkovic

Prostitution and (il)legal migration as possible hidden forms of trafficking in human beings - the analyses of the practice of the Magistrate Court in Belgrade

In this paper the author analyses all the cases from the 2002 practice of Magistrate Court in Belgrade, which relate to prostitution and illegal migration.

The main aim of this paper is to show who are the women and men who are accused and punished for prostitution and illegal migration, as well as to argue that the part of them are in fact victims of trafficking in human beings. In conclusion, the author suggests the necessity for training of magistrate judges in order to be able to recognise victims of trafficking and, consequently, to be able to treat them as victims rather than as offenders.

65. me|unarodni regionalni seminar: "Nove tendencije kriminaliteta i kriminalne politike u Centralnoj i Isto~noj Evropi"

(Mi{kolcu, Ma|arska od 11. do 14. mart 2003. godine)

O d 11. do 14. marta 2003. godine na Univerzitetu u Mi{kolcu (Ma|arska), odr`an je 65. me|unarodni regionalni seminar pod nazivom »Nove tendencije kriminaliteta i kriminalne politike u Centralnoj i Isto~noj Evropi« (*New Tendencies in Crime and Criminal Policy in Central and Eastern Europe*). Organizatori skupa bili su Me|unarodno udru`enje za kriminologiju, Ma|arsko udru`enje za kriminologiju i Univerzitet u Mi{kolcu. Ovogodi{nja konferencija okupila je veliki broj u-esnika – nau-nih i stru-nih radnika - mahom iz evropskih zemalja, me|u kojima su se na{le i dr Vesna Nikoli}-Ristanovi} i mr Sanja]opi}.¹

Skup su sve-ano otvorili Georges Picca, generalni sekretar Svetskog udru`enja za kriminologiju, Lajos Besenyei, rektor Univerziteta u Mi{kolcu, i Miklos Levay, direktor Instituta za krivi-nopravne nauke Univerziteta u Mi{kolcu. Nakon toga, prisutnima se obratio i Peter Barandy, ma|arski ministar pravde. Dalji rad na konferenciji bio je organizovan kroz panele i tematske sesije na kojima su razmatrana brojna pitanja, problemi i dileme koji su, izme|u ostalog, istaknuti i u referatima tokom panela.

Uvodna izlaganja imali su Csaba Gombar iz Ma|arske i Hans-Jurgen Kerner iz Nema-ke, koji su govorili o uticaju dru{tvenih i ekonomskih promena na stanje kriminaliteta u zemljama centralne i isto-ne Evrope. Tako je Csaba Gombar istakao da su politi-ke i ekonomske promene s kraja 80-tih godina XX veka u zemljama centralne i isto-ne Evrope dovele do promena devijantnih pona{anja, a time i kriminaliteta, odnosno da njegovog porasta kao i promene prirode ovog dru{tveno opasnog pona{anja. Me|utim, tu se nametnulo i pitanje koji su to novi oblici kriminaliteta, odnosno devijantnog pona{anja i gde su njihovi izvori. Polaze}i od toga da vreme u kome `ivimo karakteri{u odsustvo poverenja, otu|enost ljudi i sli-no, on u tome i vidi izvore novih oblika devijantnog pona{anja. Me|utim, u vezi sa tim trebalo bi izneti i stav koji je u jednom od slede}ih panela izneo Hans-Heiner Kuhne (Nema-ka), rekav{i da kriminalitet, odnosno priroda i vrsta krivi-nih dela, reflektuju moderan

na-in `ivota, a da se, zapravo, ne radi o nekim novim, modernim vrstama krivi-nih dela, odnosno dru{tveno neprihvatljivih pona{anja. Na izlaganje Csaba Gombara, nadovezao se Hans-Jurgen Kerner, koji je istakao da su, nakon pada »gvozdene zavese«, gra|ani dr`ava centralne i isto-ne Evrope postali `rtve politi-kih, ekonomskih i socijalnih promena. On polazi od toga da su promene u ovim dr`avama dovele do anomalije na dru{tvenom nivou, koju karakteri{u promene sistema vrednosti, a time i promene oblika kriminaliteta, koji se u tom kontekstu posmatra kao epifenomen promena u dru{tvu uop{te. U takvom politi-kom i socio-ekonomskom miljeu, dolazi do anomalije na individualnom nivou, {to dovodi do poja-avanja ose}aja nesigurnosti kod gra|ana i njihovog nepoverenja u dr`avu i njene institucije, uz istovremeni porast straha od kriminaliteta. Sve to rezultira krizom percepcije kriminaliteta od strane gra|ana, pre svega pojedinih oblika kriminaliteta, kao {to su organizovani kriminalitet, kriminalitet pre`ivljavanja, kriminalitet koji dolazi sa Zapada. U takvom kontekstu, zaklju-io je Kerner, najbolja kriminalna politika je jo{ uvek dobra socijalna politika, uz primenu restorativne pravde kojom se `rtva stavlja u povoljniji polo`aj. Pored toga, on je napomenuo da sagledavanje ovih promena i njihovog uticaja na stanje kriminaliteta, a time i kriminalne politike, treba da poslu`i kriminolozima u daljem razvoju kriminologije kao nau-ne discipline, odnosno kriminolo{kih promi{ljanja i teorije. Na ove uvodne referate nadovezala su se brojna izlaganja tokom panela, a potom i tematskih sesija. Glavne tematske celine kako na panelima tako i na tematskim sesijama predstavljala su pitanja u vezi sa novim izazovima koje u regionu postavljaju kriminalitet i druga devijantna pona{anja, kriminalnom politikom i potrebom iznala`enja novih alternativa kazni zatvora, oblicima borbe protiv novih formi kriminaliteta, posebno transnacionalnog kriminaliteta (organizovanog kriminaliteta, odnosno trgovine ljudima, »pranja novca«, trgovine narkoticima, korupcije i sli-no), prevenciji kriminaliteta u dru{tvima sa tr`inom ekonomijom, i mogu}im

promenama u strukturi policije u cilju odgovarajućeg suprotstavljanja kriminalitetu u regionu.

Jedno od značajnih pitanja koje je razmatrano upravo u vezi sa promenama u strukturi i obimu kriminaliteta, bilo je pitanje stope zatvorske populacije. Tako je Krzysztof Krajewski iz Poljske istakao da je, i pored porasta obima kriminaliteta nakon 1990. godine u Poljskoj, ali i drugim zemljama centralne i istočne Evrope, došlo do opadanja stope zatvorenika, odnosno da je stopa zatvorske populacije bila veća u vreme kada je stopa kriminaliteta bila manja, a da je politika kontrole kriminaliteta ponovo u velikoj meri stigmatizirajuća i isključujuća zbog velikog uticaja SAD i drugih zapadnoevropskih zemalja. Sa druge strane, Tony Peters (Belgija) istakao je da u Belgiji postoji opšti trend porasta broja zatvorenika, kojih sada ima za oko 50% više nego sredinom 1980.-tih godina, kao i da se zapaža porast dugih kazni lišenja slobode. Međutim, ono što je interesantno je da oko 40% zatvorske populacije čine osobe druge nacionalnosti, a ne Belgijanci. Imaju li sve to u vidu, on je ukazao na potrebu proširivanja polja primene restorativne pravde u odgovoru na kriminalitet, kao i na to da sami kriminolozi moraju mnogo više da istrauju na terenu, kako bi empirijski proverili teorijske modele reagovanja na savremene izazove kriminaliteta. U tom smislu, značajna je primena posredovanja između u-rtve i u-inioce, posebno kod primarnih delinkvenata, maloletnih u-inilaca krivičnih dela, i u slu-ajevima izvršenja lakih krivičnih dela, kao i organizovanje programa resocijalizacije u zatvorima na principima restorativne pravde, koji su svoju primenu danas našli i u Belgiji. Nadovezujući se na prethodna izlaganja, Hans-Jorg Albrecht iz Nemačke istakao je da se danas najveće stope zatvorske populacije bele u Rusiji i SAD, kao i da se zapažaju određeni problemi u vezi sa implementacijom alternativnih mera reagovanja na kriminalitet, odnosno da alternative iz 60-tih i 70-tih godina prošlog veka (u smislu uslovne osude, novane kazne i sli-no) nisu više odgovarajuće i da postoji potreba za iznalaženjem i primenom novih alternativa. Međutim, u vezi sa tim, Hans-Heiner Kuhne je ukazao i na jedno ograničenje primene pojedinih alternativa posmatrano u kontekstu zaštite ljudskih prava, u smislu da njihova primena (kao što je na primer mera prisluškivanja ili praćenja) ne sme da ide na štetu prava osumnjičenih, odnosno optučenih ili okrivljenih lica, tj. da se između prava optučenih, s jedne, i okrivljenih, sa druge strane, uvek mora postići odgovarajući balans. Imaju li to u vidu, nameće se i pitanje kako treba tretirati u-inioce krivičnih dela -

kao neprijatelje ili građane, a kako sam krivi-nopravni sistem – kao kažnjavanje ili kao konstruktivan odgovor na kriminalitet.

Ovakva situacija ukazuje na činjenicu da je, posebno u uslovima tržišne ekonomije, krivi-nopravni sistem kao oblik reagovanja na kriminalitet skup, nedovoljno efikasan i u osnovi još uvek u velikoj meri retributivan, a u pogledu preventivnog delovanja ima samo simboličko značenje. Zato je razvijanju programa prevencije kriminaliteta potrebno posvetiti mnogo više pažnje. Jedan takav program izložio je John Graham iz Velike Britanije. U pitanju je projekat »Zajednica koja brine« (*Community that cares*) koji je posteo da se realizuje u SAD, a danas postoji i u Engleskoj i [kotskoj, a u koji se aktivno uključuje lokalna zajednica. Kao prvo radi se na identifikovanju faktora rizika za decu u određenim sredinama da postanu delinkventi, potom se istrauju raspoloživi resursi koji mogu da se koriste u reagovanju na utvrđene rizike (gde se primenjuju pristupi zasnovani na uticaju porodice, grupe vršnjaka ili škole), na osnovu čega se sastavlja plan akcije koji se potom implementira u praksi. Konkretni primer takvog postupanja je eksperiment u kome je pružena pomoć Crnkinjama, samohranim majkama dece predškolskog uzrasta, i to u vidu dobre pripreme njihove dece za školu, njih poseta i sli-no. Ta grupa dece je kasnije pružena dugi niz godina i pokazalo se da je oko 7% njih kasnije postalo delinkventno, za razliku od kontrolne grupe kojoj nije pružena nikakva pomoć i gde je 35% njih završilo u kriminalu. Pored toga, zapaženi su i drugi pozitivni rezultati kod eksperimentalne grupe: bolje obrazovanje, zaposlenje, primanja i sli-no. Načelost, kako je i sam Graham istakao, u SAD oko 70% zatvorske populacije čine marginalizovane grupe, odnosno pripadnici manjinskih grupa (na primer, Afro-Amerikanci, Hispanjolci i drugi), kao i to da država potroši mnogo novca na zatvorenike u odnosu na ono što se izdvaja za obrazovanje dece (posebno pripadnike ovih grupa) a prenebregava se činjenica da je u periodu obrazovanja dece moguće postići daleko bolje rezultate na planu prevencije čime bi se automatski smanjio broj u-inilaca krivičnih dela u kasnijim životnim dobima a time i zatvorska populacija pa i troškovi penalnog sistema.

Na ovogodišnjem skupu, Vesna Nikolić-Ristanović imala je izlaganje u okviru sesije o porodičnom nasilju i zaštiti majki i dece, u okviru koga je iznela rezultate svog istraživanja o uticaju društvenih promena u Srbiji, Makedoniji, Bugarskoj i Mađarskoj na rodno determinisano nasilje, odnosno na nasilje prema ženama. Sanja Jopić je u

okviru iste sesije iznela rezultate istra`ivanja poro`di-nog nasilja u Srbiji koje je krajem 2001. i po-etkom 2002. godine sprovelo Viktimolo{ko dru{tvo Srbije, a u okviru radionice o trgovini ljudima prisutne je upoznala sa na{om legislativom u ovoj oblasti.

Imaju}i sve to u vidu, mo`e se zaklju-iti da je organizovanje ovakvih skupova ali i u-e{e na njima od velikog zna-aja, jer omogu}ava razmenu znanja i iskustava, koja mogu da doprinesu boljem

sagledavanju problema kriminaliteta i kriminalne politike. Ovo je od posebnog zna-aja kada se radi o zemljama centralne i isto-ne Evrope, me|u kojima je i na{a dr`ava, a koje jo{ uvek, manje ili vi{e, prolaze kroz proces tranzicije, koja se ogleda i u zakonskim reformama. U tom smislu, neke od ideja koje su iznete tokom ovogodi{njeg skupa mogu da poslu`e i nama u daljim nastojanjima na iznala`enju odgovaraju}ih odgovora na savremene iza-zove kriminaliteta.

Mr Sanja Jopi}

Me|unarodni kongres: Usluge bez granica (GATS, privatizacija i posledice na `ene)

(Keln, Nema-ka, od 9. do 11. maja 2003. godine)

Me|unarodni kongres posve}en analizi efekata GATS-a i privatizacije na `ene organizatorke, -lanice @enske grupe nema-kog ATTAC-a, nazvale su "prvim `enskim socijalnim forumom". GATS (*General Agreement on Trade in Services*), odnosno Op{ti sporazum o trgovinama uslugama stvoren u okrilju Svetske trgovinske organizacije (STO), iako je tek u fazi pregovaranja, ve} uveliko uobli-ava proces privatizacije i trgovine uslugama.

GATS je jedan od najva`nijih sporazuma u Svetskoj trgovinskoj organizaciji (STO) koji reguli`e prekograni-ni protok trgovine i investicija u oblasti usluga. Usvojen je 1995. godine i prvi je sporazum koji promovir`e globalnu liberalizaciju tr`i{ta usluga. On stvara pravni okvir za trgovinu uslugama pokriva}i naj{i mogu}i spektar, od transporta, komunikacija, obrazovanja, zdravstva, energetike i finansijskih usluga do snabdevanja vodom. GATS poziva na progresivnu liberalizaciju regulative kako bi se podstakli trgovina i investicija u oblasti usluga. Njegov cilj je multilateralna eliminacija netarifnih prepreka trgovini i investicijama kao {to su ograni-enja svojinskih prava za strance i dr`avne dotacije. Ovo prakti-no otvara vrata stranim kompanijama i transnacionalnim korporacijama da nesmetano u|u na unutra{nje tr`i{te jedne zemlje, "kup" bolnice, obrazovne institucije, vodozahvate, telekomunikacije ili transportna preduze}a i upravljaju njima rukovode}i se isklju-ivo svojim interesima, dakle profitom, neometani od strane dr`avnog uplitanja, a sve pod parolom "slobode" tr`i{ta i jednakih uslova za sve.

Od 2000. godine te`i{te pregovaranja oko GATS-a unutar STO je na pitanju do koje mere }e dr`ave biti spremne da otvore svoje tr`i{te javnih usluga stranim preduzetnicima. Ishodi ovih pregovora odlu-i}e da li }e se bazi-ne usluge koje sada obezbe|uju dr`avne i lokalne institucije preneti u privatne ruke. Ovaj Sporazum }e stoga imati neposrednog i izuzetno velikog efekta na nacionalne ekonomije, ali i na `ivote svakog od nas.

Maude Barlow (Kanada) je upozorila da "transnacionalisti bez granica" sve vi{e zauzimaju mesta nacionalnih vlada, koje uglavnom sni`avaju svoju odgovornost za obezbe|enje usluga ljudima na najni{i mogu}i nivo. Nacionalna regulativa }e se napadati sve dok ne nestane. Treba samo pogledati {ta je Severnoameri-ki sporazum o slobodnoj trgovini (*North American Free Trade Agreement - NAFTA*) uradio ljudima – izazvao je bum nezaposlenosti, siroma{tva i bezna|a miliona. Zato treba upoznati javnost sa pravim ciljevima Svetske trgovinske organizacije i pregovorima koji se vode oko GATS-a, jer, kada ga vlade potpi{u, bi}e kasno. « Oni » ka`u da je ovo sporazum « od dole », jer vlade imaju slobodu da odlu-e ho}e li ili ne}e u potpunosti otvoriti svoje tr`i{te uslugama, te mogu staviti rezerve na izuzetke (koje mogu da va`e samo do deset godina). Me|utim, prava je istina da je pritisak na vlade ogroman i da se koriste -ak i pretnje ekonomskim i diplomatskim merama kako bi se neodlu-ne vlade navele da prihvate ponu|ene uslove. A {ta je razlog ovog op{teg napada na samostalnost nacionalnih dr`ava i njihovo upravljanje uslugama i javnim dobrima ? Odgovor je –

profit. Uspostavlja se poslednje kolonijalno carstvo podstaknuto nepodno{ljivom lako}om sticanja ogromnog bogatstva. Vrednost tr`i{ta u oblasti zdravstva i obrazovanja se procenjuje na 5 triliona dolara godi{nje. Ogromne povlastice i profit koje je donela privatizacija samo 10% sistema snabdevanja vodom otvara apetite, jer pokazuje koliko se mo`e zaraditi privatizacijom 90% ostatka sistema.

Negativni efekti neoliberalnog koncepta globalizacije, kao {to su nezaposlenost, niske plate, nesigurnost rada, fleksibilnost rada, kr{enje i nepo{tovanje radni-kih prava sve vi{e poga|aju i mu{kcarce. Prema Mariji Mies (Nema-ka), otpor se mora organizovati paralelno na dva nivoa: na lokalnom i politi-kom planu.

Za Vandanu Shivu (Indija) WTO (*World Trade Organization* - Svetska trgovinska organizacija) trebalo bi da zna-i WTTO (*Women Take on the Trade Organisation* - "ene preuzimaju Trgovinsku organizaciju"). To podrazumeva zabranu zloupotrebe usluga – usluge treba da slu`e ljudima, a ne pojedincima za zgrtanje ogromnog bogatstva nau{trb masa. Trebalo bi da se prestane sa kori{enjem re-i "usluge" kada se govori o zdravstvu, obrazovanju ili vodama. Jer, vode, primera radi, pripadaju svima. One su op{te dobro i ne mogu se prodavati. Prodaja vode mo`e da zna-i samo plja-ku. Pravo na vodu spada u osnovna ljudska prava i sa njime se ne mo`e trgovati.

Christu Witherich (Nema-ka) sumirala je razloge zbog `ega su `ene protiv GATS-a:

- One ne `ele da obrazovanje, zdravlje, briga za stare itd. postanu potro{na dobra kojima se mo`e trgovati; javne usluge `ine osnovu na{eg razvoja i deo su ljudskih prava;
- One odbijaju dvokastinsko dru{tvo, gde je solidarnost zamenjena privatnim osiguranjem a dru{tvena briga stepenom efikasnosti ostvarivanja profita;
- One su zabrinute zbog rastu}eg pogor{avanja radnih uslova: `ene u sada{njim uslovima se primoravaju da budu jeftina i fleksibilna radna snaga, uz tendenciju zabrane afirmativnih akcija;
- One strahuju da }e biti izgurane sa tr`i{ta formalnog pla}enog rada u neformalni sektor uz jo{ ve}u nesigurnost na poslu;
- Tendencija je da se u javnom sektoru zadr`e samo neprofitne aktivnosti i stoga }e padati nivo kvaliteta;
- U takvim uslovima ne mo`e se ostvariti rodna i socijalna pravda;
- Privatizacija tr`i{ta dove{e do zao{travanja odnosa mo}i izme|u Severa i Juga;

- GATS je zamka: kada se prihvati, povratka nema. Evropska unija mora povu}i svoje aspiracije na osnovne javne usluge u zemljama u razvoju, a javni sektor u razvijenim zemljama mora da se reformi{e kako bi se zadr`ao kvalitet usluga.

Tokom tri kongresna dana, stru-njakinje iz raznih oblasti i skoro svih regiona sveta predo-ile su rezultate svojih istra`ivanja koji potvr|uju {tetnost GATS-a i privatizacije javnih usluga na `ivot stanovni{tva. Tako je Gabi Pater (Nema-ka) ukazala da je privatizacija bolnica, zapo-eta pre 15 godina, dovela do pada plata u zdravstvu za 20%. Za narednu godinu najavljeno je zatvaranje 15 dr`avnih bolnica, a glavni gubitnici su hroni-ni bolesnici koji ne mogu sebi da priu{te du`i bolni-ki tretman. Nakon privatizacije transporta u Nema-koj, plate i penzije u ovom sektoru su drasti-no opale (Gizele Bilski). U Velikoj Britaniji privatizovane su skoro sve javne usluge osim zdravstva, {to je dovelo do pada kvaliteta usluga i prelivanja sredstava gra|ana u privatne d`epove (Sarah Sexton). ^ak i u Kanadi, koja za mnoge jo{ uvek predstavlja dr`avu blagostanja, sve su vidljiviji negativni efekti liberalizacije trgovine uslugama. Kako je istakla Terry Wolfwood, ova dr`ava je sada `lanica NAFTA-e sa pro-korporacijskom vladom `iji je slogan: pla}aj manje poreza, ostvaruj ve}i profit. Rezultat toga je, izme|u ostalog, zatvaranje bolnica, pad kvaliteta usluga, sni`avanje standarda (npr. aditivima nafte dodaju se otrovi, a u sto-arstvu i ribarstvu koriste se antibiotici), osiroma{enje univerziteta. Korporativni mentalitet se infiltrira i u {kole: one postaju proizvo|a-i poslu{nih slu`benika i radnika i dobrih potro{a-a, vi{e se mladi ne u-e kako da doprinose razvoju dru{tva. Zahvaljuju}i ovako nametnutom na-inu razmi{ljanja, biznis je postao sr`i vodilja `ivota ljudi, zajednica, znanja i javnog sektora. Sve vi{e postajemo deo korporativne agende. Moramo se boriti kako bi sa-uvale prava ste-ena u pro{losti, poru-ila je Wolfwood.

Jedan od va`nih aspekata globalizacije je globalizacija proizvodnje i distribucije hrane. Rezultat toga je da ona vi{e nije u rukama lokalnih zajednica, ve} multinacionalnih korporacija. Jedna od zanimljivosti je da je Britanska industrija {e}era napala stav Svetske zdravstvene organizacije da ljudi, zbog svog zdravlja, ne bi trebalo da konzumiraju vi{e od 10% {e}era od svog dnevnog obroka. Prava mera je, po propagandi industrijalaca, 25%. Monopoli u proizvodnji hrane dovode do stvaranja monokultura i uni{tavanja prirodnih resursa. Jo{ jedan resurs se sve vi{e koristi za sticanje {to ve}eg profita i zgrtanje bogatstva na u{trb miliona

ljudi. Re- je o vodi koja, zahvaljujući liberalizaciji trgovine, sve više postaje predmet privatizacije i kontrole od strane multinacionalnih i transnacionalnih korporacija. Voda sve više postaje svetski problem. Procena je da do 2025. godine dve trećine stanovništva u svetu neće imati dovoljno vode za piće, dok ostalima preći će. S druge strane, države vode ratove zbog vode, a transnacionalne korporacije, kao što su Coca Cola i Nestle iskorišćavaju 20% ukupno raspoložive pijane vode. Transnacionalne korporacije, pretežno evropske, sve više preuzimaju pod svoju kontrolu tržište vode uz podršku Svetske banke i MMF-a. Ovakve tendencije nas navode da se upitamo ko poseduje vodu? Odgovor je – niko. Voda pripada svim živim bićima, pristup pijanoj vodi je ljudsko pravo i niko nije ovlašten da eksploatira ovaj prirodni resurs zarad sticanja profita. Ovi negativni efekti liberalizacije trgovine i ekonomske globalizacije pogoduju ogromnu većinu svetskog stanovništva, a pogoduju, na kratke staze, samo onoj manjini koja je na vrhu piramide moći zarad sticanja još više moći.

U-esnice Kongresa su posvetile pažnju i mogućim strategijama za suprotstavljanje i zaustavljanje ovih negativnih tendencija, što podrazumeva rad na podizanju opšte svesti o ovoj problematici i njegovom prevođenju na politički nivo. Analiza pokazuje jasnu vezu sa odgovornošću izabranih predstavnika vlasti i neophod-

nost zaustavljanja pregovora oko GATS-a pre nego što bude previše kasno. Zato je SADA vreme da se ponašati OTPOR trgovini na imenima i na imenima buduću, isti organizatorke skupa. Šene su na selu otpora, jer su i kao radnice i kao potrošačice prve i najviše pogođene negativnim posledicama privatizacije i liberalizacije trgovine javnim uslugama. A ako su šene pogođene, svi su pogođeni.

Jedna od radionica bila je posvećena ženama i privatizaciji u Jugoistočnoj Evropi. Voditeljice radionice, mr Mirjana Dokmanović (Srbija i Crna Gora) i dr Irina Moulechkova (Bugarska), predstavile su efekte prelaska sa socijalističkog na tržišni model privređivanja na stanovništvo i ostvarivanje ljudskih prava. Za ovaj region karakteristično je da je tranzicija praćena porastom nezaposlenosti, siromaštva, korupcije i lične, ekonomske, političke i zdravstvene nesigurnosti, te da ove negativne posledice šene i u znatno većoj meri pogoduju šene nego muškarce. Ovome velikim delom doprinosi i smanjivanje budžetskih izdvajanja države za socijalnu zaštitu, zdravstvo, obrazovanje i brigu o deci. I u zemljama ovog regiona na pomolu je privatizacija usluga što će dovesti do pogoršanja ekonomskog i socijalnog položaja stanovništva, kao što je to pokazao i slučaj privatizacije vodozahvata u Bugarskoj.

Mr Mirjana Dokmanović

XI međunarodni viktimološki simpozijum

(Stellenbosch, Južna Afrika, od 13. do 18. jula 2003. godine)

Organizaciji Svetskog viktimološkog društva, od 13. do 18. jula 2003. godine u Stellenbosch-u (Južna Afrika), održan je XI međunarodni viktimološki simpozijum pod nazivom »Novi horizonti za viktimologiju«. Domaćin ovogodišnjeg skupa bio je *Faculty of Public Safety and Criminal Justice of the Technikon Southern Africa*, koji je ugostio preko 200 učesnika – naučnih i stručnih radnika iz oblasti viktimologije – sa svih pet kontinenata. Zapaženo je veliko učesništvo delegata sa afričkog kontinenta (posebno iz Južne Afrike), ali isto tako i mali broj učesnika iz istočne Evrope. Među učesnicima ovogodišnjeg Simpozijuma našle su se i dr Vesna Nikolić-Ristanović i mr Sanja Jopić.

XI međunarodni viktimološki simpozijum svečano su otvorili gradonačelnik Stellenbosch-a Alderman Ortell, Gerd Kirchoff, tadašnji predsed-

nik Svetskog viktimološkog društva i John Dussich, generalni sekretar. Prisutnima se potom obratila i Njeno Kraljevsko Velikanstvo Princeza Ana (Velika Britanija). Oni su položili učesnicima Simpozijuma toplu dobrodošlicu i uspešan rad.

Rad na Simpozijumu odvijao se u plenarnim zasedanjima i tematskim sesijama na kojima su detaljnije razrađivana pitanja, problemi i dileme koje su uvodničari na plenarnim sesijama istakli u svojim referatima. Pored toga, organizovano je i nekoliko radionica. U okviru plenarnih sesija posebna pažnja bila je posvećena slučajevima za pomoć žrtvama kriminaliteta, žrtvama transnacionalnog kriminaliteta, pravima žrtava u krivičnom postupku, restorativnoj pravdi, vrsti i obimu viktimizacije i novim horizontima viktimologije. Tematske sesije bile su, pak, posvećene nekim od sledećih pitanja:

ko su `rtve (`rtve kriminaliteta, rata, terorizma, kr{enja ekonomskih i socijalnih prava, HIV/SIDE i tako dalje), `rtve i organi formalne socijalne kontrole, suo-avanje sa posledicama viktimizacije, deca kao `rtve, `rtve korupcije, organizovanog kriminaliteta, `rtve i penalni sistem, kompenzacija, pru`anje pomo}i grupama `rtava (`rtvama teroristi-kih napada, rata, genocida), `rtve nasilja u porodici, `rtve seksualnih delikata, institucionalizovana viktimizacija, viktimizacija na radnom mestu, turisti kao `rtve, marginalizovane `rtve (stare osobe, pripadnici druge rase, politi-ke orijentacije, nacionalnosti) i sli-no. Me|utim, kako se veliki broj razli-utih sesija odvijao u isto vreme, autorke ovog prikaza opredeljivale su se za prisustvovanje onim koje su bile posve}ene slu`bama za pomo} `rtvama kriminaliteta, restorativnoj pravdi, i istini i pomirenju, pa }e o tome biti vi{e re-i u prikazu Simpozijuma koji sledi.

Prva plenarna sesija bila je posve}ena slu`bama za pomo} `rtvama kriminaliteta, na kojoj se prisutnima obratila Njeno Kraljevsko Veli-anstvo Princeza Ana (Velika Britanija), koja je predsednica Nacionalne kancelarije slu`bi za pomo} `rtvama kriminaliteta za Englesku, Vels i Severnu Irsku. Ona je govorila o zna-aju volontera za postojanje i rad slu`bi za pomo} `rtvama u njenoj zemlji. Naime, kako je istakla, sve vi{e pa`nje se u poslednje vreme posve}uje anga`ovanju mladih ljudi kao volontera ovih slu`bi, koji su razli-ite profesionalne orijentacije i koji reflektuju lokalnu zajednicu. Me|utim, da bi se odr`ao odgovaraju}i nivo i kvalitet usluga koje volonteri pru`aju `rtvama kriminaliteta, va`no je, kako je u jednoj od kasnijih sesija istakla Ute-Ingrid Hartmann (Nema-ka), posebnu pa`nju posvetiti obuci volontera kao i njihovoj stru-nosti. O zna-aju volonterskog rada u ovom domenu govore i stavovi `rtava kojima je drago {to ih kontaktiraju volonteri jer su tada sigurni da se radi o ljudima koji to rade od srca, zato {to `ele da pomognu drugima i imaju vremena za njih (`rtve). Pored toga, Princeza Ana je istakla i sve ve}e anga`ovanje slu`bi za pomo} `rtvama u Engleskoj, Veslu i Severnoj Irskoj u radu sa `enama i decom kao `rtvama kriminaliteta, ali i na problemima trgovine ljudima, pomaganju besku}nicima i tome sli-no. Me|utim, slu`be za pomo} `rtvama kriminaliteta postoje i u drugim dr`avama i iz godine u godinu njihov broj raste, istakao je Jean-Luc Dominique iz Francuske, koji je prisutne upoznao sa radom Evropskog foruma slu`bi za pomo} `rtvama i stvaranjem -itave mre`e ovakvih slu`bi u Evropi. On je ukazao na -injenicu da su ovakve slu`be tokom protekle godine osnovane u zemlja-

ma u kojima do sada nisu postojale, kao {to su Gr-ka, Italija i Danska. Pored toga, on je u svom izlaganju naveo i primer jednog veoma interesantnog projekta koji se odnosi na pomo} strancima kao `rtvama kriminaliteta kada se na|u u drugoj zemlji. Tako je na 11 jezika {tampana bro}ura o njihovim pravima i dostupnim slu`bama u 11 dr`ava koje su -lanice Evropskog foruma. O slu`bama za pomo} `rtvama govorilo se potom kroz tematske sesije, u kojima su se izlaga-i osvr-tali na razli-ita pitanja i probleme sa kojima se, pre svega u praksi, susre}u.

Polaze}i od toga da je viktimizacija za svaku `rtvu neo-ektivano i traumati-no iskustvo, Claire Vernon (Australija) je istakla da su, u procesu oporavka, `rtvi neophodni pomo} i podr{k - po-ev od neformalne mre`e poznanika, ro|aka i prijatelja, preko slu`bi socijalnog staranja i zdravstvene za{tite, krivi-nopravnog sistema, do nevladinih organizacija i lokalne zajednice u kojoj `rtva `ivi. Utoliko, strategija pru`anja pomo}i `rtvama podrazumeva postojanje mre`e razli-utih slu`bi (dr`avnih i nevladinih), njihovo povezivanje, saradnju i koordinirani rad, uz odgovaraju}u podelu uloga i odgovornosti u procesu oporavka `rtve od traumati-nog iskustva viktimizacije. U tom lancu, slu`be za pomo} `rtvama su samo jedna karika, koja treba `rtvama da obezbedi emotivnu podr{ku i informacije o njihovim pravima, mogu}nostima i raspolo}ivim slu`bama u kojima `rtva mo`e da dobije pomo} stru-njaka odre|enog profila. Na izlaganje Claire Vernon nadovezala se i Sue Moody iz [kotske koja je govorila o polo`aju `rtava u krivi-nom postupku u [kotskoj i njihovom pravu da budu obave{tene o konkretnom slu-aju, o samom krivi-nom postupku i njegovim fazama, kao i o dostupnim oblicima pomo}i i podr{k. Me|utim, kako prema {kotskom zakonodavstvu tu`ioci nemaju obavezu da informi}u `rtve o ovim pitanjima, u okviru tu`ila{tva je formirana slu`ba za pru`anje informacija i saveta `rtvama, njihovim porodicama i svedocima u slu-ajevima najte`ih krivi-nih dela. U tom smislu, `rtve mogu da se informi}u o postupku uop{te, o konkretnom predmetu, o slu`bama za pomo} `rtvama kao i o specijalizovanim slu`bama u kojima mogu da dobiju odre|enu stru-nu pomo}.

O slu`bama za pomo} i podr{ku `rtvama govorili su i Michael Dawson (Australija), Lesley Simmonds (Velika Britanija), Ute-Ingrid Hartmann (Nema-ka) i drugi, ali je vrlo zanimljivo zapa`anje iznela Rika Snyman iz Ju`ne Afrike u svom izlaganju o razli-itom kori{}enju termina »osna`ivanje `rtve« i »podr{k `rtvi« i njihovom sme{tanju u odgovaraju}i socijalni, kulturni i ekonomski kon-

tekst. Naime, nadovezuju}i se na izlaganje Juan Nel-a (Ju`na Afrika) koji je naveo da je u Ju`noj Africi veoma visoka stopa kriminaliteta, kojim su posebno ugro`eni siroma{ni gra|ani, i gde jo{ uvek postoji veoma razvijena kultura nasilja, Rika Snyman je istakla da pru`anje pomo}i `rtvama (*victim's assistance*) objedinjuje u sebi podr{kku (*victim's support*) i osna`ivanje (*victim's empowerment*), kao i da u Ju`noj Africi, s obzirom na njihovu kulturu, tradiciju i istoriju, nije mogu}e implementirati neki gotov model pomo}i koji danas postoji u razvijenim dr`avama. U tom smislu ona podr{kku (*support*) defini}e kao uslugu koja se nudi pojedincima ili manjoj grupi pojedinaca, dok osna`ivanje (*empowerment*) podrazumeva usluge koje se nude ve}oj grupi ljudi kako bi se oni sami organizovali, osposobili i osna`ili da sami sebi pomognu. U tom smislu, osna`ivanje zna-i davanje (preno{enje) odgovornosti na same pojedince ili grupe ljudi.

O slu`bi za pomo} i podr{kku `rtvama kriminaliteta govorila je i Sanja]opi}, koja je u svom izlaganju osvrnula na pitanje polo`aja `rtve, odnosno o{te}enog u na{em krivi-nopravnom sistemu i mestu i ulozi slu`be za pomo} `rtvama kriminaliteta kod nas. Ona je prisutne upoznala sa osnivanjem i po-etkom rada prve slu`be ove vrste u na{ojoj zemlji – VDS info i podr{kka `rtvama - koju je aprila 2003. godine osnovalo Viktimolo{ko dru{tvo Srbije. Ona je u izlaganju istakla da je glavna misija slu`be VDS info i podr{kka `rtvama pru`anje `rtvama kriminaliteta informacija, emotivne podr{ke, kao i dalje upu}ivanje na odgovaraju}e slu`be (organizacije, institucije – dr`avne i nevladine) u zavisnosti od konkretnih potreba `rtve.

Drugu veliku tematsku celinu -inila su pitanja u vezi sa restorativnom pravdom, koja, kako je istakao Elmar Weitekamp (Belgija), nailazi na sve ve}u primenu u savremenom svetu, nalaze}i svoje korene duboko utemeljene u tradiciji i obi-ajima pojedinih naroda. Restorativna pravda se razvijala od modela koji se, pre svega, fokusirao na reparaciju, restituciju i kompenzaciju `rtvama krivi-nih dela, preko razli-utih formi posredovanja izme|u `rtve i u-inioca, do restorativne pravde kao mogu}eg na-ina uspostavljanja naru{ene ravnote`e u post-konfliktnim dru{tvima, odnosno u slu-ajevima masovnog kr{enja ljudskih prava. S tim u vezi, Kris Vanspauwen (Belgija) je upoznao prisutne sa projektom koji se trenutno realizuje u Ju`noj Africi s ciljem pro{irivanja polja primene restorativne pravde u kontekstu pri-e o komisijama za istinu i pomirenje u ovoj afri-koj dr`avi. Naime, cilj projekta je formulisanje teorijskog modela restorativne pravde kao oblika reagovanja u

slu-ajevima masovnih viktimizacija u zemljama u tranziciji uop{te. Jo-Ann Wemmers iz Kanade, u svom radu pod nazivom *Restorativna pravda iz perspektive `rtve* istakla je da je restorativna pravda op{ti naziv za razli-ite programe koji se u praksi sprovode, s ciljem »izvla-enja« `rtve iz senke i davanjem `rtvi odgovaraju}eg mesta i uloge u krivi-nopravnom sistemu ili u dru{tvu i dr`avi uop{te. Ona je ukazala na rezultate jednog istra`ivanja koje je sprovedeno u Kanadi koje je potvrdilo da `rtve krivi-nih dela `ele da budu aktivno uklju-ene u krivi-nopravni sistem i da njihova uloga u istom mora da bude vi}e od uloge svedoka, odnosno izvora dokaza. Pored toga, do{lo se i do zaklju-ka da `rtve `ele da imaju odre|eni uticaj i u procesu izricanja kazne u-iniocu, ali ne i da u potpunosti preuzmu na sebe proces odlu-ivanja o tome. Imaju}i to u vidu, Paul Friday (SAD) je u svom saop{tenju pod nazivom *Restorativna pravda: uticaj na kriminalitet* istako da su osnovne vrednosti restorativne pravde kao odgovora na kriminalitet ili druge oblike viktimizacije restitucija, odgovornost i za{tita zajednice, a da su klju-ni nosioci procesa pomirenja i nala`enja re{enja za nastalu situaciju `rtva, u-inilac i lokalna zajednica, odnosno da se ravnote`a mo`e uspostaviti jedino ako se u obzir uzmu potrebe sve tri strane i to kako u svakom pojedinom slu-aju tako i u okviru sistema kao celine. Upravo zbog toga je, kako je u svom izlaganju naveo Paul Omaji (Australija), va`no razumevanje kulturolo{kih razlika (obi-aja, tradicije) i sme{tanje restorativne pravde, odnosno razli-utih programa u odgovaraju}i dru{tveni i kulturni kontekst {to svakako zahteva odre|ene modifikacije modela restorativne pravde koji danas postoje u svetu. Pored toga, on je otvorio i jedno veoma zanimljivo pitanje, a to je gde je dr`ava u tom procesu ako se kao klju-ni akteri ovog oblika re{avanja konflikata pojavljuju `rtva, u-inilac i zajednica. Me|utim, i tu se mogu zapaziti odre|ene razlike, na {ta je ukazao Ian Edwards iz Velike Britanije, koji je predstavio jedan oblik reagovanja na maloletni-ki kriminalitet (*referral order*) koji u sebi ima elemente restorativne pravde a u koji se aktivno uklju-uje i dr`ava preko svojih predstavnika (policije, slu`benika probacije i sli-no). Naime, u lokalnoj zajednici ({koli, crkvi ili nekom sli-nom mestu) organizuje se sastanak na koji dolaze maloletni u-inilac krivi-nog dela, `rtva, lica koja su podr{kka jednoj, odnosno drugoj strani, predstavnici lokalne zajednice, kao i dr`avnih organa (policije, slu`be probacije) i gde se, kroz dijalog, u-esnici fokusiraju na faktore delinkventnog pona{anja maloletnika kako bi se na njihov uticalo u pravcu koji bi

doprineo olak{avanju njegove reintegracije. U tom smislu, restorativna pravda ne zna-i zadovoljenje pravde posmatrano samo s aspekta `rtve, ve} i sa stanovi{ta u-inioca i same lokalne zajednice.

O sve {iroj primeni restorativne pravde govorio je i Koen Devroey iz Belgije koji je ukratko upoznao prisutne sa eksperimentalnim projektom koji se od 2000. godine realizuje u jednom delu Belgije i to u tri zatvora. Naime, radi se o primeni restorativne pravde u zatvoru, i to dva programa koji se nude osu|enicima: kurs pod nazivom »@rtva u fokusu« i posredovanje izme|u `rtve i u-inioca (*victim-offender mediation*). Cilj oba ova programa je nu|enje osu|enim licima mogu}nosti da poprave (restitui{u) {tetu ili bol koji su naneli `rtvi izvr{iv{i krivi-no delo. Tako se, na primer, na kursu posebna pa`nja posve}uje grupnim diskusijama, igranju uloga `rtve i u-inioca, predavanjima o posledicama koje krivi-no delo ima po `rtvu a u cilju prihvatanja odgovornosti za ono {to je u-injeno i za ono {to treba da bude ispravljeno od strane samih u-inilaca, kao i razumevanja ose}anja i potreba `rtve i saose}anja sa njom. Uz ovaj kurs osu|enicima se nudi i mogu}nost uklju-ivanja u program medijacije i to tako {to oni treba da preuzmu inicijativu u pogledu kontaktiranja `rtve, razmene stavova, ose}anja i sli-no, {to ponekada rezultira -ak i pisanim sporazumima izme|u `rtve i u-inioca o re{avanju situacije nastale krivi-nim delom. Rezultati ovog programa su za sada razli-iti, ali ceo koncept mora jo{ da se razvija i usavr{ava, kao i da se same `rtve na adekvatniji na-in uklju-uju u ceo proces.

Tokom protekle decenije, kako je istakla Dudu Setlatjile (Ju`na Afrika), restorativna pravda se sve vi{e razvijala i u Ju`noj Africi, ali se kao centralni problem isti-e to da nisu sve `rtve uklju-ene u ovaj proces na isti na-in, a ceo sistem je jo{ uvek vi{e orijentisan na u-inioca. Utoliko je ceo koncept restorativne pravde u kontekstu pri-e o Ju`noj Africi potrebno preispitati, modifikovati i prilagoditi posto-je}im uslovima i potrebama. To, kao prvo iziskuje potrebu preispitivanja {ta zna-i pravda i da li je ona ista posmatrano sa stanovi{ta `rtve, u-inioca i zajednice. Ili, kako je istakla Hema Hargovan (Ju`na Afrika), restorativna pravda zna-i promenu u osnovnoj paradigmi ali je postavila pitanje na koji na-in: {ta se njenom primenom menja – pravda u krivi-nopravnom smislu ili pravda uop{te? Sa druge strane, restorativna pravda mo`e da vodi opro{taju i pomirenju ali se ne mo`e svesti na to, kao {to se ne mo`e poistovetiti sa posredovanjem izme|u `rtve i u-inioca, programom -iji je osnovni cilj smanjenje recidivizma, pristupom koji je namen-

jen samo maloletnim u-iniocima krivi-nih dela ili primarnim delinkventima, ne mo`e se posmatrati ni kao alternativa zatvoru ili prosto kao suprotnost retribuciji. Restorativna pravda je mnogo vi{e od toga.

Posebna sesija bila je posve}ena iskustvima Ju`ne Afrike posle aparthejda i procesu istine i pomirenja u ovoj i drugim zemljama. U okviru ove sesije Dr Vesna Nikoli}-Ristanovi} je prezentirala svoj rad pod nazivom *Istina i pomirenje u Srbiji: dosada{nji razvoj procesa*. U svom radu, Nikoli}-Ristanovi} je analizirala specifi-nosti dru{tvenostorijskog i politi-kog konteksta, kao i viktimizacije u Srbiji, ukazala na polarizovanost javnog diskursa u vezi sa suo-avanjem s pro{lo{u i dala pregled i analizu dosada{njih aktivnosti u ovom pogledu kako na dr`avnom nivou tako i na nivou civilnog dru{tva. Najzad, ona je u svom radu izlo`ila i osnovne karakteristike projekta Viktimolo{kog dru{tva Srbije *Od se}anja na pro{lost ka pozitivnoj budu}nosti*. Dr Vesna Nikoli}-Ristanovi} je svoje izlaganje ilustrirala filmom Marije Gajicki Vivisekt, koji je baziran na materijalu snimljenom prilikom izlo`be ameri-kog ratnog fotografa Rona Haviva u Novom Sadu 2002. godine.

Posebnu karakteristiku i, moglo bi se re}i, posebnu vrednost ovog simpozijuma imale su radionice na kojima su prezentirani prakti-ni programi koji se sprorovode u samoj Ju`noj Africi. U tom pogledu, posebno zanimljive su bile slede}e radionice:

- radionica na kojoj je prezentirana aktivnost na standardizaciji usluga koje `rtve dobijaju od razli-utih organizacija koje pru`aju pomo} `rtvama,
- radionica na kojoj je prezentirano istra-ivanje u vezi sa procesom istine i pomirenja u Ju`noj Africi koje je sproveo Centar za prou-avanje nasilja i pomirenja iz Cape Town-a,
- radionica na kojoj su prezentirani programi nevladine organizacije NIACRO koji se odnose na prevenciju kriminaliteta i na pru`anje pomo}i i podr{kke `rtvama kriminaliteta u okviru lokalne zajednice.

Sva tri prezentirana programa imaju neosporni zna-aj i za druge tranzicione zemlje. Tako, projekat standardizacije kvaliteta usluga koje pru`aju slu`be za pomo} `rtvama i stru-ne osposobljenosti lica koja u njima rade od velikog je zna-aja, kako za formalno priznanje znanja i iskustava ste-enih radom u nevladinim organizacijama, tako i za prevenciju sekundarne viktimizacije `rtava od strane ovih NVO. Polaze}i od okolnosti da postoji -itav niz treninga koje dr`e NVO, a koji nisu priznati od strane dr`ave kao oblici stru-nog usavr{avanja koji obezbe|uju formalne kvalifikacije, jedna grupa

stru-njaka je odlu-ila da napravi standarde i da ih ponudi relevantnim dr`avnim organima na usvajanje. Pri tome, oni su po{li od onoga {ta, prema njihovom mi{ljenju, treba da nau-i osoba koja ide na trening o pru`anju pomo}i i podr{ke `rtvama.

Pored ovog programa, od {ireg zna-aja je i istra`ivanje Centra za prou-avanje nasilja i pomirenja koje je imalo za predmet ispitivanje u kojoj meri su `rtve aparthejda i u-inioci zlo-ina koji su dobili amnestiju zadovoljni procesom istine i pomirenja u Ju`noj Africi. Istra`ivanje je pokazalo da je veliki broj `rtava jo{ uvek nezadovoljan, kao i da se biv{i borci ose}aju napu{tenim i bez dru{tvene pomo}i i podr{ke, iako ve}ina ima probleme sa post-traumatskim stresnim poreme}ajem. Ova radionica je ostavila veoma sna`an utisak na

sve u-esnike, jer su na njoj, pored ostalih u-estvovali i `ena -ija }erka je ubijena u teroristi-kom napadu 1993. godine, dakle `rtva, i mu{akarac koji je u u nju pucao, odnosno izvr{ilac, koji je, nakon priznanja, amnestiran a majka ubijene devojke mu je javno oprostila po-injeni zlo-in i posvetila se pru`anju pomo}i biv{im borcima protiv aparthejda.

Nakon pet dana rada, razmene iskustava i znan-ja, Simpozijum je sve-ano zatvoren, a radovi ve}ine izlaga-a dostupni su na www.victimology.co.za. Tokom simpozijuma je odr`ana i Skup{tina Svetskog viktimo{kog dru{tva, kao i sastanak Izvr{nog odbora. Za predsednicu Svetskog viktimo-lo{kog dru{tva izabrana je Marlene Young iz SAD.

Mr Sanja]opi}

Dr Vesna Nikoli}-Ristanovi}

DR VESNA NIKOLIĆ -RISTANOVIĆ

Social Change, Gender and Violence: Post-communist and war affected societies

Kluwer Academic Publishers,
Dordrecht/Boston/London, 2002, str. 193.

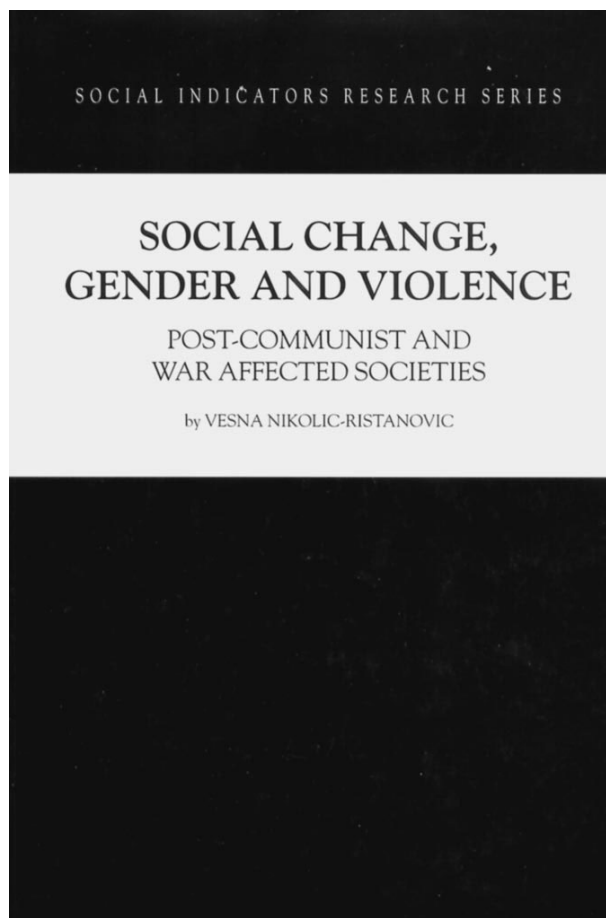
Knjiga dr. Vesne Nikolić-Ristanović *Social Change, Gender and Violence – Post-communist and war affected societies* ("Društvena promena, rod i nasilje: postkomunistička i ratom pogođena društva") predstavlja sveobuhvatnu analizu uticaja tranzicije i rata na svakodnevni život muškaraca i žena, promene njihovih rodničkih uloga i nasilje nad ženama u četiri isto-noevropske zemlje: Mađarskoj, Srbiji, Makedoniji i Bugarskoj. Takođe, analizira se i uticaj koji su pomenute društvene promene imale na razvoj civilnog društva, pokreta za zaštitu ženskih prava i pravne reforme u vezi sa nasiljem prema ženama u navedenim državama u prvih deset godina tranzicije (1989-1999.).

Osnovni cilj ove studije bio je, po rečenici same autorke, da se utvrdi veza između društvenih promena do kojih je došlo krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog veka i izloženosti žena nasilju (pre svega porodičnom nasilju i trgovini ženama), kroz analizu uticaja društvenih promena na život pojedince/pojedinca, kao i uticaja društvenih promena, pre svega razvoja civilnog društva i ženskog pokreta, na promenu stavova građana i države prema problemu nasilja nad ženama. Analizirana je, dakle, dvostruka povratna veza između makro i mikro nivoa, tačnije uticaj makro promena na život pojedinaca, uticaj promena na mikro nivou na izloženost žena nasilju i mogućnost izlaska iz situacije nasilja, i najzad, uticaj promena na mikro nivou na društvene i pravne reforme. Komparativno istraživanje u Mađarskoj, Srbiji, Makedoniji i Bugarskoj sprovedeno je 1999. i 2000. godine. Kao osnovni metodološki pristup za povezivanje empirijskih podataka sa teorijom odabrana je strukturalna metodologija i etnografski multimetod.

Knjiga je bazirana primarno na obimnom i bogatom istraživačkom materijalu koji sačinjava više od stotinu intervju sa "običnim" ljudima, muškarcima i ženama, aktivistkinjama ženskih grupa i stručnjacima, kao i druga dostupna istraživanja, pisani materijali, statistički podaci i

novinski natpisi. Pored toga, ova studija sadrži i dosadašnje dugogodišnje iskustvo autorke u bavljenju problemima nasilja nad ženama i lično iskustvo osobe koja dolazi sa tranzicijom i ratom zahvaćenih prostora. Autorka polazi od teze da je nasilje prema ženama u post-komunističkim i ratom pogođenim društvima vrsto povezano sa promenama i teškoćama kojima su izloženi i muškarci i žene, među kojima su: sve veće društveno raslojavanje, ekonomske teškoće, nezaposlenost, nesigurnost i nestabilnost i sa njima povezan socijalni stres, militarizam, promene u rodničkima (a naročito muškom, u smislu ponovnog uspostavljanja i istovremene marginalizacije muškarci) i strukturalne razlike među državama koje donosi novi svetski poredak.

Društvene promene koje su krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog veka zahvatile zemlje Istočne Evrope, otvorile su, kako sama autorka precizira u uvodnom delu studije, prostor za nove mogućnosti, demokratizaciju i društveni razvoj, ali su istovremeno donele i brojne negativne posledice koje su se odrazile na svakodnevni život ljudi. Promene su, kako po intenzitetu

tako i po posledicama, bile različite u posmatranim zemljama, što je zavisilo od prethodno usvojenog modela socijalizma (sovjetskog ili jugoslovenskog), ekonomskog razvoja u momentu otpočinjanja procesa tranzicije, kao i unutrašnjih potresa – militarizma, nacionalizma, rata i tome slično. Tako je, tranzicija se odrazila i na rodne uloge i odnose među polovima – u svim zemljama u tranziciji zabeležen je porast pornografije, kreiranje dominantnih rodnih uloga u skladu sa Connell-ovom teorijom hegemonike muškosti i podređene ženskosti, vraćanje žena u privatnu sferu, ženska nezaposlenost, uskraćivanje nekih u socijalizmu već dostignutih prava (npr. reproduktivnih prava) i slično. Ove promene odrazile su se i na nasilje prema ženama, a svi faktori koji utiču na njegovo javljanje u ovom periodu ispoljili su se u najdrastičnijem vidu.

Knjiga je podeljena na osam poglavlja: "Uvod", "Društvene promene i rat u post-komunističkim društvima", "Kao odraz u ogledalu", "Rod u tranziciji, Porodično nasilje", "Trgovina ženama u cilju seksualne eksploatacije", "Civilno društvo, feminizam i institucionalne promene" i "Zaključak". Predgovor je napisala Jennifer Turpin, profesorka sociologije sa Univerziteta San Francisco.

U prvom poglavlju opisuju se društvene promene i rat u post-komunističkim društvima, sa osvrtom na socio-demografske, istorijske i političke karakteristike posmatranih država u komunističkom i post-komunističkom periodu i ekonomski razvoj tokom perioda tranzicije.

Drugo poglavlje je posvećeno odразу koji, "kao slika u ogledalu", imaju opisane tranzicione društvene promene, a pre svega privatizacija i tržišna ekonomija, na svakodnevni život muškaraca i žena u posmatranim zemljama. Kroz intervjue sa ispitanicima i drugi dostupan, pretežno kvalitativni materijal, analizirane su promene u svakodnevnom životu ljudi u prvih deset godina tranzicije, vezano za njihovu ekonomsku situaciju, kvalitet života, životni standard, stambenu situaciju i slično. Gubitak posla, nemogućnost zapošljavanja, promene u raspodeli ekonomske moći, formalna i neformalna zaposlenost, ilegalni poslovi, promene u obimu radnog i slobodnog vremena, strah od života i odnos siromaštva i roda samo su neke od tema koje se obrađuju u ovom odeljku. Tako je, autorka se posebno osvrće na promene izazvane ratom, kao što su prisilni gubitak normalnog života i stres u vezi sa tim, dobrovoljne i prinudne migracije, odsustvo muškarca iz porodičnog života, međuetnički sukobi u porodici i slično.

Polazeći od pretpostavke da makro i mikro

promene utiču na menjanje rodnih identiteta, a ono dalje na izloženost žena nasilju i mogućnosti izlaska iz situacije nasilja, treće poglavlje posvećeno je uticaju pomenutih promena na menjanje rodnih identiteta i muškaraca i žena, odnosno "rodu u tranziciji". U ovom poglavlju autorka u svetlu Connell-ijeve teorije hegemonike muškosti i naglažene ženskosti, kao i Messerschmidt-ove strukturalno-akcione teorije, istražuje kako društvene promene menjaju aktuelne rodne strukture. U tom smislu posebna pažnja posvećena je analizi rodne podele rada i moći, kao i seksualnosti. Ova analiza odnosi se na javni diskurs, odnosno na in na koji su rodne uloge postavljene kao društveni ideal, i na stvarnu muškost/ženskost, odnosno na in na koji su idealne rodne uloge ostvarene ili ne. Uticaj rata i nacionalizma na aktuelne rodne uloge tako je posebno obrađen.

U četvrtom poglavlju analiziraju se raspoloživi podaci o rasprostranjenosti i karakteristikama porodičnog nasilja u posmatranim zemljama, kao i uticaj društvenih promena i promenjenih rodnih uloga na nasilje u porodici. Faktori koji su povezani sa tranzicijom, a koji utiču na nasilje u porodici svrstani su u dve grupe:

- Faktori koji utiču na izloženost nasilju u porodici (opresija muškaraca i marginalizovana muškost, jaz između ekonomskog statusa muškarca i žena i slično) i
- Faktori koji sprečavaju ženu da napusti nasilnika.

Posebno se, kao i u prethodnim poglavljima, analizira uticaj rata i etničkih sukoba. U tom smislu, autorka iznosi i predlog modela teorijskog objašnjenja uticaja tranzicije i rata na nasilje u porodici. Osim partnerskog nasilja, pažnja je posvećena i nasilju nad starim osobama, decom i drugim srođnicima.

U petom poglavlju obrađuje se još jedan oblik nasilja nad ženama – trgovina ženama u cilju seksualne eksploatacije. Osim raspoloživih podataka o rasprostranjenosti trgovine ženama u Mađarskoj, Srbiji, Makedoniji i Bugarskoj, analizirani su i preovlađujući na inini namamljivanja žena i oblici viktimizacije žena trgovine ženama. Posebna pažnja posvećena je faktorima koji doprinose ovom obliku nasilja – tranziciji, globalizaciji i ratu. Kao i u prethodnim poglavljima, autorka se na kraju osvrće na uticaj društvenih i rodnih promena na pojavu trgovine ženama, kako sa aspekta izloženosti žena ovom obliku nasilja, tako i sa aspekta rizika od kriminogenog ponašanja - ulaska muškaraca i žena u seks industriju i trgovinu ženama u ulozi učesnika. Na kraju ovog poglavlja autorka daje i predlog

teorijskog objašnjenja uticaja tranzicije, rata i promena u rodnim identitetima na trgovinu i `enama u cilju seksualne eksploatacije.

U ovoj poglavlju autorka obrađuje uticaj društvenih promena na razvoj civilnog društva i feminizma u posmatranim zemljama i njihov povratni uticaj na makro nivo u obliku institucionalnih promena i pravnih reformi. U ovom odeljku dat je istorijat, razvoj i struktura trećeg sektora i `enskih nevladinih organizacija u posmatranim zemljama, razvoj inicijativa za zaštitu `ena od nasilja i službi za pomoć `rtvama, kao i kampanja za izmene zakona. Predstavljene su i izmene u pozitivnim zakonodavstvima posmatranih zemalja u vezi zaštitu `ena od nasilja, koje su nastale kao posledica promena u svakodnevnom životu muškaraca i `ena i jačanja pomenutih inicijativa i pokreta.

Najzad, autorka se u zaključku osvrće na rezultate istraživanja i uobličava ih u celovit teorijski koncept nasilja nad `enama u post-komunističkim i ratom pogođenim društvima.

Ovom studijom jasno je pokazano kako se u post-komunističkim društvima negativno nasleđe prošlih vremena ispreplelo sa brojnim lošim posledicama koje je doneo kapitalizam, kao i da su ovi kontradiktorni procesi doveli do paradoksalnih rezultata, kao što je, na primer, veća izloženost `ena nasilju i sužavanje mogućnosti za izlazak iz situacije nasilja sa jedne, i razvoj `enskog pokreta i civilnog društva kao i reforme pravnih sistema, sa druge strane.

Iz obilja istraživačkog materijala i teorijskih postavki autorka je, na argumentovan i `itak način, uspela da problem nasilja nad `enama osvetli iz više uglova. Tako je, umesto pojednostavljenog pristupa, `itaocu dato kompleksno objašnjenje pojave, odozgo (makro nivo) na dole (mikro nivo) i natrag, pri čemu su u isti kontekst smešteni i muškarci i `ene. Istovremeno, vodilo se računa i o vidljivosti pojedinaca, običnih muškaraca i `ena, i

rtava nasilja. Njihove priče su poslušale kao ilustracija uticaja društvenih promena na svakodnevni život ljudi i nasilje koje su izloženi/e.

Činjenica da je i sama autorka iskustveno doživela socijalizam, kao i njegov slom i tranziciju, a naročito okolnost da je ovo istraživanje sprovedeno u uslovima rata (NATO bombardovanja SR Jugoslavije) i socijane nemirne, svakako dodatno doprinose vrednosti ove jedinstvene studije. Sa druge strane, kao posledica izuzetno brzih društvenih promena u zemljama u tranziciji, autorka je i sama autorka bila svesna na početku sprovođenja ovog istraživanja, neki od dobijenih podataka danas su izgubili na svojoj aktuelnosti.

Iako je dugo vremena bilo objavljivano na pojednostavljen način, jasno je da se nasilje prema `enama ne može razumeti, a samim tim ni protiv njega boriti, bez holističkog pristupa problemu, smeštanja nasilja u širi društveni kontekst i analize na makro i mikro nivou, kako iz ugla `rtve tako i iz ugla nasilnika. Takođe, objašnjenjem i razumevanjem nasilja prema `enama u društvima koja su pogođena ratom ili se nalaze u procesu tranzicije omogućava se identifikovanje uzroka i prevencija nasilja prema `enama u drugim, stabilnim društvima. Stoga je `itaocu, bez obzira koliko se dugo i intenzivno bavio/la fenomenom nasilja, a posebno nasilja nad `enama, knjiga dr Vesne Nikolić-Ristanović *Social Change, Gender and Violence* pomoći u boljem razumevanju ovog kompleksnog fenomena. Istovremeno, bez obzira da li smo ili ne imali nesreću da `ivimo u društvima pogođenim tranzicijom i ratom, ova knjiga je nam pomoći da bolje razumemo sve što nam se dogodilo i što nam se još uvek događa.

Na kraju, treba reći i to da je u pripremi dopunjeno izdanje knjige na srpskom jeziku, kao i da su prva dva poglavlja već objavljena na srpskom jeziku u `asopisu *Re-*, 70.16/2003.

Mr Sanja Milivojević

MR MIRJANA DOKMANOVIĆ

New World Order - uticaj globalizacije na ekonomska i socijalna prava `ena

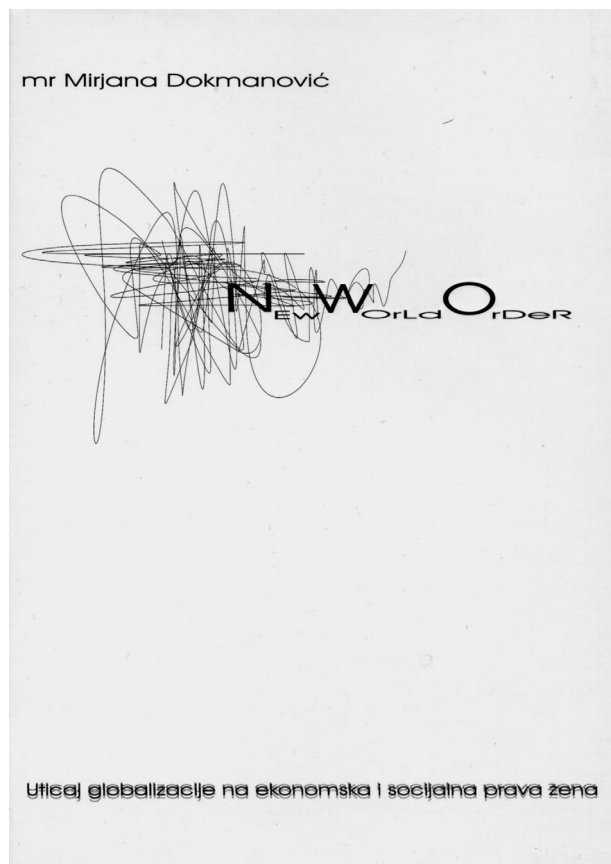
@enski centar za demokratiju i ljudska prava, Subotica, 2002, str.188.

Autorka mr Mirjana Dokmanović je jedna od retkih ekspertkinja u Vojvodini koja se bavi

proučavanjem rodne dimenzije ekonomske globalizacije i kontradiktornih efekata koje ovaj proces ima na `ene i muškarce, kako u pogledu njihovog ekonomskog i društvenog položaja, tako i u odnosu na mogućnosti ostvarivanja i zaštite ekonomskih i socijalnih prava `ena. Zato je ova njena monografija prilika da se šira javnost upozna sa manje poznatim, ali i otkrivanim rodnim efektima i dimenzijama globalizacije na `ensko siromaštvo i nezaposlenost, kao i sa političkim smernicama i strategijama za poboljšanje položaja `ena. U ovoj publikaciji autorka na primeru iskustva zemalja, kao

{to su: Bugarska, Rusija, Kazahstan, Moldavija, Gruzija i Hrvatska, nastoji da skrene pa`nju na neoliberalni model koji karakteri{e ekonomsku globalizaciju i na one koji su gubitnici i dobitnici u tom procesu. Najve}i gubitnici ovog procesa jesu `ene, jer njih najvi{e poga|aju siroma{tvo i nezaposlenost, nusprodukti ekonomske globalizacije. Stoga je autorka ovu knjigu i namenila prvenstveno `enama, `enskim organizacijama, sindikatima i nevladinim organizacijama, sa ciljem da ih upozna sa osnovnim pojmovima kao {to su ekonomska globalizacija i `enska prava i njihovim me|usobnim odnosom.

Knjiga se sastoji od uvoda i dva dela, spisaka skra}enica, izabrane bibliografije i kratke biografije same autorke. Osnovni kori}eni izvori podataka su publikacije UN, UNDP, UNIFEM, UNRISD, Svetske banke, Me|unarodnog monetarnog fonda i Svetske trgovinske organizacije, ekonomski pokazatelji dr`ava, publikacije me|unarodnih nevladinih organizacija koje se bave ovom problematikom (*WIDE, Social Watch, Center for Economic and Policy Research*) i nau-ni radovi u ovoj oblasti. Knjiga ima 250 strana A5 formata.

U prvom delu knjige autorka analizira uticaj ekonomske globalizacije na ekonomsko-socijalni polo`aj `ena. Autorka s pravom zaklju-uje da je uticaj globalizacije na rodne odnose slo`en i da iskazuje izvesne protivre-nosti. U drugom delu knjige autorka usmerava svoju pa`nju na `enska ljudska prava, na me|unarodne instrumente za njihovu implementaciju, kao i na mehanizme i akcije UN i drugih me|unarodnih faktora prvenstveno iz civilnog sektora, za za{titu ekonomskih i socijalnih prava `ena.

Na osnovu takve analize autorka ukazuje na neophodnost preusmeravanja dana{njeg preovla|uju}eg diktata globalnog razvoja sa te`item na profitu na ostvarivanje ljudskih prava i sloboda pojedinaca. Naime, ekonomska globalizacija na «multikorporacijski na-in», kako pokazuje i autorka u ovoj knjizi, stimulirana je i usmeravana od strane odre|enih dru{tvenih grupa – finansijske i politi-ke globalne elite. Odatle njen zaklju-ak da je ekonomska globalizacija, po sada{njem neoliberalnom modelu pala na ispitu, ali i da je mogu}e da se ona kontroli{e i preusmeri u pravcu humanog razvoja -ove-anstva kroz redefinisane ciljeva ljudskog razvoja. Autorka jasno i nedvosmisleno zagovara pristup, u kome ljudska prava treba da budu instrument ekonomske politike, umesto da ekonomska politika bude instrument ostvarivanja ljudskih prava. Stoga je ova knjiga izuzetno interesantno i provokativno {tivo ne samo za `ene i `enske organizacije, ve} i za sve one, zainteresovane da pro{ire svoje teorijske, empirijske i politi-ke vidike. Komparativna gra|a o zemljama u post-socijalistickoj tranziciji pru`a materijal koji ekonomskoj svakida{nji pomenutih zemalja daje novi kontekst i mnogostruka zna-enja, ali i ukazuje na potrebu i mogu}nost komparacije sa situacijom u Srbiji.

Ovo inspirativno {tivo ukazuje na one probleme o kojima tradicionalne razvojne ideologije nedovoljno govore i pledira za ravnopravnim tretmanom mu{karaca i `ena u svakom dru{tvu i za humanim razvojem dru{tva u celini. Takvim pristupom autorka popunjava zna-ajnu prazninu u ovoj oblasti kod nas. Veoma je va`no da se {to vi{e stru-njakinja u Vojvodini bavi rodnim efektima globalizacije i da dokumentovano ukazuje na njene rodne posledice. Knjiga Mirjana Dokmanovi} "New World Order: Uticaj globalizacije na ekonomska i socijalna prava `ena" je sjajan primer kako to mo`e i treba da se radi i stoga njenu knjigu toplo preporu-ujem -itaocima.

Dr Tatjana \uri} Kuzmanovi}

Feminist Review

Tema broja: Globalization

Palgrave, London, br. 70/2002, str.184

Poznati časopis *Feminist Review*, koji se publikuje u Ujedinjenom Kraljevstvu, u svom 70-tom broju posvetio je temu časopisa raspravi o danas nesumnjivo najaktuelnijem svetskom fenomenu - fenomenu globalizacije. Urednice ovog broja Avtar Brah, Helen Crowley, Lyn Thomas i Merl Storr u uvodniku teme polaze od činjenice da prisustvujemo eksploziji protesta protiv globalnog kapitalizma širom planete. Ta eksplozija se odvija u kontekstu promenjene paradigme kapitalizma koji se sada pojavljuje u svom novom tehnološkom vidu "informacijskog kapitalizma". Za urednice se postavlja pitanje "gde je i kakvo mesto feminizma u politici globalizacije?" Na delu je opet stari scenario. Iako je nesumnjivo da žene masovno participiraju u anti-globalističkim protestima, sa druge strane, muškarci teoretičari, njihovi radovi dominiraju u diskursu u vezi sa globalizacijom, veoma slabo, ako uopšte, nastoje da uključe pitanja u vezi sa ženama, ili veći postojeće feminističke problematizacije ovog pitanja. Otuda ovaj temat ima po njihovom mišljenju tri bitna zadatka:

- Da ispita makro učinke globalizacije na žene,
- Da ispita mikro efekte globalizacije na žene u svakodnevnici
- Da doprinese distinktivnom feminističkom sagledavanju debate o globalizaciji.

Prilozi koji su ponuđeni uspevaju da odgovore na ova tri zahtevna pitanja, pri čemu je izbor tekstova svakako samo jedan mali delić od mogućih problema i konteksta koji tema globalizacije pruža feminističkoj mašti.

U prvom tekstu Barbare Adams: *The gendered time politics of globalization: of shadowlands and elusive justice* ("O rodnoj politici vremena u globalizaciji: zemlje senki i izigrane pravde"), autorka preduzima dosta interesantan napor da utvrdi u kakvoj vezi stoji koncept globalizacije sa konceptom razvoja. Ovde autorka dolazi do nekih kritičkih uvida u čijoj osnovi stoji stav da se zapravo koncept globalizacije i razvoja iz feminističke perspektive nalaze u isključivom opozicionom odnosu. Tako ona konstatuje da je tema globalizacije gotovo isključivo muški koncept, da se problemu pristupa neutralno sa stanovišta različitih društvenih odnosa i procesa (ekonomski, politički, informacijski itd), ali bez ulaženja u rodnu analizu istih, da se

tema globalizacije uglavnom obrađuje zemljama iz Prvog sveta, da je politika globalizacije teritorijalno i vremenski ograničena i otuda neadekvatna s obzirom na sve aspekte globalizovanog sveta ka kome je upućena (kao što su globalno tržište, mrežno uspostavljeni odnosi neposrednog uticanja, transvladine svetske institucije itd.), tj da ona zapravo ne prevazilazi ciljeve kolonijalne politike zemalja iz Prvog sveta prema zemljama iz Drugog i Trećeg sveta. Nasuprot muško-centrično razvijanom pristupu politike globalizacije, autorka vidi politiku razvoja kao mnogo više "načinovanu i osetljivu za ideje i koncepte feminističke misli, koja je u stanju da analitički pruži veoma uverljive dokaze o učincima globalizacije po svakodnevni život žene, te da razgrne privide iz "zemlje senki" i ukazuje na stvarne nepravde koje proces globalizacije donosi ženama, ali i zemljama Trećeg sveta. U tom sklopu, autorka, u vidu jedne digresije, iznosi analizu koncepcija i delovanja tri transvladine svetske institucije koje su osnovane 1944. godine, prema Bretton Woods Dogovoru Zapadnih koalicionih vlada u drugom svetskom ratu: Svetske banke, Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske trgovinske organizacije. Analiza je stavljena u kontekst savremenih rasprava o globalizaciji, pri čemu se konstatuje zanemarivanje rodne perspektive u njima. U njenom pokušaju da se globalizaciji priđe iz "vremenske perspektive", što

podrazumeva četiri aspekta upotrebe vremena od perioda industrijalizacije, a to su :

Podestavanje vremena prema ljudskom dizajnu (vreme prema satu);

Komodifikacija vremena (vreme je novac);

Kontrola vremena (intenzifikacija svih procesa);

Kolonizacija pomoću vremena i od strane vremena (ulaženje u vreme drugih).

Međutim, ostaje nerazvijen i nedovoljno jasan, po našem mišljenju, kontekst rodne analize i feminističke eksplikacije rodne politike u okvirima globalizacije. Kritički pristup autorke ostao je više na kontrastiranju efekata globalizacije između zemalja Prvog i Trećeg sveta, nego što je osvetljen rodni odnos u oba konteksta.

Drugi članak se, takođe, na makro nivou bavi problemima globalizacije i rodnosti konfrontira jednostrano i uniformno globalno delovanje američkih medija povodom terorističkog napada od 11. septembra 2002. godine, nasuprot maštovitom, istinski pluralističkom bogastvu istupanja protestanata u anti-ratnim demonstracijama u Vašingtonu povodom rata u Iraku (Avtar Brah).

Mnogo zanimljivije rasprave donose članci koji se bave pojedinim aspektima odnosa globalizacije i žena na mikro nivou. Ovde se pokazuje životna povezanost sudbina žena sa makro svetskim procesima, ali i raznovrsnost i nepredvidljivost u njoj globalizacije na različite aspekte ženskih života i aktivnosti. Obrađene su sledeće teme: Julia Sudbury: *Celling Black Bodies: black women in the global prison industrial complex* ("Utamničenje ženskih tela: crne žene u globalnom zatvorskom industrijskom kompleksu"), Ursula Bieman: *Remotly sensed: Topography of global sex trade* ("Zabažena osećanja: Topografija globalne trgovine seksom"), Helma Lutz: *At your service, Madam! The globalization of domestic service* ("Na usluzi vama, madam! Globalizacija domaćih posluža"). Ovom prilikom ukratko ćemo se pozabaviti prvim i trećim člankom.

U radu o utamničenju crnih tela se zapravo diskutuje veoma zanimljiv ali opasan problem eksplozije rasta populacije žena zatvorenica od 80-ih godina prošlog veka u najrazvijenijim zemljama sveta (Evropa, a posebno Amerika i Australija). Ta eksplozija, iako nije dovela u pitanje vešinsku mušku zatvorsku populaciju, odvija se po ubrzanim stopama rasta koje daleko prevazile godišnji rast muške zatvoreničke populacije (9%). To je u ovim zemljama uslovalo izgradnju mnogobrojnih novih zatvoreničkih institucija samo za ženske zatvorenice. Pri tom je ogromna većina ženskih zatvorenica iz crnačkog tj. obijenog stanovništva.

Kako se ovo objašnjava?

Autorka navodi tri povezana fenomena koji su u korelaciji sa pojavom rasta crnih žena zatvorenica: neoliberalistička koncepcija delovanja države, globalna ekspanzija zatvorske industrijske kompleksa, tj. profitnih zatvorskih korporacija i na kraju širenje rata protiv droga. Ova tri fenomena sudejstvuju u nastanku globalnog fenomena siromaštva po osnovu roda i rase, a njegov rezultat je porast žena zatvorenica. Drugi tekst bavi se jednim još zanimljivijim fenomenom a to je internacionalizacija domaćih posluža, koja u zemlje Prvog sveta dolazi iz zemalja Trećeg a sada sve više i Drugog sveta. Ovaj fenomen, sa svoje strane, zahteva preispitivanja na nekoliko različitih polja naučne analize koja je do sada prenebregavala ove efekte globalizacije. To je polje same rodne analize u kojoj domaća posluža kao analitički problem nije uopšte postojala, zatim nova perspektiva kada je reč o istraživanjima migracija, i napokon, pitanje koje se u savremenom svetu uopšte postavlja u vezi sa nedovoljnim resursima emocionalne brige i nege u svetu i sa opstankom asimetrične rodne podele rada u porodicama.

Treći zadatak ovog temata, koji se odnosio na feminističko preispitivanje i doprinos debati o globalizaciji je možda i najprovokativniji. Ovde su objavljena četiri priloga: Shaba J. Rajgopal: *Reclaiming democracy? The anti-globalization movement in South Asia* ("Povratak demokratiji? Anti-globalistički pokret u Južnoj Aziji"), Lizzie Ward: *Globalization and 'Third way': Feminist response* (Globalizacija i treći put: feministički odgovor), Kay Farres i Barbara Misztal: *Expanding the spaces of deliberation* ("Širenje prostora ne slobode") i Pam Alldred: *Thinking globally, acting locally: women activists, accounts* ("Misliti globalno, raditi lokalno: iskazi žena aktivistkinja").

Osvrnućemo se samo veoma kratko na veoma konzistentan, oštar i jasan kritički osvrt Lizi Vard na uvenu paradigmu Antonija Gidingsa o "trećem putu" obnovljene evropske socijaldemokratije, koji je prerastao u opšte prihvaćenu ideološku parolu u evropskoj zajednici. Ukazujući na vešinske negativne kritičke refleksije o ovoj paradigmatički stanovitičkomu feminizmu da "treći put" vodi ka rodnoj politici bez feminizma, autorka polazi od šireg konteksta ukazujući da zapravo "treći put" inagurira neoliberalnu politiku globalizacije koju predvode zemlje Prvog sveta. Otuda žene moraju da se pobrinu za stvarnu alternativu globalizaciji. Po njenom mišljenju, jedan od malobrojnih alternativnih glasova je i *People's global Action* (PGA).

U kontekst glavnog temata našopisa uključuju

se i dva intervjua. Jedan sa Noami Klein, autorkom ve} proslavljenog bestselera: *NO LOGO: Taking aim at the brand bullies*, 2000, prevednog u ve}em broju zemalja, uklju-uju}i i na{u, a u kome se globalizacija identifikuje sa "korporativizacijom" i svojevrsnom "brandomanijom" Drugi intervju je sa autorkom sada ve} klasi-ne feministi-ke studije, koja je i kod nas prevedena pod nazivom "Polni ugovor" - Kerol Pejtmn. Ovaj intervju se manje dodiruje osnovne teme, sem u autorkinim naz-

nakama nove knjige koja }e se baviti odnosom prema zapo{ljanju i zaposlenosti iz perspektive globalizacije.

U celini mo`emo da zaklju-imo da je tema o globalizaciji veoma va`na i zna-ajna za }asopis koji nastoji da razvija feministi-ku teoriju i praksu i da bi u daljoj izdava-koj praksi bili dobrodo{li brojevi koji temu globalizacije i feminizma osvetljavaju iz razli-itih svetskih dru{tveno-kulturnih konteksta.

Prof. dr Andjelka Mili}

**^LANCI OBJAVLJENI U PRETHODNIM BROJEVIMA
ZA 2003. GODINU**

**Tema broja 1., godina 6., 2003. godine:
ZAKONSKA REGULATIVA I SVEDOKA**

"Podrška žrtvama i sprežavanje sekundarne vik-
timizacije: savremena zakonska rešenja i praksa"
Dr Vesna Nikolić-Ristanović

"Zakonska regulativa u vezi sa socijalnom zaštitom
dece i omladine u švedskoj, sa posebnim osvrtom
na zaštitu od zlostavljanja i zanemarivanja"
Dr Slobodan Savić
Mr Goran Alempijević

"Žrtve kriminaliteta u sistemu državne
(krivi-nopravne) reakcije"
Mr Sanja Jopić

"Organizacije koje pružaju pomoć žrtvama
kriminaliteta u Beogradu (rezultat istraživanja)"
Mr Sanja Milivojević
Biljana Mihić

"Uloga zdravstvene službe u pomoći žrtvama krim-
inaliteta"
Ivana Vidaković

"Gradski centar za socijalni rad u Beogradu i
pomoć žrtvama kriminaliteta"
Jasmina Nikolić

**Tema broja 2., godina 6., 2003. godine:
KRIVINO DELO NASILJA U PORODICI I NJEGOVA PRIMENA U PRAKSI**

"Krivi-no delo nasilje u porodici u društvenom kon-
tekstu i pravnom sistemu Srbije i Crne Gore"
Dr Vesna Nikolić-Ristanović

"Potrebne izmene prekršajnog zakonodavstva sa
aspekta sprežavanja nasilja u porodici"
Dr Nataša Mrvić-Petrović

"Porodi-no nasilje u zemljama bivše Jugoslavije:
pregled najvažnijih rezultata istraživanja"
Mr Sanja Jopić

"Krivi-no delo nasilja u porodici – pravna praksa na
teritoriji Niša"
Dr Slobodanka Konstantinović-Vilić
Dr Nevena Petruć

"Nasilje u porodici"
Mr Jasmina Kiurski

"Praksa organa za prekršaje u Beogradu u vezi
nasilja u porodici"
Marija Anđelković

"Nasilje u porodici je zločin"
Ljiljana J. Simić

"Primjena odredbe o nasilju u porodici u Republici
Srpskoj"
Dr Ivanka Marković

"Zakonska regulativa obiteljskog nasilja u
Hrvatskoj"
Radmila Sušević

"Korisne mere za krivi-no gonjenje slučajeva nasil-
ja u porodici: neke ideje iz Sjedinjenih Ameri-
kanih Država"
Katie Zoglin

"Odgovor savremenih pravnih sistema na nasilje u
porodici – uporednopravna analiza nekih evropskih
zemalja i države Njujork, SAD"
Mr Sanja Milivojević

**Tema broja 3., godina 6., 2003. godine:
PENALNE TEORIJE I PRAKSE**

- "Kada je zaista dosta? I {ta bi kriminolog trebalo da ka`e?"
Dr Nils Christie
- "Razbojni{tva i razbojni-ke kra|e"
Dr Branislava Kne`i}
Mr Sla|ana Jovanovi}
- "Mogu}i pravci preispitivanja instituta uslovnog otpusta"
Mr Sla|ana Jovanovi}
- Ostale teme
- "Trauma kao ta-ka susreta seksualnog nasilni{tva i viktimizacije"
Nata{a Veselinovi}

---

^lanke u 2003. godini recenzirali su: dr Nevena Petru{i}, dr Zorica Mr{evi}, dr Slobodanka Konstantinovi}-Vili}, dr Nata{a Mrvi}-Petrovi}, dr Viktorija Cuci}, dr Milan [kuli}, dr Vesna Nikoli}-Ristanovi}, dr Zoran Ili}, dr Ivanka Markovi} (Republika Srpska), dr Gora`d Me{ko (Slovenija), mr Ivana Stevanovi} i mr Sanja]opi}.